T.C.

ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

J.J.ROUSSEAU VE I.KANT'IN DÜŞÜNCESİNDE AHLAK EĞİTİMİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Şeyda ÖZGÜL

FELSEFE ANA BİLİM DALI

Ankara- 2020

T.C.

ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

J.J.ROUSSEAU VE I.KANT'IN DÜŞÜNCESİNDE AHLAK EĞİTİMİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Şeyda ÖZGÜL

FELSEFE ANABİLİM DALI

Doç. Dr. Muhammet Enes Kala

Tez Danışmanı

Ankara- 2020

Onay Sayfası

Şeyda ÖZGÜL tarafından hazırlanan 'Jean Jacques ve Immanuel Kant'ın Düşüncesinde Ahlak Eğitiminin Değerlendirilmesi' adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Ünvan Adı Soyadı	Kurumu	İmza
Doç.Dr. Muhammet Enes KALA	AYBÜ	
Dr. Öğr. Üyesi Aynur İlhan TUNÇ	AYBÜ	
Dr. Öğr. Üyesi Selçuk ERİNCİK	AÜ	

Tez Savunma Tarihi:

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans tezi olması için şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü:

Ünvan Ad Soyad

BEYAN

Bu tez çalışmasının kendi çalışmam olduğunu, tezin planlanmasından yazımına kadar bütün aşamalarda patent ve telif haklarını ihlal edici etik dışı davranışımın olmadığını, bu tezdeki bütün bilgileri akademik ve etik kurallar içinde elde ettiğimi, bu tezde kullanılmış olan tüm bilgi ve yorumlara kaynak gösterdiğimi beyan ederim.

17.09.2020

Adı Soyadı:

İmza:

TEŞEKKÜR

Öncelikle J.J.Rousseau ve I. Kant'ın Düşüncesinde Ahlak Eğitiminin Değerlendirilmesi adlı konunun incelendiği bu tezde konu başlığının belirlenmesinden itibaren bütün tez sürecinde bilgi ve donanımlarıyla, beni cesaretlendiren, geribildirim ve önerileriyle ufkumu açan, ilham verici yol göstericiliği ve desteğiyle varlığını eksik etmeyen, çok severek ve keyif alarak çalışmamı sağlayan değerli danışman hocam Doç. Dr. Muhammet Enes Kala'ya,

Lisans ve Yüksek Lisans eğitimim boyunca yardımlarını esirgemeyen, akademisyen olma serüveninde beni yüreklendiren, düşünceleriyle yoluma ışık tutan, kıymetli hocam Prof. Dr. Musa Kazım Arıcan'a,

Çalışmama görüş, düşünce ve yöntemleriyle katkı sağlayan, savunmam boyunca beni sabırla dinleyen değerli jüri üyelerim, Dr. Selçuk Erincik ve Dr. Aynur İlhan Tunç'a

Geçen yoğun tez sürecinde bana her türlü imkan ve desteği sunan, dualarını eksik etmeyen, kendimi şanslı hissettiren, güven ve sevgi ile hayatımı anlamlandıran birçok fedakarlıkta bulunan, beni yüreklendiren kıymetli Anneme ve Babama sonsuz teşekkürlerimi iletmeyi borç bilirim.

ÖZET

J.J.ROUSSEAU VE I.KANT'IN DÜŞÜNCESİNDE AHLAK EĞİTİMİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

ÖZGÜL, Şeyda

Yüksek Lisans, Felsefe Bölümü

Tez Yöneticisi: Doç. Dr. Muhammet Enes Kala

Eylül, 2020

Birey ancak eğitim ve ahlak vasıtasıyla benliğini fark eder, şahsiyetini inşa eder, sosyal bir varlık olarak toplumda varlığını idame ettirir. Bu sayede varlığını anlamlandırır. Hızla değişen dünyamızda ahlaka, eğitime ve felsefeye oldukça önemli görevler düşmektedir. Bu alanlar insanın yeryüzünde kendisi için verdiği uğraşları oluşturmakta ve bireyin erdemli bir yaşam sürmesini sağlamaktadırlar. İnsanın eğitime olan ihtiyacı her çağda devam etmektedir. Çalışmamızın esas amacını 18.yüzyılda yaşamış olan Aydınlanma düşünürlerinden Rousseau ve Kant'ın ahlak, eğitim ve ahlak eğitimi hakkındaki düşünceleri teşkil etmektedir.

Rousseau çağdaşı olan düşünürlerden ayrılarak pedagoji alanına en fazla katkı sağlayan Aydınlanma düşünürü olarak kendine özgü yöntemler sunmaktadır. Rousseau'nun düşüncesini insan, doğa ve çocuk olguları oluşturmaktadır. Rousseau bireyi eğitim ve ahlak ile birlikte doğallığı bozulmadan ele almakta ve uygulamalı eğitim teorisini geliştirerek ahlak eğitiminin yollarını sunmaktadır.

Kant ise özellikle ahlak düşünceleri ile etki yaratmış olan önemli bir filozoftur. Kant'ın ahlak düşüncelerinden yola çıkarak eğitim hakkındaki düşüncelerine ulaşmak mümkündür. Onun ahlak eğitimi düşüncesinin merkezini çocuk ve yetişkin eğitimi oluşturur. İlk bebeklik döneminden itibaren çocuğun bakımı, gözetimi, fiziksel, kültürel gelişimi, ahlak ve din eğitimi gibi unsurlar Kant'ın ahlak eğitiminin odak noktasıdır. Rousseau ve Kant'ın düşüncelerine binaen çalışmamızın önemli başlığını ahlak eğitimi konusu oluşturmaktadır.

Ahlak eğitimi ile birey, şahsiyetini inşa eder, değerleri, adaleti ve özgürlüğün doğru anlaşılmasını sağlar, kendini yetkinleştirecek kudrete sahip olur ve ideal toplum düzeni ancak doğru bir ahlak eğitimi sayesinde gerçekleşir. Ahlak eğitimi ile amaçlanan, bireylerin sağlıklı düşünerek eylemde bulunmalarını sağlamak, bireyi ve toplumu kötü ahlak ve davranışlardan uzak tutmaktır. İnsanın iyi ve kötü ayrımında bulunması yaşamını nasıl idame ettirmesi ve nasıl anlamlandırması gerektiği gibi sorular ahlak eğitiminin konusudur. Bu sorulara dair yanıtlar çalışmamızın da konusu olan, Rousseau ve Kant'ın ahlak eğitimine yönelik düşünceleri için de önemli mahiyete sahiptir.

Anahtar Kelimeler: Ahlak, Eğitim, Ahlak Eğitimi, J.J.Rousseau, I.Kant.

ABSTRACT

EVALUATION OF MORAL EDUCATION IN THE THOUGHTS OF J.J.ROUSSEAU AND I. KANT

Özgül, Şeyda

Masters of Arts, Philosophy

Supervisor, Doç. Dr. Muhammet Enes Kala

It is only through education and morality that the individual realizes his / her self, builds his / her personality, sustains his / her existence in society as a social entity, and thus makes sense of his / her existence. In our rapidly changing world, very important duties upon morality, education and philosophy. While these areas have a surrounding effect, they create the efforts of man that give for herself /himself on Earth and enable the individual to lead a virtuous life. The human need for education continues in all ages. The main purpose of our work is to evaluate the thoughts of moral education of two philosophers, namely Rousseau and Kant.

Rousseau offers distinctive methods as a contra-enlightenment thinker, who has made a great contribution to the field of pedagogy, by separating human, nature from child phenomena/pedagogy. Rousseau treats the individual with education and morality without deteriorating naturalness and develops the theory of applied education and offers ways to study morality.

Kant is an important philosopher who has had an impact, especially with his moral ideas during his time. By departing from Kant's moral ideas, it is possible to reach his thoughts on education. Child and adult education constitutes the center of his thoughts of moral education. From the first infancy, factors such as child care, supervision, physical, cultural development, morality and religious education are the focus of Kant's moral education. So after evaluating the thoughts of morality and education, in the dissertation, mainly and comparatively the thoughts of moral education of Rousseau and Kant will be focused on.

With moral education, the individual will have the power to enact himself by building his personality, ensuring an accurate understanding of values. The consciousness of justice and freedom, the ideal order of society will only be achieved through the right moral education. The aim of moral education is to enable individuals to take action with healthy thinking and to keep the individual and society away from bad morals and behaviour. By making a distinction between good and bad, questions such as how to maintain life, how to make sense of life constitutes the subject of moral education will be uncovered. The answers to these questions are important in Rousseau and Kant's thoughts of moral education, which are also basically the subject of our work.

Key Words : Morality, Education, Moral Education, J.J.Rousseau, I.Kant.

İÇİNDEKİLER

ÖZET……..i

ABSTRACT …….iii

GİRİŞ ……....1

1. BÖLÜM- EĞİTİM KAVRAMINA İLİŞKİN TARİHSEL ARKA PLAN……..7

1.1. EĞİTİM FELSEFESİNİN TEMEL KAVRAMLARI VE AYDINLANMANIN EĞİTİM ANLAYIŞINA GİDEN TARİHİ YOL 7

1.1.1. Birey ……7

1.1.2. Kişilik ……...8

1.1.3. Değer ……....9

1.1.4. Kültür ……....10

1.1.5. Özgürlük ……...11

1.1.6. Ahlak ……13

1.1.7. Felsefe ……15

1.2. Antik Çağ'da Eğitime Genel Bir Bakış ……....17

1.3. Batı Orta Çağ'ında Eğitime Genel Bir Bakış ……..23

1.4. Aydınlanma Dönemi'nde Eğitime Genel Bir Bakış 26

2. BÖLÜM- AYDINLANMANIN İKİ FARKLI TEZAHÜRÜ: J.J.ROUSSEAU ve I. KANT'IN AHLAK ve EĞİTİM ANLAYIŞLARI …….....35

2.1. Jean Jacques Rousseau'nun Hayatı 35

2.2. Jean Jacques Rousseau'nun Ahlak Anlayışı ……....38

2.2.1. Aydınlanma Eleştirisi……...39

2.2.2. Doğa Hali Anlayışı……..……41

2.2.3. Özgürlük Anlayışı…….....43

2.2.4. Mülkiyet Eleştirisi……50

2.3. Jean Jacques Rousseau'nun Eğitim Anlayışı …….....58

2.4. Immanuel Kant'ın Hayatı …….....88

2.5. Immanuel Kant'ın Ahlak Anlayışı …….....90

2.5.1. Özgürlük Anlayışı ……..100

2.5.2. Ödev ve İyi İstenç ……...101

2.5.3. Ahlak Yasası……....105

2.6. Immanuel Kant'ın Eğitim Anlayışı.....108

3. BÖLÜM- JEAN JEAN ROUSSEAU ve IMMANUEL KANT'IN AHLAK EĞİTİMİ ANLAYIŞLARI ve MUHAYESESİ……....117

3.1. Jean Jacques Rousseau'da Ahlak Eğitimi.....117

3.2. Immanuel Kant'da Ahlak Eğitimi.....121

3.3. Jean Jacques Rousseau ve Immanuel Kant'ın Mukayeseleri: Ahlak, Eğitim ve Ahlak Eğitimi.....133

SONUÇ……...……143

KAYNAKÇA……..……...148

ÖZGEÇMİŞ ……..……155

GİRİŞ

İnsan hakkında konuşmak, onu anlamaya çalışmak bir yanıyla kolay fakat bir yanıyla oldukça zordur. Çünkü insan insana kimi zaman çok yakın ama kimi zaman oldukça uzaktır.

İnsan hakkında ortaya konulan tanımlamalar, bakış açıları birbirinden farklı anlamlar içermektedir. Bu tanımlamaların ortak amacı insanın kendini bilme ve tanıma amacına matuftur. İnsan hakkında birçok düşünce öne sürülmüş ve insanın niteliği pek çok açıdan incelenmiştir. İnsanı tam anlamıyla bilmek için onu, bilgi, değer ve varlık yönleriyle birlikte düşünmek gerekmektedir.[1] Evren, insan yaratılmadan evvelde var olmasına karşın, insanın yaratılmasıyla yeniden anlam kazanmıştır. Çünkü evrendeki her şeyin yaratılma sebebi insandır. Var olan bütün güzellikler ve kötülükler insan içindir. İnsanın insan olarak nitelendirilmesinin nedeni insanların birbirleriyle olan yakınlığı ve birlikteliğidir.[2] İnsan doğası gereği sosyal varlık olarak yaratılmıştır. Yani sürekli başkalarıyla iletişim ve etkileşim halinde olmak durumundadır. Şöyle ki insanın kainatta önemli konumda olmasını sağlayan, varlığını anlamlı hale getiren, değerler alanını inşa etmesini ve bilgi aktarımını sağlayan husus onun diğer insanlarla olan ilişkileri, iletişimi ve etkileşimidir.

İnsan, başka bir ifadeyle ‘‘Enes anlamıyla vahşetin karşıtı anlamına gelir. İnsan’ul-ayn olarak insan ise kainatın göz bebeği olarak adlandırılmaktadır. İnsan, nisyan kökünden ‘insiyan’ şeklinde oluşmuştur ve bu anlamıyla insan, unutan, fark etmeyen, uzaklaşan anlamlarını taşımaktadır. İnsanın nisyanı nankörlük ve vurdumduymazlık şeklindedir. İnsan ünsiyet anlamıyla diğer insanlarla uyum halinde yaşayan varlık iken, nisyan anlamıyla ise, kavga eden, kötülük çıkaran ve kan döken anlamına gelmektedir.’’[3] İnsan çok yönlü bir varlık olarak, birçok farklı anlamı bünyesinde barındırmaktadır. O bir yanıyla akıllı ve hür olarak yaratılanlar arasında en üstün varlık olarak konumlandırılmakta

[1] **Deniz, Gürbüz** (2015) Anlam ve Varlık Boyutuyla İnsan, 1.Baskı, Ankara, DİB yayınları, s.9.
[2] **Deniz** (2015) s.13-14.
[3] **Deniz** (2015) s.14.

diğer yandan muhtaç olması hasebiyledir ki evrendeki varlıkların en güçsüzleri arasındadır. İnsan bir muammadır ve bütün zihinler onu anlamaya yönelmiştir. Ona yönelik birçok tanımlar yapılmaktadır. Çünkü o anlaşılması hem en güç hem de en değerli varlıktır. Bir yanıyla nisyan bir yanıyla ünsiyet olan insanın anlam, çözüm ve sorun kendisinde saklıdır. Öyleyse insan bir alemdir, alem onda gizlidir. İnsan, anlam ve değer varlığıdır. Ondan değeri çıkardığımız takdirde geriye bir boşluk ve anlamsızlık kalacaktır. Bundan dolayı insan değerle tamamlanmalı ve değer insan ile birlikte düşünülmelidir.[4] İnsana yönelik birçok farklı tanım yapılmakla birlikte görülmektedir ki insanı anlamak, hayatı anlama ve anlamlandırma esasına dayanmaktadır.

Rousseau, bilinçli ve anlamlı varlık olarak insanın doğasına vurgu yapmakta, insanın doğal yanına ulaşmayı amaçlamaktadır. O, insanı doğuştan iyi varlık olarak ele almakta ve insanı tüm yönleriyle ruhsal, fiziksel, sosyolojik, felsefi, siyasi ve hukuksal yönleriyle çözümleme çabası gütmektedir.[5] Bunu yaparken insanın diğer varlıklardan farkını ortaya koyarak ve düşüncesinde insana dair önemli açıklamalarda bulunarak kendine özgü yöntemlerle ideal insan tasavvurunda bulunmaktadır.

Kant'ın düşüncesinde insan, dual yani ikicil bir yapıya sahiptir. Kant, insanın doğal varlık olduğu görüşündedir. Ancak onu yalnızca nedensellik kanunları etrafında belirlenmiş doğal varlık olarak kabul etmez. Kant aynı zamanda insanı diğer varlıklardan ayıran yönünün akıl olduğunu ortaya koymaktadır. Kant için doğa yasalarının izlerinin bittiği yerde dünyanın parçasını oluşturan insanın kişiliği başlamaktadır.[6] Diğer yandan Kant'a göre insan, doğası gereği bir yanıyla iyi bir yanıyla ise kötülüğü bünyesinde barındırmaktadır. İnsanın kendini iyi varlık olarak inşa etmesi şahsiyetini kazanması, eğitim ve ahlak sayesinde mümkün olacaktır.

Eğitimden beklenen, ahlaklı insanlar yetiştirmektir. Nitekim felsefe tarihine bakıldığında, dönemler ve filozofların görüşleri incelendiğinde ahlaklı insanlar yetiştirmek önemli yer teşkil etmektedir. Ahlaklı ama bilgisiz insanın başkalarına bir yararı olmaz fakat ahlaksız ama bilgili bir insan çok tehlikelidir.[7] Eğitimin amacı, kişiliğin, şahsiyetin,

[4]**Kala, Muhammed Enes** (2018) İnsandan Değere Değerden İnsana, 1.Baskı, Ankara, Eski Yeni Yayınları, s.9-10.
[5]**Işık, Cem** (2013) 'Aydınlanma Düşüncesi Çerçevesinde J.J.Rousseau'nun Aydınlanma ve Eğitim İle İlgili Görüşleri', (Yüksek Lisans), Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. s.14.
[6]**Kolay, Mehmet** (2015) 'Kant ve Rousseau'nun İnsan Doğası ve Eğitim Anlayışları', (Yüksek Lisans), Dumlupınar Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, s.6.
[7]**Arslanoğlu İbrahim** (2012) Eğitim Felsefesi, Ankara, Nobel Akademik Yayıncılık, s.13.

ahlakın teşekkülüdür. Böylece eğitimin doğru anlaşılması ve bireylerin doğru yönlendirilmeleri gerekmektedir.

Eğitim, en genel anlamı ile terbiye olarak tanımlanmaktadır. İnsanın kabiliyetlerinin, özellikle ahlak yetilerinin gelişmesini sağlayan, ona yön ve biçim veren alan olarak bu yolda yapılan bilinçli veya bilinçsiz etkilerin tümünü ifade etmektedir. Daha dar anlamıyla ise eğitim, insanın gelişiminin düzenli ve bilinçli olarak yönlendirilmesi şeklinde tanımlanmaktadır.[8] Yani en temelde bireyin davranışlarına yön vermektedir. Eğitim ile bireyin ilgi alanları belirlenerek yeteneklerinin farkına varması ve yaşamına yön vermesi sağlanmalıdır.

Eğitim hemen her alanı yakından ilgilendirdiği gibi felsefe tarihi içinde büyük önem arz etmektedir. Eğitim eski dönemlerde aile, toplum gibi yapılar ekseninde oluşmuş ve ayrı bir faaliyet alanı olarak görülmemiştir. Doğal hayattan, toplum hayatına geçiş ile birlikte insan ilişkileri ve davranışları da farklılık göstermiştir. Yerleşik yaşamın benimsenmesi ve yazının icadıyla birlikte eğitime yönelik beklentiler de değişmiştir. 17.yüzyılın sonuna gelindiğinde ise akılcı ve natüralist eğitim anlayışları hakim olmuştur. Realistler, insanın doğuştan hiç bir şey bilmediğini beynin boş bir levha olduğunu ve insan zihninin bilgi ile donatılması gerektiğini savunmaktadırlar. Rousseau, başta olmak üzere natüralistler, insanın doğası gereği iyi olduğunu fakat toplumun insan doğasını bozduğu görüşünü savunmaktadırlar. Aydınlanma çağına bakıldığında aklın hakim olduğu görülmektedir. Bu dönemde eğitim, fayda sağlama amacı taşımaktadır. 18. Yüzyılın sonlarına bakıldığında Kant gibi Alman idealistler eğitimi, ödev, sorumluluk ve disiplin hususları bağlamında şekillendirme yoluna gitmişlerdir. Rousseau ve Kant'ın eğitimde öncelikli konusunu çocuk ve yetişkin eğitimi oluşturmaktadır. Çocuğu gelişim evreleri içinde değerlendirerek genel eğitim tasavvuru oluşturmuşlardır. Diğer yandan sanayileşme süreci ile birlikte ise üretim esas alınarak kitle halinde eğitim esas alınmıştır.[9] Kısaca eğitim bütün çağlarda insanın en önemli uğraşı olarak tezahür etmektedir. İnsanın bütün olarak anlaşılması, kişiliğini kazanması ve eğitim ile birlikte anlamlı olması ahlak alanının da açıklanmasını zorunlu kılacaktır.

[8]**Akarsu, Bedia** (1998) Felsefe Terimleri Sözlüğü, 13.baskı, İstanbul, İnkılap Kitabevi, s.68.
[9]**Öktem, Gönül** (2014) 'Rousseau'nun Eğitim Anlayışı ve Günümüze Yansımaları', (Yüksek Lisans), Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. s.4.

Ahlak, huy, mizaç, karakter olarak tanımlanmakta ve bireyin iyi ve kötü davranışlarının ortaya çıkmasını sağlamaktadır.[10]Ahlak, bireyin davranışlarını şekillendiren, yaşamına yön veren, sorumluluklarının ve özgürlüğünün bilincinde olmasını sağlayan yegane unsurdur. Ahlak, kişinin şahsiyet varlığı olarak açığa çıkmasında önemli rol oynamaktadır. Bireyin kendisi, çevresi, alemler ve Allah ile olan ilişkilerinin tamamı ahlak zemininde zuhur eder. İrade ve bilinç sahibi olan birey için ahlak dışında insanlığın inşa edilebileceği bir saha söz konusu değildir. İlişkilerin yerli yerinde olması, dengeli ve ahenkli olması, ahlaki olanı ifade ederken ilişkilerin bozulması, karmaşıklığın ortaya çıkması ise gayri ahlaki olana sebep olur. Ahlakın yıkıma uğradığı yerde anlamsızlık ve değersizlik hakim olur. İçinde bulunduğumuz dünyada inanç, fikir, tutum ve davranış bakımından birçok sorun ortaya çıkmaktadır. Bu sorunların temel kaynağını zihniyet krizi oluşturmakta ve bu da beraberinde ahlak krizini getirmektedir. Allaha olan inancımız sayesinde düşüncelerimizin eyleme dönüşmesiyle ahlak krizinin önüne geçmek mümkün olacaktır. Ahlak krizinin asıl sebebi bireyin ahlaki değerlerden yoksun olmasıdır. Bu noktada eğitim ahlakı yönlendirici bir unsur olmalıdır. Şöyle ki eğitimin insanları hem bedenen hem ruhen geliştirmesi gerekirken insanları birbirine rakip hale getirmesi, eğitimin talim ve terbiye olarak anlaşılması ve karakteri inşa etmesi gerekirken yalnızca başarı odaklı haline gelmesi gibi hususlar ahlak alanı için de tehdit oluşturmakta ve ahlaki krizin daha çok artmasına sebep olmaktadır. Bu krizin engellenmesinin yolu ise Hakka hakim olan ahlakiliğe, yani insanın fıtratına dönmesi ve bilinçli olmasıyla sağlanacaktır.[11] Ahlak, her toplumun dini inanç ve geleneklerine bağlı değerler etrafında şekillenmektedir ve bireyin kendisini fark etmesinden hareketle toplumsal düzeni sağlaması için gerekli bir yapı olarak görülmektedir.

Rousseau ahlak görüşünü doğa düşüncesi ile bağlantılı olarak oluşturmaktadır. O, doğal halde bulunan insanın fiziki ihtiyaçlarını giderme dışında başka hiçbir şeye ihtiyacı olmadığını ifade etmektedir. İnsanın tarihsel süreç içinde doğal halden medeniyet haline geçmesiyle aklı, tutkuları, hayal gücü aktifleşir. Ayrıca estetik ve ahlaki yargılar toplumsallaşma ile birlikte insan hayatı için önemli yer teşkil eder. Böylece ahlak dışı olan vahşi insandan ahlaki varlık olan medeni insana geçiş sağlanır.[12] Rousseau'nun ahlak

[10]**Cengiz, Yunus** 'Ahlak İlmi ve İlimlerle İlişkisi': Demirkol, Murat (Editör) (2018) İslam Ahlak Esasları ve Felsefesi, 1.Baskı, Ankara, Bilay Yayınları, s.19.
[11]**Kala, Muhammet Enes** (2020) 'İnsanın Nisyanı Ahlakın İsyanı', Mahalle Mektebi Hayat Edebiyat Dergisi, S:52, s.81-85.
[12]**Akan, Adnan** (2015) 'J.J.Rousseau'da İnsan ve Toplum Sorunu', (Yüksek Lisans), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.93.

düşüncesi en temelde, eşitlik, adalet, özgürlük ve genel iradenin hakim olduğu bir toplum sözleşmesine dayanır.

Kant için ahlakın gayesi, insanın hayvanlardan farkını ortaya koymaktır. Bir takım ihtiyaçlar olan, yeme, içme, haz alma, arzuların tatmin edilmesi gibi unsurlar ahlak için bir amaç niteliği taşımamaktadır. O, bireyi en temelde aklı doğrultusunda ele alarak diğer varlıklardan farkını ortaya koymaktadır. Kant, iyi irade, ödev, vicdan gibi ahlakın temel unsurlarından ahlaklılığın ilkelerine ulaşmaktadır. Kant düşüncesinde ahlaklılık oldukça önemlidir. Birey ancak ahlakilikle insanlığa katılır ve insan olduğunun bilincine varır. Kant'ın oluşturduğu ahlak sistemi bütün insanları içine alacak bir evrenselliğe sahiptir.[13]

Ahlakın birinci kısmını bireyin mizacından kaynaklanan tabii ahlak oluşturmaktadır. İkinci kısmını ise alışkanlık ve eğitimle kazanılan ahlak teşkil etmektedir. İnsanoğlu ahlakı kabul edecek bir yaratılışa sahip olarak dünyaya gelmiştir ve bunu eğitim yoluyla değiştirme imkanına sahiptir. Aristoteles, kötü bir insanın ancak eğitimle iyi insan olacağı görüşünü savunmaktadır. Eğitim, insanların iyi ve faziletli yönlerini ortaya çıkarmayı sağlamaktadır.[14] Ahlak eğitimi ile birey, kendini yetkinleştirerek kendisi için doğruyu, iyiyi, güzeli elde etme imkanı bulacak ve bu sayede kemale erecektir. Ahlak eğitimi en temelde çocuk eğitimi ile başlamalıdır. Çocukların eğitim süreci doğumlarından itibaren başlar ve çocukların karakterlerinin oluşumu, davranışlarının şekillenmesi ve huylarının belirlenmesinde ahlak ve ahlak eğitiminin rolü oldukça önemli yere sahiptir. Ahlak eğitimi, gençlerin eğitilmesini sağlayarak onları iyi işler yapmaya sevk eder ve gerçekleri kabul ederek, erdemli yaşamı istemek, gerçek mutluluğa erişmek için doğru düşünce ve sağlam ölçülerle onların nefislerini yararlı hale getirir.[15] Kısaca ahlak eğitimi bireyin hayatına yön veren ve yaşamın anlamlı olmasını sağlayan önemli bir etkendir.

Rousseau, negatif eğitim yöntemini benimser ve ahlak eğitiminin çocuğa erken yaşta verilmemesi gerektiği meselesi üzerinde durur. Aksi takdirde erken verilen ahlak eğitimi çocukların zihinlerinin karışmasına ve doğru kavramları yanlış anlamlandırmalarına sebep olacaktır. Bu ise daha sonraki yaşamlarında onlar için daha tehlikeli sonuçlar doğuracaktır. Rousseau için ahlak eğitimi en temelde doğru

[13]**Kala, Muhammet Enes** (2018) Erdem ve Ödev Batı Ahlak Tarihinin Serencamı, 1.Baskı, Ankara, Kadim Yayınları, s.50-52.
[14]**Miskeveyh, İbn** Tehzibu'l- Ahak ve Tathiru'l A'rak (Çeviren: Şener, Abdulkadir / Kayaoğlu,İsmet / Tunç,Cihat (2017), Ahlak Eğitimi Tehzibu'l- Ahlak, 2. Baskı, İstanbul, Büyüyenay Yayınları). s.51-53.
[15]**Miskeveyh,** (2017) s.54-55.

yönlendirilmeyle, çocuğun aklını kullanmasının sağlanmasıyla ve kendi yaşantısı sonucu doğruya ulaşmasıyla anlamlı olacaktır.

Kant'ın ahlak eğitimi hakkındaki düşüncesi çocuğun doğumundan itibaren olan süreci kapsamaktadır. Kant, çocuğun ahlak eğitiminde maksimlerin gerekliliğini savunmaktadır. Çocuk maksimlere uygun şekilde davranış sergilemesini bilmelidir. Maksimler insanda kendiliğinden kökleşmelidir. Çocuk yaşamına yön vermek için neyin doğru neyin yanlış olduğunu maksimler ile kavrayacaktır. Bu noktada ebeveynlerin ve eğitimcilerin rolü önemlidir. Ahlak eğitiminde çocuk cezaya boyun eğdirilmemelidir. Kant'ın amacı çocuğun aklı doğrultusunda yaşamına yön vermesini sağlamak, arzu ve tutkularını kontrol altına almak, şahsiyetinin açığa çıkarılmasını ve karakterinin oluşmasını sağlamaktır. Kant, ahlak hakkındaki düşünceleri ile ahlak eğitimine yön vermektedir ve o düşüncesinin merkezini oluşturan ödev, iyi istenç, sorumluluk, vicdan gibi etkenlerle ahlak eğitimi hakkındaki görüşlerini tasavvur etmektedir.

Çalışmamızın temel amacı Rousseau ve Kant'ın ahlak eğitiminin değerlendirmesidir. Bu amaç doğrultusunda öncelikle birinci bölümde eğitim kavramına ilişkin tarihsel arka plan incelenerek eğitimin temel kavramlarına vurgu yapılmaktadır. Eğitimin Aydınlanma dönemine dek olan sürede İlk Çağ, Orta Çağ ve Aydınlanma dönemi için ne anlam ifade ettiği, nasıl değişime uğradığı incelenmektedir. Çalışmamızın ikinci bölümünde ise Rousseau ve Kant'ın insana verdikleri değerden hareketle, ahlak ve eğitim düşüncelerinin açıklanmakta ve incelenmektedir. Son olarak çalışmamızın üçüncü bölümünde, Rousseau ve Kant'ın görüşlerinin karşılaştırılması esas alınmaktadır. Böylece çalışmamızın varmak istediği sonuç, Rousseau ve Kant'ın düşünceleri doğrultusunda olması gereken ahlak eğitimi tasavvuruna ulaşmaktır.

1. BÖLÜM

EĞİTİM KAVRAMINA İLİŞKİN TARİHSEL ARKA PLAN

1.1. Eğitim Felsefesinin Temel Kavramları ve Aydınlanmanın Eğitim Anlayışına Giden Tarihi Yol

Eğitim, kelime anlamı ile 'terbiye, maarif, talim' gibi anlamlara tekabül etmektedir.[16] İnsan ancak eğitimle mana ve bütünlük kazanarak var oluş sürecini eğitim vasıtasıyla tamamlayabilecektir. İnsan, kendini belirli bir süzgeçten geçirerek eğitim sayesinde anlamlı ve bilinçli bir varlık haline gelir ve diğer insanlarla anlamlı bir bütünlük oluşturur. Daha özel bir ifade ile eğitim, kişinin belli bir alanda kendini iyi bir şekilde yetiştirmesini ve kendisini gerçekleştirmesini sağlamaktadır.[17] İnsan, geçmişten günümüze tarihsel süreç içindeki oluşumunu ve gelişimini eğitim olgusuna borçludur. Eğitim bireyin kişisel yaşamından toplumsal yaşamına kadar etki eden bir süreçtir. Böylece eğitim felsefesinin temel kavramlarına yoğunlaştığımızda öncelikli olarak birey ile karşılaşırız.

1.1.1. Birey

Birey sözlük anlamı ile tek tek sayılabilen, kendisinden mantıksal söz edilebilen, kendisini gösteren, belirleyen, karakteri, temel özellikleri ortadan kaldırmaksızın bölünemeyen canlı insan varlığını ifade eder.[18]

Eğitimi insan olmadan anlamlandırmak mümkün değildir. İnsan, aklı ve iradesi olması hasebi ile diğer bütün varlıklardan ayrılmaktadır. İnsanın bu dünyaya gönderilmesi ve onun diğer bütün varlıklardan ayrı konumlandırılması, bir amaç varlığı olduğunun nihai göstergesidir. İnsan amaç ve bilinç varlığı olması ile birlikte aynı zamanda, yaratılmışlar içinde en yüce ve en değerli varlık olarak konumlandırılmaktadır. İnsanın akıl sahibi bir varlık olması ve aklı sayesinde doğruyu yanlıştan, iyiyi kötüden ayırabilme imkanına sahip olabilmesi ve aklı ile hakikati bulabilmesi önemli bir meseledir.

Evrendeki her şey insan ile oluşur ve gelişir. İnsan varoluşuyla birlikte yapıp eyleyen, önemli keşiflerin oluşumuna katkı sağlayan bir varlıktır. İnsan, yaratılmışlar arasında eşref-i mahlukat olarak konumlandırılmaktadır. İnsanın yapıp eylemeleri onun hayvanlardan ayrılmasını sağlamakla birlikte aklını ve iradesini ön plana çıkarmaktadır.

[16]**Doğan, Mehmet** (2014) Büyük Türkçe Sözlük, 25. Baskı, Ankara, Yazar Yayınları, s.455.
[17]**Cevizci, Ahmet** (2010) Paradigma Felsefe Sözlüğü, 7. Baskı, İstanbul, Paradigma Yayıncılık, s.553.
[18]**Cevizci,** (2010) s.271- 272.

İnsan aklı sayesinde, insanlık tarihinin gelişimine oldukça önemli faydalar sağlamaktadır. İnsanın yapıp etmeleri onu en üstün varlık mertebesine ulaştırmakla birlikte aynı zamanda gelişim göstermesi için, çalışan bir varlık olmasını sağlayan ve konuşan, sanatı ortaya çıkaran devlet kurabilen, eğiten ve eğitilen bir varlık olduğunu da göstermektedir. İnsan, fizik ve biyolojik bir varlık olmasının yanı sıra aynı zamanda amaç varlığı olarak yaşamını idame ettirmektedir. İnsanın evren içinde sağlıklı yaşayabilmesi ve mutlu olabilmesi için ruhi ve maddi varlığı arasındaki dengeyi sağlaması önemlidir. İnsanın ruhi dengesini eğitim ile birlikte ahlak, ilim, felsefe ve sanat gibi manevi değerler oluşturmaktadır. İnsan ruhunu bunlarla doyuramazsa her türlü kötülükle karşılaşabilecektir.[19] İnsanın ruh ile madde dengesini sağlaması, insanın aklı ışığında hareket etmesini, iradesini yönlendirebilmesini gerekli kılacaktır. Bu ise bireyin kişiliğinin açığa çıkmasını sağlayacaktır.

1.1.2. Kişilik

Kişilik, bireyin temel ve genel davranış biçimini ifade eder. Bireye toplum içinde anlam kazandıran, değer veren ve diğer bireylerden farklı olmasını sağlayan yönleri kişilik ile açıklanır.[20] Bireyi diğerlerinden farklı kılan onun kişiliğidir. Kişiliğin erken yaşlarda oluşması çok önemlidir. Bunun için doğru davranışların tekrarlanması, yanlış olanların terk edilmesi sağlanmalıdır. Kişilik insan yaşamında belirleyici rol üstlenmektedir. Kişilik aynı zamanda karakter ile yakından ilişkili olmakla birlikte bireyin kişilik sahibi olması onun aynı zamanda değer varlığı olduğunu gösterir. Şahsiyet sahibi olan birey, kendine özgü özellikleriyle evren içinde eşsiz bir yere sahiptir.

İnsan, şahsiyetini inşa etmeden var oluşunu gerçekleştirmiş sayılmaz. Şahsiyeti olan insan, irade ve inanç sahibi, bilen ve eyleyen, mantıksal düşünebilen, eğiten ve eğitilebilen, özgür bir varlıktır. Kişiliği oluşturan bu değerler insanın hayatına yön veren bir harita ya da pusula olarak görülebilir. Bu bize insanın değerler sayesinde yolunu bulan ve ilerleme kaydeden bir varlık olduğunu gösterir. Değerler neden sadece insana aittir? Bu insanın iradeli bir varlık olmasıyla doğru orantılı bir durumdur. Diğer varlıklar ve

[19]**Arıcan, Musa Kazım** (2014) 'Ahlak Zihniyet İlişkisi': Kabakcı, Cevdet/ Yakar, Serdar (Editörler) (2014) Felsefe-Edebiyat ve Değerler, 1.Baskı, Ankara, Öncü Basımevi, s.121

[20]**Cevizci, Ahmet** (2010) Paradigma Felsefe Sözlüğü, 7. Baskı, Paradigma Yayıncılık, İstanbul, s.945.

yaratılanlar arasında yalnızca insan değerler sahasına adım atabilme kapasitesine sahiptir. Bu onun özgür ve irade sahibi bir birey oluşunun göstergesidir.[21]

Eğitime yön veren kişilik, değer gibi birçok kavramı birbiriyle ilişkilendirmek mümkündür. Bireyin yaşamını anlamlı bir şekilde devam ettirmesi kişiliğini inşa etme serüveniyle başlar. Değerler alanını fark etmesiyle devam eder. Felsefe ise, bahsi geçen bu kavramlara anlam kazandırır, insanın bilinçli olmasını sağlar ve sorumluluk yükleyerek var oluşunu anlamlandırmasına yardımcı olur. Böylece değer kavramını açıklamak yerinde olacaktır.

1.1.3. Değer

Değerler alanı insanın kişiliğini gerçekleştirmesi ve oluş sürecini tamamlaması için kaçınılmazdır. İnsanın değerler alanı ekseninde bir kişilik oluşturması önce kendinden haberdar olması ile başlamaktadır. Kendinden haberdar olan ve kendine yönelen insan, kendini bilen insan olacaktır. Kendisini bilen insan ise evrendeki diğer varlıklara ve insanlara nasıl yaklaşacağını bilen insan demektir. Diğer yaratılmışlarla ilişkisi nispetinde bu evrende bilinçli bir yaşam sürdürebilecek olan insan daha sonra aşkın olana yönelecektir. Böyle bir insan yeryüzünde kendisi için, kendisine ait mutlak ve aşkın olan varlık tarafından onaylanan bir yaşam, onun istediği düzlemde bir hayat kurgulayacaktır. Değerler alanına giriş yapan, araştıran, sorgulayan ve hayatını bu alana göre kurgulayarak idame ettirmeye çalışan insan; kişi olma, şahsiyet kurma yoluna adım atmış bir varlık olarak karşımıza çıkmaktadır.[22] İnsan kendi benliğini oluşturmak için bu alana adım atmak zorundadır. Çünkü yeryüzünde yaşamını idame ettiren insanın, bu zeminde varlık, bilgi ve değeri inşa edebilmesi gerekmektedir. Bunların ortaya çıkacağı tek alan ise şahsiyettir.

İnsanın insan olması değerler sayesindedir. İnsandan değerler çıkarıldığında insan yalın bir tabiat varlığı haline gelir. Bu nedenle insanın şahsiyetli olması değerlere sahip olmasıyla mümkün olur. İnsan bizzat değerleri yaşamalı, temsil etmeli ve hatta inşa etmelidir. Böylece insanın değerle ilişkisi dinamik hale gelir. Değer, insana insan olma vasfı kazandırması bakımından anlamını insanda bulur. İnsanı değerle ilişkisi bağlamında incelemek zorunlu olarak şahsiyeti irdelemeyi de gerekli kılar. Şahsiyeti oluşturan temel

[21]**Türer Celal** 'Değer ve kişilik' : Kabakcı, Cevdet/ Yakar, Serdar (Editörler) (2014) Felsefe-Edebiyat ve Değerler, 1.Baskı, Ankara, Öncü Basımevi, s.217.
[22]**Türer, Celal** 'Değer ve kişilik' : Kabakcı, Cevdet/ Yakar, Serdar (Editörler) (2014) Felsefe-Edebiyat ve Değerler, 1.Baskı, Ankara, Öncü Basımevi, s.216.

prensip değerdir. Değerler aynı zamanda sosyal nizamın ve medeniyetin de temelidir.[23] Bireyin kişiliğini inşa etmesi ve bireyin değerle ilişkisini inceledikten sonra değerin kültürü oluşturan bir unsur olma hadisesini irdeleyeceğiz.

1.1.4. Kültür

Kültür kelime anlamı ile insan toplumunun biyolojik olarak değil de sosyal olarak nesilden nesile aktardığı maddi ve manevi olan ürünler bütünüdür. Sembolik ve öğrenilmiş özellikleri ifade eder. İnsanın faaliyetinin genetik değil, toplumsal olarak aktarılan yönlerinden oluşan bütündür.[24]

Kültür vasıtasıyla insan, değerlerini bildiği, yaşadığı, yaşattığı ve gelecek nesillere aktarabildiği takdirde anlamlı varoluş gerçekleştirebilecektir. Kültür, birey bazlı düşünüldüğünde insanın zevklerini, fikirlerini ve hükümde bulunma yeteneklerini ifade eder. Bir toplumun kültürü ise o toplumdaki fertlerin sahip oldukları özelliklerden oluşur. Bireyler kendine has özelliklerle ortak bir değerler alanı inşa ederler. Bu değerler ise nesillere ilim, felsefe gibi alanlarla aktarılır. İnsanı kâinatın mimarı yapan bu unsurlardır.[25] Böylece insan, sanat, toplum, kültür ve medeniyetleri kendisine göre şekillendirebilen, kendi iradesi ile yoğurmuş bir varlık olarak zuhur etmektedir. Kültür, insanın yapıp etme ve eylemeleriyle oluşmuş olmasının yanında, aynı zamanda insan davranışlarını ele alan bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Kültür, insanın günlük hayatından, uhrevi boyutuna kadar yazılı olmayan pek çok şekillerde insan hayatına şekil vererek dahil olmuştur. Diğer yandan kültür, insanın diğer insanlarla arasındaki ilişkiye dahi etki edebilen bir alana işaret etmektedir. Örneğin insanların çatal bıçak kullanma adapları, toplum içinde iletişim kurarken kullanılan ses tonuna varana kadar her şey yazısız olarak kültürün insan üzerindeki belirlenimine aittir. Her toplumun kültüre dair diğer toplumlarla ortak özellikleri olmuş olsa da (buna en güzel örnek dildir) bireysel açıdan bakıldığında kültür, toplumdan topluma değişiklik gösterebilir, karakteristik özelliklere sahip olabilir. Kısaca kültür, insan eliyle oluşan bir alan olması sebebiyle insana ait unsurları bünyesinde taşımaktadır.

---

[23]**Bayraktar, Fulya** 'Şahsiyet, Değer, Medeniyet ve Birlikte Yaşamanın İmkanı Üzerine' : Türer, Celal (Editör) (2015) Ortak Yaşama Kültürü ve Felsefesi, 1. Baskı, Ankara, Türk Felsefe Derneği Yayınları, s.247-249.
[24]**Cevizci, Ahmet** (2010) Paradigma Felsefe Sözlüğü, 7. Baskı, Paradigma Yayıncılık, İstanbul, s.989.
[25]**Topçu, Nurettin** (2018) Kültür ve Medeniyet, (Yayına Hazırlayanlar: Kara, İsmail/ Erverdi, Ezel) 13.baskı, İstanbul, Dergah Yayınları, s.20.

Kültürün en temel özelliklerinden biri de yenilik ve gelişmeye açık olmasıdır. Çünkü insan da sürekli yenilenen, tekamül edebilen bir varlıktır. Bu bakımdan kültür de tıpkı insan gibidir. Değişen ve gelişen insan, kültür alanını da iradi bir yönelim ile değiştirip, dönüştürebilir. Kültürün değişimi ve dönüşümü ise, istenen doğrultuda ancak eğitim ve değerler alanının bilincine sahip olmak koşuluyla mümkün olacaktır. Bu saydığımız eğitim ve değerler alanları da tıpkı kültür gibi insan eli ile oluşan, insanın var kıldığı alanlardır. Kültürün ilerleme kaydederek hâkim bir kültür haline gelmesi, eğitim ve değer alanları ile olan münasebeti ölçüsünde sağlanacaktır. Çünkü bahsi geçen bu alanlar önce insanın kendi benliğini oluşturması ve şahsiyetini kazanması için sonrasında ise içinde bulunduğu toplumu ve özellikle de kültürü şekillendirmesi için önemli hususlardır.

Kala'nın da belirttiği gibi ''İnsan dediğimiz özne, tarih ve kültürün oluşturucusu, değerlerin taşıyıcısı, toplumsal düzenin mimarı ve yeryüzünün halifesidir. İnsanın yaşamını anlamlı kılmasının yolu ahlakiliktir. Zira insanlığın giriş kapısı da çıkış kapısı da ahlaktır.''[26] Kültürün yaratıcılığını ve medeniyetin devamlılığını sağlayan insan, dünyayı değiştirip, dönüştüren ve kendisine daha iyi yaşanılabilir bir dünya oluşturabilmek adına ahlak zemininde, değerler alanını inşa eder. Bu değerler alanı içinde insanoğlu geçmişten günümüze bilgi aktarımında bulunarak kültürün koruyuculuğu üstlenmektedir.

1.1.5. Özgürlük

Özgürlük, insan için önemli bir unsurdur. ''genel olarak kişinin kendi kendini belirlemesi yani bireyin kendini dışa baskı ve zorlamalardan bağımsız olarak yönlendirebilmesidir. Ahlaki öznenin kendi tercihlerine, akla dayalı kararlarına, iradesinin buyruklarına göre eyleyebilmesi durumu olarak özgürlük, kişinin var olan alternatif eylem tarzları arasında seçim yapabilmesi ve ideallerine, isteklerine, hedeflerine uygun davranabilmesidir.''[27]

Özgür olan birey aynı zamanda irade sahibi bir birey olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü bu tarz bir insan kendi eylemlerini kendi isteklerine göre şuurlu bir şekilde meydana getiren insandır. Ancak insanın özgür olmasının da bir sınırı vardır. Bu sınır bir başka insanın özgürlüğü ile doğru orantılıdır. Yani insan özgür bir varlık olarak başka bir insanın özgürlüğünü gasp etme hakkına sahip değildir. Bu durumda özgür olma halinde

[26]**Kala, Muhammed Enes** (2018) Erdem ve Ödev Batı Ahlak Tarihinin Serencamı, 1.Baskı, Ankara, Kadim Yayınları, s.5.
[27]**Cevizci, Ahmet** (2010) Paradigma Felsefe Sözlüğü, 7. Baskı, İstanbul, Paradigma Yayıncılık, s.1234.

ölçüt bir başkasının özgürlüğüdür. Böylece insanın kendisini insan olabilme yolunda daha ileri seviyeye taşıması ancak kendi bilincine vararak, aklı ve iradesi ölçüsünde kendine değerler alanı inşa ederek kişiliğini ve şahsiyetini özgür bir varlık olarak fark etmesi ve başkasını da bir şahsiyet varlığı görebilmesiyle mümkündür. İnsanın tekamül sürecini tamamlaması ve kemale ermesi ancak bu hususlar bağlamında eğitim ile birlikte sağlanacaktır.

Eğitimde temel boyutu teşkil eden insan, eğitimin yapı taşını oluşturmaktadır. Bireyin ilk eğitimi ailede başlamakta ve daha sonraları ise bunu okul ve çevre üstlenmektedir. Eğitim ve insan birbirinden ayrılmaz olan iki anlamlı bütünün parçalarını oluşturmaktadırlar. Bununla birlikte eğitim, insanlara kabiliyetleri doğrultusunda yol gösteren, onların yeteneklerinin gelişmesine yardım eden ve bilgi açısından yetkin olmalarını sağlayan, ahlaki açıdan çevresiyle uyumlu ve onurlu bir yaşam sürmesini temin eden kazanımlar bütünüdür.[28] İnsan ancak eğitim sayesinde bilgi ve becerilerini fark ederek kendini tanır, gerçekleştirir ve toplumsallaşır, değerlerini kültür ve dil vasıtasıyla gelecek kuşaklara aktarır. İnsan eğitim aracılığıyla kendisine yaşanılabilecek bir ahlaki zemin hazırlayarak, doğuştan kendisine verilmiş olan yetilerini geliştirir ve içinde bulunduğu evren içinde hem bedenen hem de zihnen anlamlı bir bütün oluşturarak yaşamını sürdürmek için çabalar. İnsan varlık, bilgi ve değer alanlarında doğruyu, iyiyi ve güzeli aramaktadır. Tüm bunlar herkesin aradığı ortak değerlere işaret eder. Birey bunları elde edebilmek için belirli süreçlerden geçmektedir. Süreç ise bu değerlerin birlikte kazanılması ile anlamlı hale gelir.[29] Kısacası geçmişten günümüze tarihsel süreç içerisinde insanın kendini gerçekleştirmesi, yaşamını idame ettirebilmesi ve diğer insanlarla olan ilişkilerinde sağlıklı bir iletişimin sürekliliğini sağlaması, değerlerine sahip çıkması, iyiyi, güzeli, doğruyu isteyerek kendini daha mutlu kılmaya çalışması, içinde bulunduğu evrenin daha yaşanılabilir ve anlamlı olması için eğitime her daim ihtiyacı olmuştur ve olacaktır.

Eğitimin odağını oluşturan insan, bilgi, değer, kişilik, şahsiyet, özgürlük kavramları eğitimin aynı zamanda ahlak ile birlikte düşünülmesini olanaklı hale getirmektedir. Eğitim ile birlikte insanın düşünülmesi onun yalnızca maddi boyutu olan bir varlık olarak anlaşılmasından ziyade manevi yönünün olduğunu da gösterir. Zira insan yalnızca beden

[28]**Yalçın, Ali** (2015) 'Takdim': Arıcan Musa Kazım, Orçan Mustafa, Kala Muhammed Enes, Cizreli Bahattin, Sağlam Mustafa Kemal (Editörler) (2015) Eğitim ve Ahlak Şurası Mehmet Akif İnan Hatırasına, 1. Baskı, Ankara, Eğitim- Bir- Sen Yayınları, s.8.

[29]**Kala, Muhammed Enes** (2018) 'Ahlaktan Sanata ve Sanattan Ahlaka –Ömer Naci Soykan'ın Düşüncelerinden Hareketle Bir Çözümleme Denemesi', Tyb Akademi Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi, S: 23, s.9.

varlığı değildir. İnsanın kendini anlamlandırması, evrende yaşamını sürdürebilmesi ancak ahlak alanı ile mümkün olacaktır.

1.1.6. Ahlak

Yaratılışı ifade eden bir kavram olarak ahlak, 'Halık' ve 'mahluk' kavramları ile aynı kökten türetilmiştir. Ahlak, yüce yaratıcı olan Tanrı'nın insandaki tezahürüdür. Yaratılanlar arasında en üstün varlık olarak insan, belirli temel ahlak bilincine sahip ve uygun olarak yaratılmaktadır.[30] Hz. Peygamberimizin belirttiği üzere, ''her çocuk belli bir fıtrat üzerine doğar ve bu durum çocuğun konuşma çağına kadar devam eder. Daha sonra anne veya babası çocuğu içinde bulunduğu kültüre göre Hristiyan, Yahudi, Mecusi yapmaktadır.''[31] Çocuğun içinde bulunduğu yaşam şekli, çevre ve toplum çocuğun yaşantısına yön vermektedir. İnsanın geçirdiği evreler, iyi veya kötü olarak gerçekleşen davranış biçimleri eğitim ile yakından ilişkilidir.

Ahlak ile insan oluş sürecini anlamlandırmak için iki temel soruyu sürekli kendine soracaktır. Bunlar: İnsan için iyi yaşamın ne olduğu ve insanın evren içinde varlığını nasıl idame ettireceğidir.[32] Böylece insan var olduğundan bugüne kadar varlığını anlamlandırmak için kendine bir takım temel sorular sormakta ve ahlak alanını bu sorular ekseninde oluşturmaktadır. Ahlak, iyi yaşamanın ne olduğu sorusundan ve insanoğlunun bütüncül bakış açısından hareketle medeniyetlerin içinde bulundukları problemlere de dayanmaktadır. Yani ahlak, 'iyi' yaşam idealinden hareketle varlık, bilgi ve değer alanları ile birlikte anlam kazanmakta ve kültür tarafından kabul görerek belirlenen, tanımlanan değerler alanına işaret ederek kişilerin değerleri nasıl yaşatacaklarına dair kurallar bütününü oluşturmaktadır. Aynı zamanda ahlak, bilinçlilikle ortaya çıkan bir olgudur. İnsan bilinçli bir varlık olarak ancak iyi olana erişebilecektir.[33] Ahlak problemi, insan ile birlikte her çağ ve devirde farklı anlaşılmakta ve yorumlanmaktadır. Şöyle ki Antik Yunan'da etik sorgulama bireylere, inançları, yaşam biçimleri ve yaşam tarzlarının, önemli bir sorgulamaya ve eleştiriye dayandığını göstermeyi amaçlamıştır. Bu amaçla insan

[30]**Yalçın, Ali** (2015) 'Takdim': Arıcan Musa Kazım, Orçan Mustafa, Kala Muhammed Enes, Cizreli Bahattin, Sağlam Mustafa Kemal (Editörler) (2015) Eğitim ve Ahlak Şurası Mehmet Akif İnan Hatırasına, 1. Baskı, Ankara, Eğitim- Bir- Sen Yayınları, s.7.
[31]**Canan, İbrahim** (1988) Kütüb-i Sitte, Ünalmış, Ahmet Hikmet (Editör) 1. Baskı, Ankara, Akçağ Yayınları, s.316-317.
[32]**Erdem, Hüsamettin** (2013) Ahlak Felsefesi, 6. Baskı, HÜ-ER Yayıncılık, Konya, s.17.
[33]**Türer, Celal** 'Ahlak ve Eğitim: Şahsiyetin Oluşturulması': Arıcan Musa Kazım, Orçan Mustafa, Kala Muhammed Enes, Cizreli Bahattin, Sağlam Mustafa Kemal (Editörler) (2015) Eğitim ve Ahlak Şurası Mehmet Akif İnan Hatırasına, 1. Baskı, Ankara, Eğitim- Bir- Sen Yayınları, s.97-99.

yaşamının amacı mutluluk olarak belirlenmiş ve ahlaki kurallardan önce etik gelerek, ahlaki bilinç oluşturulması gerektiği öncelikli amaç haline getirilmiştir. Fakat modern dönemde 'ahlak' sorunu yalnızca bireysel mutluluk, kendini gerçekleştirme ideali ve çok sayıda insanın mutluluğu gibi bir amaçla belirlenmiştir.[34] Bu hususta da anlaşılacağı üzere ahlak problemi insan ile birlikte açığa çıkmakta olup her dönemde farklı şekilde yorumlanmaktadır. Ahlak ve eğitim ancak birlikte düşünüldüğü takdirde insan ve toplum daha anlamlı olacak ve medeniyetler daha sağlam zeminde inşa edilebileceklerdir.

Ahlak, bireye nasıl yaşaması gerektiğini, en yüksek değere nasıl sahip olunacağını, adaletli bir bireyin ve toplumun nasıl inşa edileceğini belirleyen bir ölçüt olarak karşımıza çıkmaktadır. Ahlak insanın yaşamını belirleyen önemli bir olgu olmakla birlikte insanın yaşamına yön vermesi ancak eğitim ile birlikte mümkün olacaktır. Eğitim, aşkın alanda, değerler sahasında gerçekleşerek, ahlaki farkındalıkla birlikte devam ettirilen derinlikli ve bütüncül etkinliğe işaret etmelidir. Zira hem ahlak hem de eğitim insan olmanın gerekliliği ve şahsiyeti açığa çıkarmanın yegane unsurudur. Dolayısıyla ahlak ve eğitim, öncelikli olarak hayatı anlamlandırma çabası olarak anlaşılmalıdır. Kısaca ahlak ve eğitim bireyin fiziki, sosyal ve manevi dünyasını anlamlandırmaktadır.[35] Ahlakı anlama ve anlamlandırma çabası her dönemde insan ile birlikte var olmaktadır. Ahlakı insandan ve toplumsal olaylardan bağımsız düşünmek mümkün değildir. Çünkü ahlak, bireyin yaşamını anlamlandırmasını ve insanın kendini fark etmesini sağlamaktadır. Her toplumun ve kültürün düzenleyicisi olarak ahlak geçmişten günümüze devam etmektedir.

Ahlak hem insanın ve toplumun hem de devletin ve medeniyetin gelişmesini sağlamaktadır. Eğitim, ahlakın sınırlarını belirlemekte önemli rol üstlenmektedir. Günümüz açısından bireysel ve toplumsal problemlere bakıldığında toplumsal bozulmaların en önemli sebebi eğitim sistemimizdeki yanlışlıklar ve ahlaki zemindeki eksiklikler olduğu görülmektedir. Bu sorunun giderilmesi ise ancak insanın geçmişten ders çıkarması ve geleceği doğru yönlendirmesiyle mümkün olacaktır. Kişi doğru bir eğitim ve doğru bir ahlak alanının inşası için önce kendini hedef olarak belirlemelidir. Kendini iyi ve doğru olana yönlendirmeli, saygı, sevgi ve hoşgörü ilkelerini benimseyerek yaşamını bu ilkeler doğrultusunda sürdürmelidir. Her insan kendini yönetecek, yönlendirecek ve doğru

[34]**Türer, Celal** 'Ahlak ve Eğitim: Şahsiyetin Oluşturulması': Arıcan Musa Kazım, Orçan Mustafa, Kala Muhammed Enes, Cizreli Bahattin, Sağlam Mustafa Kemal (Editörler) (2015) Eğitim ve Ahlak Şurası Mehmet Akif İnan Hatırasına, 1. Baskı, Ankara, Eğitim- Bir- Sen Yayınları, s.100-103.
[35]**Türer, Celal** (2014) 'Ahlaktan Eğitime: Yine Ahlak', Felsefe Dünyası Dergisi, Türk Felsefe Derneği Yayını, S: 60, s.26-27.

eylemlerde bulunabilecek güce, akla ve iradeye sahiptir. Kişinin eğitim ile birlikte ahlaki düzlemde kendini eğitmesi ve yönlendirmesi sağlıklı bireylerden hareketle sağlıklı toplumları bir araya getirecek, birlikte yaşama arzusu güçlenecek ve daha yaşanılabilir dünya tasavvuru ortaya çıkacaktır. Geçmişten günümüze ahlak ve eğitim, insan ve toplum yaşamını değiştirip dönüştürecek güce sahiptir. Bir medeniyetin içinden o medeniyetin eğitim ve ahlak olgularını çekip aldığınız takdirde geriye sadece bir boşluk veya bir hiç kalacaktır. Bundandır ki ahlak ve eğitim alanlarından mahrum kalan bireyin, sağlıklı bir toplum, devlet ve millet inşası mümkün olmayacaktır. Eğitim için önem teşkil eden ahlak kavramından sonra felsefenin eğitim için önemi üzerinde durmak kaçınılmazdır.

1.1.7. Felsefe

Felsefe ile birlikte eğitimde öncelikle amaçlanan insanın kendini fark etmesi, kendini bilmesi olmalıdır. İnsan kim olduğunu, niçin var olduğunu, neler yapması gerektiğini ve sonunda nereye varacağını bilmelidir. Çünkü kendini bilmeyen insanın evreni bilmesi ve anlaması olanaksızdır.[36] Bu bağlamda Yunus Emre'nin ‘‘ilim ilim bilmektir, ilim kendin bilmektir’’[37] sözü anlatılmak istenen hususu özetlemektedir. Kısacası insan felsefe ile eğitim alanı içerisinde bilinçli ve şuurlu bir ahlak varlığı olarak, kendisini fark ederek ve kendine daha iyi bir dünya düzeni oluşturarak, kendisini bu zemin içerisinde daha yetkin hale getirebilecektir. Eğitim ve felsefenin birbirleri için anlamlı ve önemli bir yer teşkil etmeleri, bireyin ahlak kişisi olarak kendini fark etmesini beraberinde getirmektedir.

Eğitimin felsefe olmadan yani günümüz dünyasında ne için, nasıl ve ne tür bir insan yetiştireceğimiz sorusuna felsefi bir yanıt verilmeden yapılabilmesi mümkün değildir. Bundan dolayı eğitim faaliyetlerinin felsefi bir bakış açısı ile anlamlandırılması ve temellendirilmesi, giderek önemli bir yer oluşturmaktadır. İnsan evren hakkında bilgilere sahiptir. Bunlar bilgi yani ilim ve felsefedir. İnsan duyuları ve aklı yardımıyla düzensiz bilgilere ulaşırken, yöntemler yardımı ile ilim açığa çıkar ve bütün bilgilerin genel birleştiği yer ise felsefe olarak adlandırılır.[38] Felsefe, insanın bilinç varlığı olmasını sağlar ve yaşamı anlamlandırmasına katkı sağlar.

---

[36]**Akçay, Tahsin** (2012) Eğitimde Temel Boyut İnsan, 1. Baskı, İstanbul, Yağmur Yayınevi, s.16.
[37]**Emre, Yunus** (2012) Yunus Emre: Divan-ı İlahiyat, (Hazırlayan: Tatcı, Mustafa). 1. Baskı, İstanbul, Kapı Yayınları, s.197.
[38]**Topçu, Nurettin** (2017) Felsefe, (Yayına Hazırlayanlar: Erverdi, Ezel, Kara, İsmail) 7. Baskı, İstanbul, Dergah Yayınları,s.12.

Eğitimin felsefe ile birlikte düşünülmesi kaçınılmazdır. Bireye muhakeme gücü vermesi, eleştirme ve sorgulama yetisi kazandırması eğitim ve felsefe birlikteliğini zorunlu kılar. Eğitim sürecinin felsefileştirilmesi öğrenciye bilgi, beceri kazandırmanın, yeteneklerini geliştirmenin yanı sıra şahsiyetin oluşumunu sağlamaktadır. Şahsiyeti inşa etmek, bilmekten ve başkalarıyla birlikte yaşama imkanından doğmaktadır. Bireyin kendi dışına yönelmesi, toplum ve kültür aracılığıyla, sen-ben ilişkisi kurmasıyla şahsiyet oluşur. Felsefe ile bilinçlenen bireyin, içinde bulunduğu çağa, topluma ve kültüre yabancı kalması söz konusu değildir. Bu şekilde inşa edilen şahsiyetin temel çekirdeği, etik bilinç, etik sorumluluk ve etik bir tutum geliştirme esasına dayanmaktadır.[39] Eğitim ancak felsefe ile birlikte düşünüldüğünde anlamlı hale gelir ve kişinin şahsiyet varlığı olması ancak doğru eğitim sayesinde mümkün olur.

Eğitimin büyük bir hızla değiştiği günümüz dünyasında konuya ahlaki ve felsefi bakış açısı ile yaklaşılması, gençlerin hangi evrensel bilgiler ile donatılması gerektiği, değerler konusunda bilinçlendirilmeleri ve nasıl eleştiri kültürü ile donatılmalarının sağlanacağı gibi meselelere cevap verilmelidir.[40] Kısaca felsefe, eğitim ve ahlaka yön vermekte, bireyin kendini bilinçli bir özne olarak açığa çıkarmasını sağlamakta ve eğitimin hedeflerini topluma sunarak, gençliğe yol gösteren anlamlı bir disiplin olarak karşımıza çıkmaktadır.

Eğitimin menşeini ne kadar eskilere götürmek mümkünse eğitim felsefesi de bir o kadar eskiye dayanır. Eğitim felsefesi genel anlamı itibari ile eğitimi felsefi tutum ile anlamak esasına dayanmaktadır. Felsefe, eğitimin ne olduğunu anlamlandırmaya çalışan, eğitimin alanını teşkil eden kavramları sorgulayarak çözümlemeye çalışan bir disiplin olarak belirir. Eğitim felsefesi ise, eğitimi belirleyen temel etkenlerden hareketle eğitimin amaçlarını hedef edinmektedir.[41] Eğitim felsefesi ile bireyin kendisinden başlayarak, çevresini, geçmişini, ilişkilerini, eğitimi ve sistemi eleştiri süzgecinden geçirerek ve sorgulama yetisi kazanarak evreni anlamlandırması gerekir. Sorgulama becerisi kazanmamış bir bireyin robottan bir farkı yoktur.[42]İnsanın hayatı ve evreni sorgulaması, eleştirmesi, anlamlandırması, kendini fark etmesi diğer insanlarla birlikte bir düzen içinde yaşaması eğitim ve felsefe birlikteliği ile sağlanır. Nasıl ki eğitimsiz bir insan cahil olarak

[39]**İlhan Tunç, Aynur** (2017) 'Çocuklarla Felsefe' Çocuk ve Medeniyet Dergisi, C: 2, S: 4, s.87.
[40]**Cevizci, Ahmet** (2018) Eğitim Felsefesi, 6. Baskı, İstanbul, Say Yayınları, s.7.
[41]**Cevizci,** (2018) s.11.
[42]**Tozlu, Necmettin** (2015) 'İnsan Yetiştirme Modelimiz Geleceğimiz ve Eğitim Felsefemiz', Tyb Akademi Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi, S: 13, s.21.

adlandırılıyorsa, toplumların, geçmiş nesillerin ve gelecek kuşakların eğitimden yoksun olması da medeniyeti tehdit edici bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Kısaca eğitim ve felsefenin birlikte anlamlı bütün oluşturduklarını dikkate alarak, Aydınlanmanın eğitim anlayışına giden tarihi yolda, Antikçağ, Ortaçağ ve Aydınlanma dönemlerinde eğitim kendine nasıl yer bulmuştur? Bu dönemlerde eğitime genel bakış açısı nasıldır? gibi sorulara yanıt aramak yerinde olacaktır.

1.2. Antik Çağ'da Eğitime Genel bir Bakış

İnsan hayatı daima değişim ve dönüşüm geçirmektedir. Bütün insanlar kurulur, parçalanır, tekrar kurulur. Eğitimcinin görevi ise bu parçalanış ve kuruluşları yakından takip etmek ve onlara yardım etmek olmalıdır. Bunun için geçmişten günümüze insanı ''eğitim alan varlık'' veya ''kültür yaratan varlık'' diye tanımlamak mümkün olmuştur.[43]İnsanın akıllı ve bilinçli varlık olarak yetişmesini sağlayan ve doğadan, toplumdan, var olan tüm varlık aleminden edindiği bilgi birikimini kültür vasıtasıyla gelecek kuşaklara aktaran eğitimin tarihini çok eskilere dayandırmak mümkündür.

İnsanoğlunun ihtiyaçlarını gidermek için bir takım bilgileri öğrenmesi zorunludur. İnsanın yaşamını idame ettirmesi ve varlığını gelecek kuşaklara aktarması eğitim ve öğretim ihtiyacını beraberinde getirmektedir. İnsanların eğitim idealleri, hayatta tutunma çabalarına yönelik olmakta ve toplumsal güvenliklerinin sağlanması amacı taşımaktadır. İnsan yaşadığı süre boyunca kendini huzurlu hissedeceği bir ortama her daim ihtiyaç duymaktadır. Yaşamın anlamlı hale gelmesi ancak eğitim ile mümkün olacaktır. Eğitimin gayesi, bireyin, ailenin ve toplumun refahını ve sürekliliğini sağlamaktır. Eğitim insanı yetkinleştiren en önemli etken olmakta ve bütün çağlarda insan ile birlikte açığa çıkmaktadır.

Antik Çağ'da eğitim Hint, Çin, Yunan gibi medeniyetlerde ön plana çıkmakla birlikte tüm medeniyetlerin ortak özelliği olarak eğitim, öncelikli olarak ailede başlamaktadır. İlerleyen yaşlarda din adamları çocuklara eğitim vererek dini metinler ezberletirler. Zengin ailelerin çocuklarına ise ilerleyen yaşlarda tıp, astronomi, matematik eğitimi verilmektedir. Antik Çağ'ın eğitim anlayışında disipline dayalı sıkı bir eğitim, ezber ve yerine göre fiziksel ceza hakimdir.[44] Günümüzde olduğu gibi Antik Çağ'da da

[43]**Ülken, Hilmi Ziya** (2013) Eğitim Felsefesi, 3.Baskı, Ankara, Doğu-Batı Yayınları, s.159.
[44]**Tunç, Binali** 'Eğitimin Tarihsel Gelişimi ve 21.Yüzyılda Eğitim Biliminde Yönelimler': Mamduhoğlu, Hasan Basri / Yılmaz, Kürşad (Editörler) (2012) Eğitim Bilimine Giriş, 4.Baskı, Ankara, Pegem Akademi, s.174.

eğitim ailede başlayarak ve belirli bir disiplin ekseninde oluşarak önemli bir yere sahip olmuştur. Antik Çağ'da eğitim düşüncesinin oluşmasında ve şekillenmesinde Yunan medeniyetinin rolü önemli bir yere sahiptir. Çünkü ''Antik Yunan denilince bugünkü Yunanistan ve Türkiye topraklarına yayılmış olan halklar ve site devletleri akla gelmektedir. Bu site devletlerinden eğitim anlayışlarıyla ön plana çıkan özellikle Sparta ve Atina'dır. Yunan eğitiminin öne çıkan en güçlü izlerini Sparta site devleti üstlenmektedir. Spartalıların yaşam biçimi katı disiplinlidir, askerlik konusunda ise oldukça ileri düzeyde bilgilere sahiptirler. Diğer site devleti olan Atina ise, düşünce, sanat ve bilim konularında önemli bir yere sahip olmakla ön plana çıkmaktadır. Grek eğitiminde sivil merkezli eğitim anlayışı hakimdir. Eğitimin kontrolünü rahip sınıfından olmayanlar üstlenmekte ve mükemmel insan yetiştirme ideali taşıyan Grek eğitiminin asıl hedefi, bireysel mükemmeliyet, değer ve halkın yararıdır.''[45] Yunan eğitim sistemini anlamak için Sparta ve Atina şehir devletlerinin eğitim anlayışını ayrıntılı bir şekilde kavramak gerekmektedir.

Sparta'da eğitimin esas amacı, iradenin güçlenmesi, bedenin dayanıklı ve zinde kalmasını sağlamaktır. Gençler devlet tarafından toplum için yetiştirilmektedirler. Sparta şehir devletinde yaşamış olan halk, içten ve dıştan gelebilecek her türlü tehlikelere karşı sürekli olarak koruma refleksine yönelerek, beden eğitimine ve savaş eğitimine önem vermektedirler. O dönemde gençler askerler gibi içinde bulundukları şartlardan dolayı sürekli olarak kamplarda ve çadırlarda yaşamakta ve beden eğitimine önem vermektedirler. Böylece Sparta'da eğitim, gençlerin dayanıklı olmasını, çevik olmasını öncelikli unsur haline getirmektedir. Gençlerin kendilerini bu şekilde yetiştirmesi, içinde bulundukları toplumu korumalarını ve topraklarında tehlike oluşturacak hiçbir unsur bulundurmamalarını sağlayacaktır. ''Oldukça katı bir eğitim anlayışının hakim olduğu Sparta'da çocuk beş yaşına kadar annesinin yanında kalır, yedi yaşından itibaren ise, devlete ve onları savaşa hazırlamak için askeri eğitim kurumuna yönlendirilirler. Bireyler, güçlünün hayatta kalabileceği düşüncesinden hareketle eğitilmektedirler. O dönemde, bireylerin doğumundan itibaren eğitimlerinden devlet sorumlu olmakla birlikte evdeki aile eğitiminden anne ve köleler sorumlu tutulmaktadır.''[46] Kısaca Sparta eğitimi, Yunan medeniyeti ve Antik Çağ dönemindeki eğitim anlayışını anlamak için önemli bir yer teşkil etmekle birlikte Atina eğitimi ile birlikte düşünülmesi yerinde olacaktır.

[45]**Kılıç, Cengiz** (2014) 'Eğitimci Olarak Immenuel Kant'ın Eğitim Üzerine Düşünceleri', (Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.10-11.
[46]**Kılıç,** (2014) s.11-12.

Atina eğitiminde de, Sparta eğitiminde olduğu gibi devleti yüceltmek esastır. İnsanoğlunun kendini inşa etmesi, gerçekleştirmesi ve tamamlaması devletin yararı olarak görülmektedir. Toplumun içinde bulunduğu şartlara, yaşam şekillerine göre eğitim anlayışı şekillenmektedir. Atina eğitimi, özellikle edebi anlamda imgesel ve artistik olmaları aldıkları eğitim ile yakından ilişkilidir. Atina'da esirler ülkenin tarım işleriyle uğraşmaktadırlar. Soylu sınıf olan Yunanlılar ise, bilim, sanat ve ülkenin siyasi işleriyle ilgilenmektedirler. Bu toplumda eğitimin asıl amacını iyi ve faydalı yurttaşlar oluşturmaktadır. Eğitim, Sparta toplumunda olduğu gibi devlet tarafından değil, aileler tarafından verilmektedir. Eğitimin kontrolünü anne ve baba üstlenmektedir. Eğitim öncelikli olarak erkek çocuklar için gerekli görülmektedir. Kız çocuklarına ise ev hayatı için bilgiler verilmektedir. Atina'da eğitim Sparta eğitiminden bazı yönleri ile ayrılmaktadır. Sparta'dan farklı olarak bu dönemde Sofistler eğitim hayatında önemli rol oynamaktadırlar. Sofistler, ansiklopedi görevi üstlenerek okullarda ve şehirlerde bilgilerini satarlardı. Çok para ile çok bilgi öğretirler, az parası olanlara ise, sınırlı bilgiler vermektedirler. Atina'da eğitim, teorik ve pratik eğitimi geliştirmeye yönelik olmakta ve kızlarla erkekler belli bir eğitim aldıktan sonra kızlar ev temelli eğitime tabi tutulmaktadırlar.[47] Kısaca Atina ve Sparta eğitiminde birtakım farklılıklardan söz edilmektedir.

Antik Çağ'da eğitim denilince felsefe tarihinde önemli yere sahip olan Sokrates (M.Ö. 496-399) , Platon (M.Ö. 428-328) ve Aristoteles'in (M. Ö. 386-322) görüş ve düşüncelerinden söz etmek yerinde olacaktır. Bu düşünürler düzenli toplum yapısı oluşturma, yeteneklerin gelişmesini sağlama gibi meselelere düşünce sistemlerinde önemli yer vermektedirler.[48] Öncelikli olarak Sokrates, sınıf ayrımı yapmadan herkese ders vermektedir ve ona göre aslında herkes her şeyi bilmektedir fakat bu ancak bilgiyi açığa çıkarmakla mümkün olacaktır. Bu sayede yanlış bilgiler de yıkılacaktır. Bu ise Sokrates'e göre ancak akıl ile mümkündür.[49] Şöyle ki insanlar arasında ayrım gözetmeksizin her kesime hitap eden yani ders veren Sokrates'in eğitim anlayışında insanın kendisini ve kendisi dışındaki gerçekliği sorgulayarak, yanlış bildiklerini düzelterek ya da yıkarak geçerli bilginin ancak akıl yolu ile elde edebileceği düşüncesi hakimdir. Sokrates düşüncesinde hakikatin bilgisine ancak bu yolla ulaşılabilecektir. Sokrates, doğru yaşam

[47]**Kılıç,** (2014) s.12-13.
[48]**Kılıç** (2014) s.7.
[49]**Kop, Yaşar** 'Eğitimin Tarihsel Temelleri': Cafoğlu, Zuhal (Editör) (2010) Eğitim Bilimine Giriş Temel Kavramlar, 2. Baskı, Ankara, Grafiker Yayınları, s.204-206.

idealinden hareketle etik ve sosyal problemlere dair konulara yönelmiştir. Atina toplumunda erdemin sürekliliğinin sağlanması ve istikrarın devamlılığı için Sokrates, eğitim çalışmalarına büyük önem vermiştir. Sokrates eğitimin temel yapı taşını oluşturan, adalet, cesaret, ölçülülük gibi kavramlara yoğunlaşmış ve gençlerin bu kavramları öğrenmesini sağlamayı hedeflemiştir. Aydınlanmak ve yönlendirilmek isteyen gençler Sokrates'in etrafında toplanarak ahlaki hakikate dair bilgilere ve politik problemlere yönelmişlerdir. Sokrates gençlerle erdem hakkında konuları konuştuğu için ve verdiği eğitimlerden dolayı başkaları tarafından haksızlığa uğramıştır. Fakat ona göre, sınavsız bir hayat yaşanmaya değmez. İşte Sokrates, gençlere verdiği ahlak ve eğitim derslerinden dolayı haksızlığa uğramış ve sorgulanarak cezalandırılmıştır.[50]

Sokrates, düşüncesinde bireysel ve toplumsal konulara yönelmekle birlikte eski ve yeni eğitim sistemini karşılaştırarak analizini yapmakta ve çözüm yolları sunmaktadır. Sokrates içinde bulunduğu Atina toplumuna saygılı ve erdemlere sahip olmalarını, ön yargılı olmamaları gerektiği gibi birçok konuda çağrıda bulunmaktadır. Sokrates için ''Erdem, iyi ile ilgili olan bilgiye sahip olmaktır. İyi, eğitilmekten çok öğretilebilir. Bu bakımdan erdem, birinin davranışının amacını bilmesine yönelik bilgi olarak düşünülür. Yani erdem, bilgidir.''[51] Kısaca Sokrates, insanın nasıl davranması gerektiğine vurgu yaparak, insanların belirli erdemlere göre davranmalarını sağlamak, düşünme, anlama, yorumlama gibi yeteneklerin gelişmesi için çabalamalarını ve toplumun ahlaki yetkinliğe erişmesi için eğitimi amaç edinmektedir. Sokrates, düşünce sisteminde kendine özgü geliştirmiş olduğu yöntemlerle eğitime büyük önem vermektedir.

Antik Çağ'da devlet, toplum ve eğitim alanında ön plana çıkan, Sokrates'in öğrencisi Platon ise toplumun mutlu bir şekilde hayat sürmesini öngörerek bunun eğitim yoluyla sağlanacağı kanaatindedir. İçinde yaşadığı Atina devletinin adaletsiz olduğu kanısından hareket ederek buna karşı çıkar ve ideal devlet oluşturmanın gereklilikleri üzerinde durur.[52] Platon'a göre bu ideal devletin kurulması ancak devletin başında filozofların bulunması ile mümkün olacaktır.[53] Platon'un en önemli eserlerden biri olan *Devlet* onun devlet, toplum ve eğitim konularına çok önem verdiğinin açık göstergesidir ve geçmişten günümüze dünya literatüründe büyük bir öneme sahiptir.

---

[50]**Platon**, Diyaloglar (Hazırlayan: Bayka, Mustafa (2016),13. Baskı, İstanbul, Remzi Kitabevi) s.34-35.
[51]**Kılıç** (2014) s.15-16.
[52]**Gündüz, Mustafa** 'Eski Çağda Eğitim': Şişman Mehmet (Editör) (2011) Eğitim Tarihi, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayınları, s.20
[53]**Platon** Politeia, (Çeviren: Akderin, Furkan (2016) Devlet, 2. Baskı, İstanbul, Say Yayınları) s.217-218.

Platon, eserleri ve görüşleri ile felsefe tarihinde büyük bir öneme sahiptir. O, insan eğitimi için belirli aşamalar önermiştir. Bunlar karakter eğitimi, beden eğitimi, estetik eğitimi, mesleki eğitim ve felsefe eğitimidir. Platon, tarihin tanıdığı ilk yüksek araştırma merkezi olan Akademi'yi kurmuştur. Akademide dönemin önemli bilim insanları ve felsefecileri ile bir araya gelerek gerçek bilgiye, hakikatin bilgisine ulaşmak için önemli çalışmalar yapmışlardır. Akademide verilen eğitimin asıl amacı, nihai hakikate erişmektir. Platon'un öncülüğünü yaptığı ve ders verdiği Akademi'de öğretilen konular arasında felsefe, matematik, astronomi ve geometri öne çıkmaktadır.[54] Eğitim öğretimin ücretsiz yapıldığı ve dokuz asır hizmet veren bu akademi üniversitelerin öncüsü sayılmaktadır.

Platon eğitime önemli ölçüde yer vererek eğitim alanında yenilikçi düşüncenin öncülüğünü yapmakta ve kurmuş olduğu Akademi ile birlikte bireylere yol göstermektedir. Eğitim, Platon'un bütün düşünce sisteminde odak noktası olmakta ve eserlerinde önemli bir unsur haline gelmektedir. O, *Devlet* adlı eserinde önemli düşüncelere yer vermektedir. Platon kadınların eğitim almaları gerektiği hususuna dikkat çekmekle birlikte kadın ve erkeğin doğalarının birbirinden farklı olduğunu belirtir fakat aynı eğitime tabi tutulmaları gerektiğini ifade eder. Platon çocuklar içinde eğitimi oldukça önemsemektedir. Çocukların zorlu hayat şartlarına göre eğitilmesi gerektiği taraftarıdır. Çocuklar zor durumla karşılaştıklarında kanatlarını takmayı bilmelidirler.[55] Platon, eğitim alanında büyük bir etkiye sahiptir. O, ruhun iyi olmasının eğitim ile sağlanacağı görüşündedir. Eğitim, insanı hatalardan alıkoyar ve birey eğitim sayesinde doğru yöne bakmayı keşfeder. Eğitimsiz ve bilgisiz insanlar yapmaları gereken işleri, nasıl yapacaklarını bilmezler.[56] Erkeklerin, kadınların ve çocukların eğitimine önem veren Platon, diğer yandan eğitimi devlet ile ilişkilendirmektedir.

Platon, eğitimi insan ve devlet benzerliği kurarak açıklamaktadır. Eğitim her şeyden önce devlet için olmalıdır düşüncesi bağlamında Platon, insan ruhu ile devlet ruhu arasında güçlü bir bağ olduğunu savunmaktadır. Platon'un ideal devlet anlayışında birey ve aile devlet için feda edilmektedir. Platon'un oluşturmuş olduğu devlet anlayışına göre bütün çocuklar üç yaşından sonra resmi görevli kadın eğitimciler tarafından, günümüzdeki kreş benzeri kurumlara verilerek hep birlikte eğitilmelidirler. Üç yaş ile altı yaş aralığındaki çocuklar oyuna teşvik edilmeli, nazlı yetiştirilmemeli ve kurallara aykırı davranıldığında

[54]**Cevizci, Ahmet** (2018) Eğitim Felsefesi, 6. Baskı, İstanbul, Say Yayınları, s.36.
[55]**Platon** (2016) s.209.
[56]**Platon** (2016) s.274-275.

ceza verilmelidir. Diğer yandan Platon, fizik ve tabiat gibi eğitimlerden çok bahsetmez. O, aritmetik ve geometri üzerine yoğunlaşmaktadır. Zira felsefe eğitimi için bu alanları gerekli görmektedir. Platon eğitim anlayışında, bir yandan birey eğitimini önemserken diğer yandan toplum eğitimini önemsemektedir. Aslında eğitim, birey ve toplum eğitiminin birlikte işleyişine dayanmaktadır. Onun düşüncesinde eğitim, devletin ihtiyaçları ile birlikte bireyin ihtiyaçlarının da giderilmesi esasına dayanmaktadır. Kısaca Platon'a göre eğitim, ''Yönetici sınıfla sınırlandırılmalı yani herkese verilmemelidir. Yüksek eğitim çok yeteneklilere verilmelidir. Bilimsel ve felsefi eğitim ise, daha ileriki yaştakilere yani olgunluğa erişenlere verilmelidir. Eğitim planı dikkatli olarak yapılmalı ve anlamlı olarak düzenlenmelidir.''[57]

Sokrates ve Platon'un eğitim anlayışlarından sonra Antik Yunan düşüncesinde önemli görüşleri ile ön plana çıkan Platon'un öğrencisi Aristotelestir. Gençlik yıllarında Platon'un etkisi altında kalmıştır. O, kendi felsefesini geliştirdikçe Platon felsefesinin dini nitelikte olan düşüncelerini yavaş yavaş bırakmıştır. Platon'un ölümünden sonra Atina'dan Anadolu'ya gelen Aristoteles, Makedonya kralı Philippe'nin oğlu Büyük İskender'i eğitmek üzere Makedonya'ya davet edilmiştir. O, Büyük İskender'i yetiştirdikten sonra Atina'ya dönmüş ve Platon'un kurmuş olduğu Akademide yetişen Aristoteles, 'Lyceum' adlı bir okul kurmuştur. Bu okulda Aristoteles öğrencileri ile birlikte birçok çalışmalarda bulunmuştur. Derslerin ve ilmi tartışmaların yapıldığı bu okul, Aristoteles'in ölümünden sonra da eğitim ve öğretime devam ederek, ilim yuvası haline gelmiştir.[58]

Bilgiyi duyularla temellendiren Aristoteles'in düşüncesinde eğitim, aklın geliştirilmesini ve iyileştirilmesini gaye edinmektedir. Aristoteles de hocası Platon gibi düşünerek eğitimi devlet ile birlikte düşünmektedir. Bu bakımdan eğitim siyaset ile yakından ilişkili bir alan olarak görülmektedir. Aristoteles'in Platon'dan ayrıldığı nokta ise eğitimin toplum ile birlikte düşünülmesinden ziyade bireyin kendini gerçekleştirmesi esasına dayanmasıdır. Aristoteles'e göre eğitimin nihai amacı, insanın beden, ruh ve zihin birlikteliği ile uyumlu olarak yetiştirilmesi ve eğitilmesidir. Aristoteles, bireylerin iki farklı eğitime tabi tutulmaları gerektiğini ifade etmektedir. Bunlar: ''Birinci derece temel eğitim ve İkinci derece temel eğitim şeklindedir. birinci derece olan temel eğitim diğer adıyla formel eğitim, yedi ve on dört yaşları arasındaki erkek çocuklarının jimnastik ve müzik eğitimine dayanmaktadır. İkinci derecedeki eğitim ise on dört ve on sekiz yaş gruplarının

[57]**Kılıç** (2014) s.18-19.
[58]**Erdem, Hüsameddin** (2011) İlkçağ Felsefesi Tarihi, 7. Baskı, Konya, Hü-Er Yayınları, s.222-223.

alacağı müzik, sanat, edebiyat, astronomi ve matematiğe dayanan geniş çaplı bir eğitimdir. Aristoteles'in eğitim sistemi hem zihin eğitimini hem de karakter eğitimini geliştirmeye yöneliktir.''[59]Böylece Aristoteles, bazı yönleri ile hocası Platonla benzer fikirler taşımakta bazı yönleri ile de Platon'dan ayrılarak eğitim düşüncesini sistemli hale getirmektedir. Kısacası Antik Çağ'da insanların eğitimden amaçladıkları, toplumsal güvenliklerini oluşturmak ve hayatta varlıklarını devam ettirmelerine katkı sağlamaktadır. Bu anlamda eğitim, insanın, toplumun ve ailenin sağlıklı bir şekilde sürekliliğini sağlaması açısından önemli bir unsur teşkil etmektedir.

Yunanlar, eğitimi toplumun gönüllü olup olmamasına göre değil, sosyal tabakalara göre vermektedirler. Dolayısıyla Grekler bireyin yeteneklerinin ve kişiliklerinin gelişmesi için eğitimi şart görmüşlerdir. Bu anlamda ilkçağın önemli filozoflarından olan Sokrates, Platon ve Aristoteles toplumun temelinin sağlam olması, bireyin yeteneklerinin gelişmesi gibi birçok meseleyi düşünce sistemlerinin merkezine almaktadırlar.[60] Dolayısıyla tüm bu unsurlar bağlamında Antikçağda eğitim anlayışı, çok eskilere dayanmakla birlikte Yunan medeniyeti için eğitim önemli bir alanı teşkil etmektedir. Kısacası Antik Yunan'da ve felsefe tarihinde insana, topluma, devlete ve eğitime sağladıkları katkılar nedeniyle Sokrates, Platon ve Aristoteles büyük bir öneme sahiptir.

1.3. Batı Orta Çağ'ında Eğitime Genel bir Bakış

Orta Çağ felsefesi öncelikli olarak dini temeller üzerine inşa edilmiş olup bütünü ile, 'dini renkli' bir felsefe olarak Rönesans'a kadar devam eder ve farklı düşünce yapısıyla felsefe tarihinde belli başlı dönemlerden biri olarak karşımıza çıkar.[61]Orta Çağ felsefesinin düşünce yapısı akıl- inanç ve teoloji- felsefe bütünlüğünün gösterilmesi çabasına dayanmaktadır.[62]Diğer yandan Orta Çağ ''zengin münazaralar çağıdır. Bu asır 18.yüzyıl Kilise düşmanı Fransız entelektüellerinin ifade ettikleri gibi 'Karanlık Çağ' değildir. Zira Kilise Aristoteles ve Platon gibi iki paganı aziz mertebesine yükselterek onların düşüncelerinden yararlanmada şüphe etmemiştir. Dolayısıyla Orta Çağda tartışma ve eleştiri mevcuttur.''[63]

[59]**Kılıç** (2014) s.19-20.
[60]**Kılıç** (2014) s.7-8.
[61]**Gökberk, Macit** (2011) Felsefe Tarihi, 22. Baskı, İstanbul, Remzi Kitabevi, s.125.
[62]**Çüçen, Kadir** (2000) Orta Çağ Felsefesi Tarihi, İstanbul, İnkılap Kitabevi, s.29.
[63]**Baykan, Fehmi** (2009) Aydınlanma Üzerine Bir Derkenar, 1.Baskı, Ankara, BilgeSu Yayıncılık, s.41.

Batı Orta Çağ'ında, yayılmacı özelliğe sahip olarak karşımıza Yahudilik ve Hıristiyanlık çıkmaktadır. Fakat asıl odak noktasını Hıristiyanlık oluşturmaktadır. Orta Çağ dinlerin etkisinde kalan bir dönem olarak bilinmektedir. Orta Çağ'da eğitim de dinlerin etkisinde kalarak gelişme göstermiştir. Hıristiyanlık dininin farklı şekilde yorumlanmasıyla, onu İlk Çağ'ın gerisinde ve gölgesinde bırakmıştır. Bu çağda merkeze Tanrılar oturtularak dinin farklı şekillerde yorumlanmasıyla birey din eksenli eğitilmiştir. Bu asır Aristoteles düşüncesinin etkisinde kalarak, felsefe ile teoloji yoğrularak skolastik düşünce egemen olmuş, dogmatik bilgi anlayışı benimsenerek bir kilise anlayışı hakim kılınmıştır.

Orta Çağ'ın eğitim kurumlarını 'Manastır'lar oluşturmaktadır. Manastır'da Antikçağ'dan o güne ulaşan bilgiler dinin süzgecinden geçirilerek öğretilmekte ve eğitimin koruyuculuğunu Manastırlar üstlenmektedir. ''Diğer okullar ise, misyoner yetiştiren 'Kateşet' okulu, askeri olan 'Şövalye Okulu', meslek okulu olan 'Korporasyon', Aristokrat çocukları için oluşturulan 'Şehir Okulları' ve bugün varlığı aynı isimleri ile devam eden 'Camdridge', 'Oxford', 'Prag' ve 'Bologna' üniversitelerini saymak mümkündür.''[64] Bu üniversitelerde klasik eserler üzerinde durularak yalnızca ezberci eğitime yönelik, çalışmalar yapılmıştır. Fakat tüm bu olumsuzlukların yanı sıra yarar sağlayacak bir Orta Çağ düşüncesi ortaya çıkmıştır: Eğitimin merkezine Tanrı alınarak, herkesin Tanrı önünde eşit bir konumda olduğu hususu dikkat çekmiş,din adamlarının ve erkek hakimiyetinin egemenliği kısmen kırılmıştır. Fakat bu düşünce reform sonrasında gerçekleşmiştir. Ortaçağ Hıristiyan düşüncesinde başından beri eğitimin merkezini Tanrı ve kilise oluşturmakla birlikte erkek üstünlüğü hakimiyeti vardır. Bunların gücünü ise aforoz, endüljans ve engizisyan oluşturmakta idi.[65]Denilebilir ki, Orta Çağ'da eğitim, farklı kaynak ve görüşlerden beslenerek varlığını sürdürmüştür.

Batı Orta Çağ'ının odak noktasını teşkil eden, Hıristiyanlığın ilk dönemlerinde Helenik düşünce ve kültür ile birleşme dışında formel anlamda bir okullaşma yoluna gidilmemiştir. Fakat daha sonraki dönemlerde eğitim, kilisenin denetimi ile birlikte kurumsallaşmaya başlamıştır. Üniversitelerin oluşumu da bu kurumsallaşmanın tezahürüdür. Skolastik döneme bakıldığında ise eğitime dair gelişmeler önemli ölçüde değişim göstermektedir. Skolastik dönem 8.yüzyıl ile 15. yüzyıl arasındaki zaman

[64]**Kop, Yaşar** 'Eğitimin Tarihsel Temelleri': Cafoğlu, Zuhal (Editör) (2010) Eğitim Bilimine Giriş Temel Kavramlar, 2. Baskı, Ankara, Grafiker Yayınları, s.209
[65]**Kop** (2010) s.209-210

diliminde ortaya çıkmış olan sürece tekabül etmektedir. ‘‘Skolastik, okullu, okula ait olan, gibi anlamlara gelmektedir. Skolastik düşünce, Orta Çağ Batı düşüncesinde 8.yüzyıldan itibaren üniversitelerde ya da manastırlarda akademisyenler tarafından ya da okullar bünyesinde okutulan ve benimsenen felsefi yöntem olarak tezahür etmektedir.’’[66] Orta Çağ düşüncesinin eğitim alanındaki en önemli hareketliliği, kurumsallaşmadır.

Orta Çağ Batı eğitim düşüncesinde yapılanan eğitim kurumları kiliseye bağlı olmakla birlikte esnaf ve mesleki eğitim gibi özelliklere sahiptir. Orta Çağ’da hakim olan eğitim, formel ve informel eğitim şeklinde ayrılmakta ve bu eğitim basamakları edebi, ahlaki ve dini eğitimi beraberinde getirmektedir.[67] Orta Çağ’da üniversitelerde din, bilim ve felsefe ağırlıklı olmakla birlikte akademisyenler bildiklerini öğrencilerine aktarmakta ve öğrencilerin aynı bilgileri tekrar etmeleri sağlanmaktadır. Önemli olan bir husus da güzel konuşma sanatının öğretilmesidir. Diğer yandan skolastik eğitim, İlk Çağ’daki eğitim anlayışından ve Modern Çağdaki eğitim anlayışından ayrılmakla birlikte, skolastik düşüncede eğitimin asıl amacını, ‘‘Felsefeyi vahyin doğrularına göre şekillendirmek, inanç konularını ise açık bir şekilde ifade etmektir. Bununla vahye karşı akıl yönünden ileri sürülmüş olan itirazları karşılayabilmek amaçlanmaktadır. Skolastik eğitimin yapmak istediği, temellendirme ve çürütmedir yeni bir şey bulmak değildir.’’[68]

Orta Çağ’da hakim olan düşünce, Platon ve Aristoteles felsefeleri ile Hıristiyan dinine dayanan skolastik düşünce etrafında biçimlenen bilginin aktarılması, kaydedilmesi ve korunması işini üstlenmektedir. Bu bilgilerin düzenlenmesi ise kilise, manastır ve üniversiteler sayesinde yapılmaktadır. Bu bakımdan Orta Çağ dönemi, Greko-Romen klasikler ile modern çağ arasında bir kültürel köprü görevi üstlenmektedir.[69]

Orta Çağ’ın düşünüş sisteminde olduğu gibi eğitim düşüncesi de Skolastik anlayışa dayanır. Orta Çağ bu yönüyle kendinden önceki ve sonraki dönemlerden ayrılır. Skolastik düşünce için önemli ise olan yeni bir şey keşfetmek değil, gelenekselin dışına çıkmadan, doğruluğu bilinen bilgilerin kabulünü sağlamaktır. Kısaca bir kültür aktarımı vasıtasıyla Antik Çağ’dan Orta Çağa dek ulaşan eğitim anlayışı, bahsedilen hususlar ekseninde değişim göstermiştir. Buradan hareketle Aydınlanma döneminde eğitimin değişim ve

[66]**Kılıç** (2014) s.22.
[67]**Kılıç**(2014) s.22.
[68]**Kılıç** (2014) s.23.
[69]**Kılıç** (2014) s.24.

dönüşüm hareketlerini genel hatlarıyla J.J.Rousseau ve I. Kant ekseninde açıklamak yerinde olacaktır.

1.4. Aydınlanma Döneminde Eğitime Genel bir Bakış

18. yüzyıl felsefesine Aydınlanma felsefesi denmektedir. Bulunduğu dönem ise Aydınlanma Çağı olarak tezahür etmektedir. Aydınlanma nedir, aydınlatılacak olan kimdir ve aydınlatılmak istenen nedir? soruları önemlidir. Aydınlanmak isteyen insanın kendisi, aydınlatılması beklenen de insan hayatının anlam ve düzenidir. Yeniçağ Aydınlanması bir çeşit arama ve bulma esasına dayanmaktadır. 15. Yüzyılın ortalarından itibaren insanın varlığının anlamı ve yaşam içindeki yeri önemli bir sorun teşkil etmiştir. Fakat bu problem 18. yüzyılda daha kapsamlı bir şekilde irdelenmiş, verilen yanıtlar o dönemden bugüne kadar Batı'nın kültürel, sosyal ve siyasal yapısı üzerinde oldukça etkili olmuştur. Bu yüzyılda gerçekleşen Fransız Devrimi, Aydınlanma düşüncesinin politik ve sosyal alana uygulanmasından doğmuştur denilebilir. Tanzimat'tan beri süre gelen bizim geçirdiğimiz değişimlerde de Aydınlanma düşüncesinin etkisi büyüktür.[70] Aydınlanma düşüncesi düşünce yapısıyla toplumun kültürel, sosyal, siyasal, düşünce yapısını derinden etkilemiştir. Bu gelenekten etkilenen birçok düşünür, bilim adamı olmuştur.

Aydınlanma dönemi, Amerika ve Avrupa'nın hemen her yerinde etkili olan ve geleneksel olarak İngiliz Devrimi'yle başlayan ve Fransız Devrimi'yle bitirilen felsefi bir hareket olup, bu hareket ile belirginlik kazanan toplumsal ve siyasal sürece tekabül etmektedir. Bu düşüncenin gayesi öncelikli olarak bireyleri, 'kötü' ve 'köleleştirici' olduğuna inanılan düşünce yapısından kurtararak, 'iyi' ve 'özgürleştirici' olduğu düşünülen aklın düzenine sokmaktır.[71] Bu düşünceye göre bütün felsefi ve toplumsal olguları akla dayandırmak ve akıl ile birlikte kavramak gerekmektedir. Bununla birlikte 'akıl', 'bilgi', 'bilim', 'din', 'Tanrı', 'tabii hukuk', 'tabiat', 'despotizm' gibi kavramlar vasıtasıyla şekillenen ve ortaya çıkan Aydınlanma düşünürleri, felsefi, sosyoloji ve politik konularda birbirlerinden farklı düşüncelere sahiptirler. Aydınlanma paradigması birbirinden farklı düşünceleri içinde barındırsa da en temelde akıl ile birlikte düşünülmekte, ekonomik ve toplumsal alanda birçok yenilik getirmeyi hedef edinerek modern toplum yapısının temellerini inşa etmek esasına dayanmaktadır.[72]

[70]**Gökberk, Macit** (2007) Felsefe Tarihi, 22. Baskı, İstanbul, Remzi Kitabevi, s.289.
[71]**Çiğdem, Ahmet** (2006) Aydınlanma Düşüncesi, 6. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, s.13-14.
[72]**Çiğdem** (2006) s.14-16.

Aydınlanma dönemi bilimin, düşüncenin hakim olduğu Rönesans'ın antropolojik, estetik birey ve evren kavrayışının politikleştirildiği ve politikleştirilerek aktarıldığı bir süreci ifade etmektedir. Aydınlanma'nın dönemselleştirilmesi hususunda iki farklı yaklaşımdan söz etmek mümkündür: Bu yaklaşımlardan ilki, Aydınlanma'nın akıl ve eleştiri çağı olarak adlandırılmasıyla insanın önemli bir kopuş noktası olarak bilinmektedir. Bu yaklaşıma göre Aydınlanma, felsefi ve toplumsal sonuçları bakımından ve kendisinden önceki dönemlerden ayrılması bakımından biricik bir çağdı ve önemli bir değişimi ve dönüşümü ifade etmekteydi. İkinci yaklaşım ise, Aydınlanma'nın biricikliğini ve özgünlüğünü ifade eden yaklaşıma karşı çıkmakta, Aydınlanma bu yaklaşımda tarihsel perspektife dayandırılmakta ve Aydınlanma'nın tepkici tarafı öne çıkarılmaktadır.[73]

Felsefe eserleri incelendiğinde görülmektedir ki, Aydınlanma kavramının 18.yüzyılda ortaya çıktığı ile karşılaşmaktayız. Aydınlanma neyi ifade eder? sorusunu Fehmi Baykan, *Aydınlanma Üzerine Bir Derkenar* adlı eserinde şu ifadelerle yer vermektedir. Önceki dönemde Batı karanlık içindeydi. 18.yüzyılla birlikte Aydınlanma tezahür etti ve en sonunda Aydınlanma tekrar sona erdi. Bu da demektir ki, Aydınlanma 18.yüzyıl ile sınırlıysa biz şuan karanlık dönemi yaşamaktayız. Aydınlanmayı anlamak için o dönemi ve düşünürlerini doğru anlamak ve kavramak gereklidir. Aydınlanma düşüncesi tam anlamıyla incelendiğinde Aydınlanma felsefesi diye bir ifade etme biçiminin olmadığı görülmektedir. Bu kapsamda öncelikli olarak felsefe kavramını açıklamak yerinde olacaktır. Felsefe en genel haliyle iki şekilde açıklanmaktadır. İlk olarak Felsefe belirli problemler etrafında şekillenen ve adlandırılan bir alandır. Yani, bilgi ile ilgili konuları içermesi bakımından bilgi felsefesi, varlık ile ilgili konular ya da problem alanları bakımından varlık felsefesi vs. şeklinde adlandırılmaktadır. İkinci olarak felsefe, belirli bir konuda birbirine yakın düşünceleri sınıflandırmak için kullanılmaktadır.[74] Her iki anlamı ile felsefe, sistematik bir alan olarak, birlik ve bütünlük arz etmektedir.

Aydınlanma felsefesi şeklinde bir felsefe varsa eğer felsefenin alanını içeren bilgi, varlık, ahlak gibi konularla bünyesinde birbirine yakın düşünceler barındırmalıdır. Zira 18. Yüzyıl düşünürlerinin görüşleri incelendiğinde birbirlerine uymayan görüşleri benimsedikleri ve birbirlerinin düşüncelerini yıktıkları görülmektedir.[75] Bu sebeple, Aydınlanma görüş ve düşünürleri kapsamında incelendiğinde kesin bir anlam ifade

[73]**Çiğdem** (2006) s.17-18.
[74]**Baykan, Fehmi** (2009) Aydınlanma Üzerine Bir Derkenar, 1.Baskı, Ankara, BilgeSu Yayıncılık, s.31-32.
[75]**Baykan** (2009) s.32-34.

etmemekle birlikte kime ve neye göre Aydınlanma olduğu tartışılacak bir unsur niteliğindedir. Örnek verilecek olursa, Rousseau ve Kant'ın düşüncelerine bakıldığında birbirlerinden farklı toplum sözleşmesi görüşleri ileri sürmektedirler.[76] Peki ama hangisi Aydınlanma felsefesinin görüşünü ifade etmektedir? Aydınlanma düşüncesi bu gibi daha birçok farklı düşünce içermektedir. İşte felsefe analizi dediğimiz şey bu değildir. Felsefi analiz, 18.yüzyıl incelendiğinde bilgi, varlık, ilim, siyaset vb. konularda görüşler incelenerek, bu görüşlerin benzer ve farklı olanlarının birbirleri ile ilişkilendirilmesi esasına dayandırılarak Aydınlanmanın esaslarına ulaşmayı hedef edinmektedir.[77] Aydınlanma dönemi içinde yer alan her düşünür Aydınlanma hakkında farklı düşünce sergilemektedir. Bu da aydınlanmanın yekpare sadece tek bir ideolojik zemin bulduğuna ilişkin kabulü yanlışlamış olmaktadır. Bu sebeple Aydınlanmanın sadece bir tür felsefi tezahüründen bahsetmek mümkün değildir.

Aydınlanmanın akıl çağı olduğu iddia edilir. Oysaki akla önem verme yeni değildir. Antikçağda da akla önem verildiği görülmektedir. Platon'un bilgi ve ahlak görüşü rasyonaliteye dayanmaktadır. Aristoteles tecrübeye önem veren filozof olmakla birlikte insanın diğer varlıklardan üstün olmasının nedenini akıl olduğunu düşüncesinde belirtmektedir. 18.yüzyıl Batı düşüncesine gelene kadar birçok filozofun aklı esas alan düşüncelerine rastlamak mümkündür. Cassirer, bu hususlar ekseninde düşüncelerini şu şekilde belirtmektedir: ''Aydınlanma Felsefesi daha önceki asırların mirasına konarak, kendine özgü düşünceler geliştirmek yerine bu mirası düzene soktu ve eleyip geliştirerek açık hale getirdi.''[78]

Aydınlanma düşüncesine yönelik birçok görüş öne sürülmektedir. Bu sebeple Aydınlanmanın tek bir tanımından bahsetmek mümkün değildir. Örneğin Berkeley Aydınlanma için 'ışık deryası' der. Aydınlamanın tanımının ve sınırının belirlenmesi zordur. Doğa bilimcilerin, siyasetçilerin, hukukçuların vs. Aydınlanmaya bakış açıları birbirinden farklıdır. Ancak ne kadar farklı yaklaşım olursa olsun, uzlaşım sağladıkları düşünce, Aydınlanma düşüncesinde aklın hakimiyeti olduğudur. Aydınlama, bilimsel keşif ve felsefi eleştiri çağına tekabül etmektedir. Felsefi ve toplumsal hareketi kapsayan bir süreçtir. Aydınlanma sadece entelektüel bir hareket değildir. Aydınlanma, ışığını hukuk,

[76]**Baykan**(2009) s.37.
[77]**Baykan**(2009) s.39.
[78]**Baykan**(2009) s.42-45.

ticaret, ahlak, eğitim, siyaset gibi bütün insan etkinliklerine yansıtmaktadır. Bu alanlarda bulunan temel problemleri dini devre dışı bırakarak, bilimle çözmeye çalışmaktadır.[79]

Aydınlanma, insanın kendi suçu ile düşmüş olduğu bir ergin olmama durumundan yani insanın başkasının rehberliği olmadan kendi aklını kullanamayacak durumda olma halinden kaynaklanmaktadır. Bu ergin olmama haline ise insan kendi suçu ile düşmüştür. Bunun sebebi, insanın kendi aklını kullanamayışından, başkalarının bilgisini kullanması doğrultusunda ortaya çıkmaktadır. Aydınlanmanın anahtarı, insanın kendi aklını kendisinin kullanması gerektiğidir.[80] Doğa insana, aklını kullanması gereken bir çok imkan sunmaktadır fakat insan tembel olduğu nedeniyle aklını kullanmamakta, ergin olarak kalmakta ve bu şekilde farkında olmadan yaşamaktadır. Bu ise insanları tembel, rahat ve zahmetsiz yaşamaya yönlendirmektedir. Şöyle ki, kişinin yerine düşünen bir kitabı, vicdanını üstlenen bir din adamı, beden sağlığı ile ilgilenen bir doktoru olduğu için birey rahata alışmaktadır. Bu bakımdan insan, hem başkalarının aklına, bildiklerine ve yönlendirmelerine ihtiyaç duyacak hem de kendisi dışında her şeye bağımlı bir varlık olacaktır. Bu da insanın evren içinde kendini fark etmesini engelleyecek ve kişiliğinin açığa çıkmamasına sebep olacaktır. İnsanın kişiliğini inşa etmeden evren içinde konumlandırılması mümkün değildir. Zira bir insandan kişiliğini çıkarırsanız ondan geriye bir hiç kalır. İnsan öncelikli olarak kendine güven duygusundan hareketle, özgürce hareket edebileceği bir alan oluşturmalı ve gelişimini engelleyen bütün hali hazırda bulunan araç ve gereçlerin bağımlılığından aklı doğrultusunda uzak durmalıdır. Gerçek anlamda Aydınlanmanın olması için öncelikle özgürlük alanının inşası söz konusu olmalıdır. Özgürlük ile anlatılmak istenen, aklın her şartta toplum önünde, kamuoyunda rahat ve açık bir şekilde kullanılmasına dayanmaktadır. İnsan özgür olabildiği sürece Aydınlanmaya dahil olabilecektir.[81] Bu Aydınlanma içinde hakim olan ama tek olmayan görüştür.

Aydınlanmanın en çok etkilediği alanlar din, ahlak, eğitim gibi konulardır. Her şeyi yeniden oluşturma ideali taşıyan Aydınlanma dönemi düşünürleri, dini konularda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Her şeyi akıl ile açıklama düşüncesi dinde de etkisini devam ettirmiştir. Bazıları aklın hakim olduğu din anlayışından bahsederken bazıları doğal din anlayışını benimsemiş, bazıları ise dinle alakalı her şeyden uzaklaşılması gerektiğini savunmuşlardır. Bir yandan Voltaire, toplumdaki ahlaksal iyilik için Tanrı'yı gerekli

[79]**Taşkın, Ali- Becermen, Metin** (2013) Rönesans, Yeniçağ ve XIX. Yüzyıl Felsefesi Tarihi, 2.Baskı, Bursa, Sentez Yayıncılık, s.160- 161.
[80]**Bozkurt, Nejat** (2005) Kant, 1. Baskı, İstanbul, Say Yayınları, s.263.
[81]**Bozkurt** (2005) s.264-266

görmektedir. Diğer yandan Rousseau, teizmi savunmaktadır. Aydınlanmanın din anlayışında çeşitli bakış açılarının mevcut olduğu görülür. Ahlakı da din gibi akılla temellendirmeye çalışmışlardır. Bir kısım düşünürler ahlakın akla dayanması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Bir kısmı ise, duygu temelli ahlak anlayışını benimsemiştir.[82]

Aydınlanma dönemi düşünürlerinin birbirinden farklı düşünceler geliştirdikleri görülmekte, eğitim ve ahlak alanında da birbirilerinden farklılaşmaktadırlar. Fakat en temelde aklı temel alan bir eğitim anlayışı geliştirmişlerdir. İnsan aklı ve düşüncesi ancak eğitimle biçimlendirilebilir. Zira insanın istenmedik veya kötü davranışları, bilgisizliği ancak eğitim ile onarılabilecektir. Bu dönemde teknolojinin gelişmesi ve matbaanın icadıyla birlikte eğitim de oldukça gelişme göstermiştir. Eğitim, her dönemde olduğu gibi bu dönemde de birey ve toplum için önemli bir ihtiyaç halindedir.[83]

Kısaca Aydınlanma düşüncesini, 18. Yüzyılda ortaya çıkan düşünce, kültür ve toplumsal yaşamın değişimi ve dönüşümü olarak adlandırmak veyahut önceki asırların düşünce biçimini geliştirerek bünyesinde barındıran bir çağ olduğunu söylemek yerinde olacaktır. Bu dönemde önem arz eden, eğitime sağladığı katkılarla ön plana çıkan ve düşünceleri bakımından birbirlerinden farklılık gösteren Aydınlanma dönemi içinde birçok düşünür ve filozoflardan, farklı Aydınlanma şekillerinden söz etmek mümkündür. Ortaya çıkan düşünce farklılıkları ekseninde denilebilir ki, Aydınlanma dönemi kendi içinde en temelde ve çalışmamızın içeriği bakımından Rousseau'nun öncülüğünü yaptığı Fransız Aydınlanması ve Kant'ın öncülüğünü yaptığı Alman Aydınlanması şeklinde tezahür etmektedir.

Öncelikli olarak Fransız Aydınlanması genel özellikleri itibariyle, Aydınlanma'nın kendisini Fransa'da kazandığı muhteva aldığı biçim olarak ifade edilmekte ve hem Aydınlanma felsefesi olarak adlandırılan oluşumun ruhunu teşkil etmekte hem de bu ruhu temsil etmektedir.[84] Fransız Aydınlanması, Aydınlanmanın bilim, ilerleme bütüncül din eleştirisi gibi genel bir takım özelliklerini bünyesinde barındırmaktadır. Fransız Aydınlanması, bir yandan eleştirel tutumu ile ön plana çıkarken diğer yandan kurucu yani inşa edici yapısıyla kendini göstermektedir. Fransız Aydınlanması içinde önemli birçok filozof bulunmakta ve bu düşünürler 17.yy filozoflarının düşüncelerini genelleştirerek din,

[82]**Taşkın, Ali- Becermen, Metin** (2013) Rönesans, Yeniçağ ve XIX. Yüzyıl Felsefesi Tarihi, 2.Baskı, Bursa, Sentez Yayıncılık, s.165-166.
[83]**Tunç, Binali** (2012) Eğitimin Tarihsel Gelişimi ve 21.Yüzyılda Eğitim Biliminde Yönelimler, Eğitim Bilimine Giriş, Hasan Basri Memduhoğlu- Kürşad Yılmaz (Editörler) Ankara, Pegem Akademi, s.180.
[84]**Çiğdem, Ahmet** (2006) Aydınlanma Düşüncesi, 6. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, s.35.

eğitim, politika gibi alanlara uygulamaya çabasında olmuşlardır. Mevzu bahis olan reformcular, kilisenin görevini yerine getiremediğini düşündükleri için manevi liderlik hizmeti sunmaya yönelerek, ‘‘aklın Tanrı, Newton’un düşüncelerinin İncil ve kendilerinin de birer Peygamber olacakları’’[85] düşüncesinden hareketle yeni bir din yaratmaya yönelmişlerdir.

Fransız Aydınlanmasında eğitim alanında ansiklopedi çalışmalarına önemli yer verilmiştir. Bu, ilk cildi 1751 yılında Fransa’da yayımlanan ve 1780 yılında otuz beş cilt olarak tamamlanan *Akla Göre Düzenlenmiş Bilimler, Sanatlar ve Zanaatlar Ansiklopedisi ya da Sözlüğü* adlı ansiklopedidir. Bu ansiklopedi önemli bir yere sahiptir ve bugün bile değerini korumaktadır. Bilgiye ulaşmada ve kültürün yayılmasına katkı sağlayan önemli çalışmadır. Aydınlanmanın eğitim alanına ve daha birçok alana önemli katkı sağlamıştır. Bu ansiklopedi de Montesquieu, Voltaire, Rousseau gibi çok sayıda düşünürlerin makaleleri yer almaktadır.[86] Bu ansiklopedi Fransız Aydınlanmasında eğitim ve kültür açısından önemli yere sahiptir.

Fransız düşünürleri için devletin asıl gayesi ise, yurttaşların iyiliği ve mutluluğunun sağlanmasıdır. İnsan kendisini iyiye ulaştıracak yollara aklı sayesinde ulaşabilecektir. Aynı zamanda insan kendi aklı ile birlikte bilgi ve deneyimleri ile doğru olana erişebilecektir. Fransız düşünürleri için insanları birbirlerine eşit kılan şey, akıllarını kullanma yetisidir. Dolayısıyla aklın ve bilimin yardımıyla gerekli ilerleme sağlanacak ve daha iyi bir gelecek tasavvuru inşa edilecektir. Bu konuda oldukça iyimser tavır sergileyen Fransız düşünürlerinin odak noktası ise, doğadır. Her şeyde bireylerin ve kurumların uyması gereken bir doğal düzen olduğunu savunmaktadırlar. Dönemin düşünürleri için doğal sistem farklı şekilde açıklansa bile doğal ahlak, doğal din, doğal hukuk gibi unsurların varlığı görüşündedirler. Diğer yandan Fransız Aydınlanmacıları, dinde akıldışı unsurlara savaş açarak batıl inançlara karşı çıkmaktadırlar. Görülmektedir ki on sekizinci yüzyıl Fransız düşünürlerinin bir negatif bir de pozitif boyutu vardır. Düşüncelerinin negatif kısmını geçmişteki bütün düşünce, inanç ve kuramlara karşı çıkmaları oluşturmaktadır. Düşüncelerinin pozitif kısmını ise, aklın ve bilimin yardımı ile, geleceğin düşünce yapısını şekillendirmek ve ilerlemeye katkı sağlaması oluşturmaktadır.[87] Fransız Aydınlanmasının

[85]**Cevizci, Ahmet** (2008) Aydınlanma Felsefesi Tarihi, 2. Baskı, Bursa, Asa Kitabevi, s.124.
[86]**Taşkın, Ali / Becermen, Metin** (2013) Rönesans, Yeniçağ ve XIX. Yüzyıl Felsefesi Tarihi, 2.Baskı, Bursa, Sentez Yayıncılık, s.239.
[87]**Cevizci** (2008) Aydınlanma Felsefesi Tarihi, 2. Baskı, Bursa, Asa Kitabevi, s.125-126.

genel özelliklerinden hareketle J.J. Rousseau'nun düşünce sistemini açıklamak yerinde olacaktır.

Rousseau, insan tabiatının eğitim ve sosyal reformlar yoluyla istenildiği gibi şekillendirilip dönüştürüleceğini ve yetkinleştirilebileceğini savunan yenilikçi düşünceye hakim bir Aydınlanma filozofu olmasına karşın belirli hususlarda da Aydınlanmanın hakim paradigmasının yer yer karşısında olan bir filozoftur. Rousseau Aydınlanma döneminin diğer düşünürlerinden ayrılarak rasyonalist değil duygucu bir düşünür olarak tezahür ettiği gibi aynı zamanda Aydınlanma düşüncesine eleştirel tavrı ile ön plana çıkmaktadır. Mesela ''Rousseau'nun insanın iyiliksever, güler yüzlü ve yardımlaşmacı eğilimlerini insanın doğal haline, saldırgan, yıkıcı ve çıkarcı eğilimlerini de uygarlığın zararlı etkilerine izafe eden tepkisi''[88]dikkat çekicidir. Bu bir bakıma Rousseau'nun Aydınlanmanın çok güçlü eleştirisi yaptığını ve tam bir Aydınlanma karşıtı filozof olduğunu göstermektedir. Rousseau düşünce sisteminin temeline insanı alarak insanın özgür doğduğunu fakat sivil toplumun bireyi sınırladığını, zincire vurduğunu belirtmektedir. Bireyler devlet tarafından oluşturulan kurallar doğrultusunda kendi kazançları ve çıkarları için çabalarken, erdem unutulmuş, insanın asıl amacı parasal çıkarlar olmuş ve insanlar kendi çıkarlarını düşünür hale gelmişlerdir.

Rousseau toplumda güvensizlik ortamının oluşarak, insanın kendi sosyalliğine zarar verdiğini belirtmekte ve Aydınlanma düşünce geleneğini eleştirmektedir. Bu hususlar ekseninde Rousseau'nun düşünce sisteminde iki önemli amaç açığa çıkmaktadır. O bir yandan insanın geçmişteki mutlu özgürlüğüne diğer yandan geleceğin yönetimi altındaki tüm bireylerin iradelerini esas alarak politik düzenin yapılandırılması gerektiğini ileri sürmektedir. Zira Rousseau'ya göre filozofun en önemli görevi, insan doğasının ne olduğunu ifade etmek ve iyi olan politik düzenin alanını oluşturmaktır.[89] Rousseau, düşünceleri ile Aydınlanma dönemi düşüncesinde önemli bir yer teşkil ederek ve Aydınlanmanın diğer filozoflarından keskin bir şekilde ayrılarak düşünce sistemini oluşturmaktadır.

Alman Aydınlanması ise Fransız Aydınlanması gibi Aydınlanma'nın Almanya'da etkisini göstermesi şeklinde ifade edilmektedir. Batı felsefesine ev sahipliği yapan ülkelerden, tarihsel sıralamaya göre, Batı Anadolu kıyıları, Yunanistan, Güney İtalya,

[88]**Cevizci** (2008) s.264-265.
[89]**Cevizci** (2008) s.265-266.

Kuzey Afrika, Rönesans'ta, İtalya, Fransa, İngiltere ve sonra da Almanya gelmektedir. Almanya önemli filozoflara, Büyük Friedrich ve Alman Üniversitelerinin katkılarıyla ev sahipliği yaparak önemli katkılar sunmuştur. Bu topraklarda birçok önemli filozof yetişmiş, Kant'la ise zirveye ulaşmıştır. Kant, Aydınlanma filozofu olduğu gibi aynı zamanda spekülatif felsefenin ve rasyonel metafiziğin en önemli temsilcisidir.[90]

Kant, döneminde Aydınlanmaya şüphesiz en çok katkı sağlayan filozoftur. Her şey bir yana Kant'ın insanı tüm yönleriyle merkeze alması, insanın eylemde bulunmasının ve bilgiye ulaşmasının ilahi yardıma başvurmaksızın kendisi keşfedeceğini ve yaşamını bu ilkelere göre düzenleyeceğini savunan bir filozof olması onun düşünce sisteminin merkezini ortaya koymaktadır. Aydınlanma düşüncesi Tanrı'nın kendisini dahi akıl mahkemesinin önüne çıkardığı düşünüldüğünde insanın da bilginin ilkelerini kendisinden hareketle oluşturduğu, evreni idede oluşturan bir varlık haline getirmek koşuluyla Aydınlanmayı en üst noktaya taşıdığını söylemek mümkün olacaktır.[91]

Kant, felsefeye önemli yenilikler getirmiş, felsefede büyük bir değişim gerçekleştirmiştir. Alman İdealizminin çıkış noktası Kant felsefesidir. Alman idealizminin düşünürlerinin görüşleri birbirinden farklı olsa da ortak olan düşünceleri, Kant'ın felsefesini benimsemiş olmalarıdır. Alman idealizminde düşünürlerin asıl amacı, sarsılmaz felsefenin temellerini atmak ve Kant'ın gelecekte metafizik adlı kuramının dayandığı sorunları çözmek ve olanakları geliştirmeye çalışmaktır.[92]

Kant'ın Aydınlanma filozofu olarak bilinmesinde üç unsur önemlidir: Bilimci bir düşünür olması, Eleştirel düşüncesi ve Etik görüşü. Bilimci düşünür olarak Kant, bilimi felsefi olarak temellendirme yoluna gitmiştir. Eleştirel düşünür olarak Kant, insan aklının sınırlarının ne olduğu sorusundan hareketle metafizik alana ilişkin eleştirisini hayata geçirmektedir. Kant etik alanında sergilediği düşüncelerinden dolayı ise gerçek anlamıyla bir Aydınlanma filozofu tavrı sergilemektedir. Kant etik anlayışında yine aklı ön planda tutar ve ahlaki eylem üzerinde akıl ve iyi irade dışında hiçbir otorite kabul etmemektedir. Kant, geleneği reddeder, dini otorite ve gelenek tarafından sınırlanmamış bir dünya görüşü

[90]**Taşkın, Ali /Becermen, Metin** (2013) Rönesans, Yeniçağ ve XIX. Yüzyıl Felsefesi Tarihi, 2.Baskı, Bursa, Sentez Yayıncılık, s.265.
[91]**Cevizci, Ahmet** (2008) Aydınlanma Felsefesi Tarihi, 2. Baskı, Bursa, Asa Kitabevi, s.307-308.
[92]**Gökberk, Macit** (2011) Felsefe Tarihi 22. Baskı, İstanbul, Remzi Kitabevi, s.368.

sunar.[93] Kant, aklı ön planda tutarak dünya görüşünü inşa eder ve Alman Aydınlanmasının düşünce dünyasını tamamıyla şekillendirir.

Kant, felsefenin başlıca görevinin bilimi temellendirmek esasına dayanması gerektiğini savunur. Daha sonra ise ahlakın ve dinin rasyonelliğini savunur. Kant amacına ulaşmak için Descartes'in rasyonalizminden ve Hume'un empirizminden önemli gördüğü hususları alarak kendi bilgi kuramını oluşturmuştur. Bilimin felsefi temellerini gösterdikten sonra özgürlük ve ödev düşünceleri ekseninde Hıristiyan ahlakını savunma çabasında olmuştur. O, numen ile fenomen arasında ayrım yaparak, bilimsel bilginin olanaklı olduğunu gösterir ve Newton metafiziğini temellendirir.[94]

Kant yalnızca Aydınlanma filozofu değildir o aynı zamanda materyalizm ve ateizmiyle öne çıkan Fransız Aydınlanmasının tek yanlılığının bilincinde olan kuru bilimciliğin değer alanını yok edeceğini farkında olan bir Aydınlanma eleştirmenidir. Kant yalnızca bilimi temellendirmekle kalmaz, dini ve ahlaki yaşamı da koruma altına alır. Kant'ın ''inanca yer açmak için, bilgiyi sınırlandırdım deyişi bu açıdan değerlendirilmelidir.''[95] Kant, geleneğe karşı çıkarak bilimi, dini ve ahlak görüşünü inşa etmektedir. Döneminin güçlü eleştirmeni olarak bilinen Kant, düşüncelerini akıldan hareketle oluşturarak akla aykırı gelen düşünceye felsefesinde yer vermemektedir. O, oluşturmuş olduğu sistemle Aydınlanma düşüncesinde ve günümüz açısından oldukça önemli bir yere sahiptir.

Kısaca Aydınlanma kavramı ekseninde insanın düşünce dünyasında ve yaşam alanında ne gibi değişim ve dönüşümlerin olduğunu, bu dönemde eğitimin kendine nasıl bir yer bulduğunu, Aydınlanmanın iki farklı tezahürü olan, Rousseau ve Kant'ın düşünce sistemi ile birlikte kavramak mümkündür. Öte yandan Kant ve Rousseau ile eğitim ve ahlak görüşleri ekseninde düşünce tarihinde önemli yer edinmiş iki önemli filozoftur. Kendi dönemlerine öncülük etmeleri bakımından gelecekteki toplumsal sorunlara eğitim ve ahlak gibi iki önemli alan ile ışık tutmaları ile etkilerini bugün hala görmekteyiz. Kant ve Rousseau'nun ahlak ve eğitim hakkındaki görüşleri çalışmamızın ikinci ve üçüncü bölümlerinde ayrıntıları ile incel

[93]**Cevizci** (2008) s.308.
[94]**Özgözgü, Serdal** (2020) 'Locke, Kant ve Russell'in Eğitim Üzerine Düşünceleri' Uşak Üniversitesi Eğitim Araştırmaları Dergisi, Sayı 6(1), s. 97.
[95]**Cevizci** (2008) s.308-309.

2.BÖLÜM

AYDINLANMANIN İKİ FARKLI TEZAHÜRÜ: JEAN JACQUES ROUSSEAU ve IMMANUEL KANT'IN AHLAK ve EĞİTİM ANLAYIŞLARI

2.1. Jean Jacques Rousseau'nun Hayatı

Rousseau, insan doğası ile ilgili çalışmalara imza atan önemli Aydınlanma düşünürüdür. O, Aydınlanma'nın düşünce sistemini eleştirmekte ve insan doğasına eğitim, ahlak ve sosyallik ekseninde yön vermektedir. Rousseau, döneminin içinde bulunduğu sorunlara oldukça gerçekçi şekilde çözüm yolu sunmaktadır.

Rousseau, 1712'de Cenevre'de dünyaya gelmiştir. Hem saatçi hem de dans hocası olan babası oldukça rahat, serseri bir insandır. Bir gün bir kavgaya karışan babası, ceza çekmemek için yaşadığı şehirden kaçmıştır ve bir daha da oğluna geri dönmemiştir. Rousseau bu süreçte keyfine çok düşkün olan amcasının yanına gider. Amcası Rousseau'yu pansiyona yerleştirmiş olsa da Rousseau yaşadığı sıkıntılardan sonra amcasının evine yerleşmiştir. Rousseau böylece çok sevdiği doğa hayatına kavuşmuştur. Fakat amcası ardından Rousseau'yu bir zabıt katibinin yanına sonrasında bir oymacının evine yerleştirmiştir. Rousseau sürekli farklı yerlere yerleştirilse de onun talihi değişmemiştir. Zabıt katibi onu, eşeklikle suçlarken, oymacı hırsızlık yaptığı gerekçesiyle onu dövmüştür.[96]

Rousseau Cenevre'ye dönmüştür fakat şehrin kapıları kapanmıştır. O bunu Tanrı'dan gelen bir lütuf olarak düşünmüş ve Savoi'ye gitmiştir. Bir rahip Rousseau'yu Madam Warens isimli din değiştiren ve ahlakı bozuk olan bir kadına yollamıştır. Kadın Rousseau'ya oldukça iyi yaklaşmıştır. Rousseau, kadına ‘‘anne’’ diye hitap etmiştir. Kadın ise ‘‘küçük’’ diye hitapta bulunmuştur. Fakat bu kadın daha sonra Rousseau'nun metresi olmuştur. Rousseau'ya kadastro dairesinde bir iş bulmuştur fakat Rousseau kabul etmemiştir. Rousseau yeniden seyahat etmeye başlamıştır, kendine öğrenciler bulmuştur. Rousseau Madam Warensle geçirdiği yaz döneminde felsefe, tarih, şiir ve teolojiye yönelik

[96]**Rousseau, Jean- Jacques** İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı, (Çeviren: İleri, Rasih Nuri (2001) 6. Baskı, İstanbul, Say Yayınları) s.2.

eserler okumuştur ve 1735 yılından itibaren ciddi insanlar tanıyarak önemli bilgiler edinmiştir.[97]

Rousseau, Madam Warens'i 1945 yılında beraber yaşayacağı ve hayatı boyunca yanında olacağı Therese Levasseur'la tanıştıktan sonra da unutamamıştır. Therese, bozulmamış doğallığına rağmen, Rousseau'nun duygularını tatmin edemeyen, çekici olmayan, eğitimsiz bir kadındır. Rousseau hayatına dahil olan bu kadınlardan yalnızca sevgi ve mutluluk değil, anne şefkati de beklemiştir. Rousseau ailesini hiçbir zaman sahiplenememiştir. Therese'den olan beş çocuğunu yetimler yurduna terk etmiştir. Rousseau, ''sözde çocuklarına'' bakacak gücünün olmadığını iddia etmiştir. Kendi çocuklarının eğitimini üstlenemeyen Rousseau, eğitime dair çok önemli olan *Emile* adlı eseri kaleme almıştır. Rousseau'nun çocuklarına yaklaşımıyla ortaya koyduğu eser, düşünce tarihi açısından paradokstur.[98]

Rousseau, ilerleyen süreçte Paris'te müzik ile ilgilenerek büyük bir çevre edinmiştir. Çevre edinmesinin yanı sıra Rousseau, bu dönemde arasının hiç düzelmeyeceği Voltaire ile tanışmış ve diğer yandan Diderot ile yakın dostluk kurduğu görülmüştür. Rousseau ve Voltaire aynı dönemde yaşamış olmalarına rağmen aralarında tamamen düşünce ve yaşantı olarak farklılık bulunan iki önemli düşünürdür. Voltaire, dolaysız, çevik, nükteli ve burjuva sınıfından olmasına rağmen soylular arasında oldukça rahat hareket eden ve kültürü ile övünen bir düşünürdür. Rousseau ise Voltaire'den farklı olarak, sürekli hareket halinde olan, dış görünüşü itibariyle sakar, duyguları ile tutkuları arasında kalmakta ve burjuva hayatını benimsemeyerek ve medeniyetten uzaklaşarak, hayali bir doğal dünya hasreti çekmektedir.[99]

Rousseau ve Voltaire hem yaşantı bakımından hem de düşünce bakımından fikir ayrılıkları yaşamaktadırlar. Rousseau var olan her şeyi doğası gereği değerlendirmekte ve iyi olarak ifade etmektedir. Voltaire ise Candide adlı eserinde bu görüşe karşı çıkmaktadır.O, Alman filozofu olan Leibniz'in iyimserlik hakkındaki görüşlerini eleştirmiş ve eserdeki karakterler üzerinden düşüncelerini vurgulamıştır. Voltaire'nin sahip olduğu düşünce şu şekildedir; mümkün dünyaların en iyisinde bütün olaylar birbiriyle ilişkilidir,

[97]**Rousseau** (2001) s.2.
[98]**Cevizci, Ahmet** (2008) Aydınlanma Felsefesi Tarihi 2. Baskı, Bursa, Asa Kitabevi, s.267-268.
[99]**Störig, Hans** Joachim Vedalardan Tractatus'a Dünya Felsefe Tarihi (Çeviren: Epçeli, Nilüfer (2013) 2.Baskı, İstanbul, Say Yayınları). s.357.

olumsuz bir takım olaylar yaşanmasaydı, iyinin değeri anlaşılmazdı.[100] Onun Rousseau'yu eleştirmesinin sebebi insanın doğası gereği yalnızca iyiliğin hakim olduğu düşüncesine sahip olmasındandır.

Rousseau'nun yaşamından hareketle onun ün kazanmasını sağlayan en önemli olay ise, Dijon Akademisinin düzenlediği bir yarışma sayesindedir. Akademinin 1750 yılında ahlak alanında düzenlemiş olduğu yarışmada yöneltilen soru şu şekildedir: ''Güzel sanatlarla ilmin gelişmesi, ahlakın bozulmasına mı, yoksa düzelmesine mi yaradı?'' Bu soru Rousseau'yu oldukça heyecanlandırmıştır ve hayatında büyük bir değişim görülmüştür. Rousseau bu soruyu, bilim ve sanatın insanların ahlakını bozduğu şeklinde yanıtlamaktadır. İşte bu yanıtı ile Rousseau, ödül kazanarak Avrupa'da ün sahibi olmuş ve yazarlık hayatı böylece başlamıştır. Hayatı boyunca kendine özgü geliştirdiği düşünceleri ile ön plana çıkmakta olan Rousseau, çağdaşı olan düşünürlerden ayrılarak düşünce tarihine önemli katkılar sağlayarak ve farklılık yaratarak birçok gelişime ve değişime görüşleri ve eserleriyle imza atmıştır.

Rousseau'nun kaleme aldığı eserlerinden en önemlileri; *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı ve Temelleri Üzerine, Toplum Sözleşmesi* ve *Emile*'dir. 1778 yılında ise Rousseau hayatını kaybederek, 11 Ekim 1794'te Ermenonville parkındaki bir adada bulunan kemikleri, hayatı boyunca düşman olarak gördüğü Voltaire'in kemiklerinin yanına gömülmüştür.[101]

Kısaca, Rousseau'nun yaşamı incelendiğinde, düzensiz, hiçbir yere bağlı kalmadan yaşam sürdüğü görülmektedir. Annesini çok erken kaybetmesi, babasının onu terk etmesi onun hiçbir yere kalıcı yaşam sürmemesine sebep olmuştur. Rousseau anne sevgisinden mahrum kaldığı için hayatına giren kadınlardan sevgi ve şefkat beklemiştir. Hayatı boyunca kendi halinde rahat yaşamaya alışkın olan Rousseau, kendi yaşantısı üzerindeki etkisi ile, evliliğinde ve çocukları üzerinde de sorumluluk alamamıştır. Bu sebeple çocuklarını yetiştirme yurduna terk etmiştir. Onun yaşamı her ne kadar düzensizlik içinde olsa da eğitim ve ahlak alanında oldukça önemli görüş ve eserler ortaya koymuştur. Belki de Rousseau, eksik kalan hayatını, aile yaşamını eserleri ile tamamlamıştır ve derin izler bırakmıştır. Rousseau'nun yaşadığı dönemden ve eserlerinden hareketle onun ahlak, eğitim

[100]**Voltaire**, Candide (Çeviren: Türk, Tuncay (2017) 5. Baskı, İstanbul, Oda Yayınları). s.112.
[101]**Yılmaz, Turgut** (2019) 'J.J.Rousseau'nun Emile Adlı Eserinde Çocuk, Çocuk Eğitimi ve İdeal Vatandaş', (Yüksek Lisans Tezi) Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.7-8

ve ahlak eğitimi başlıklarından hareketle düşünce dünyasını anlamak ve aktarmak yerinde olacaktır.

2.2. J.J. Rousseau'nun Ahlak Anlayışı

İnsan, beden ve ruh yani madde ve manadan oluşan anlamlı bir varlıktır. İnsanın hem akıl hem duygu varlığı olması insanın yaratılanlar içinde en üstün varlık olduğunu göstermektedir. Varlığın kuvvetli ve sabit bir düğümü olarak insan vücudu biyolojik canlılığın üzerinde apaçık bir gerçek olarak kendini ortaya koyar fakat o ne tam bitkisel ne de tam hayvansaldır. Vücud yaşar ve varlığın kaba, işlenmemiş mevcudiyetini aşar: bir oluşa doğru gider. Olurken de şahsiyet kazanır, yani eşyadan seçilip ayrılır, kendi zatının, şahsının şuuruna ulaşır.[102]İnsan, bu dünyaya bir amaç uğruna gönderilmiştir. Bu amaçlılık insanı ahlak alanına yöneltmektedir. Ahlak ile insan oluş varlığı haline gelmekte ve şahsiyetini inşa etmektedir.

Ahlak, ''bütün toplumu ayakta tutan değerler sistemidir. Bu nedenle diğer bütün sistemleri ahlakın sınırlarını aşmayacak ölçüde işlemelidir. Birtakım kişilerin başka türlü değerler uğrunda ahlaki değerleri hiçe saymaları her şeyden önce cemiyet dediğimiz sosyal birliği ortadan kaldırır ki, bu olmayınca da zaten hiçbir değer sisteminin ayakta durması bahis konusu olamaz.''[103] Değerler için ahlak alanı büyük bir önem arz etmektedir. Değerleri ahlak ile birlikte düşündüğümüzde insana özgü bazı kavramlarla karşılaşırız. Bunlar; iyi-kötü, mutluluk, fazilet, özgürlük, ölçülülük, sorumluluk, cesaret, ahlak yasası vb kavramlardır. İnsan ancak bu kavramlar doğrultusunda bir ahlak alanı inşa edebilecek ve bir ahlak kişisi haline gelebilecektir.

Ahlak, hem tüm felsefî disiplinlerin ve alanların üstünde, onların bir tacı gibidir, hem de bütün bu alanların temelindeki bir olgudur. Ahlak bütün alanların üstünde olduğu gibi aynı zamanda birey ve toplumu şekillendiren yegane unsurdur. Denilebilir ki birey ve toplum, ''*ahlâki varlıklardır; fert hayvan olmaktan, toplum da sürü haline gelmekten ahlak ile birlikte kurtulur.''*[104] Böylece ahlak, insanın kendini gerçekleştirmesini sağlayarak, değerlerine sahip çıkmasını ve toplumun sağlam bir şekilde inşasını sağlamaktadır. Ahlakın olduğu bir toplumda düzen ve nizam söz konusu olacaktır. Ahlak, içerisinde

[102]**Lahbabi, Aziz** İslam Şahsiyetçiliği, (Çeviren: Akın, İsmail Hakkı (1972) 1. Baskı, İstanbul, Yağmur Yayınları) s.43

[103]**Kala, Muhammet Enes** 'Aristoteles'in 'Retorik' Kitabına Özel Referansla Duyguları Tanımanın Ahlak Eğitimine Olası Katkıları Üzerine' : Kabakcı, Cevdet/ Yakar, Serdar (Editörler) (2014) Felsefe-Edebiyat ve Değerler, 1.Baskı Ankara, Öncü Basımevi, s.436

[104]**Aydoğdu, Hüseyin** (2009) 'Ahlak Filozofu Ve Hareket Adamı Olarak Nurettin Topçu', A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitü Dergisi, S: 40, s.442

değerleri, gelenek ve görenekleri barındıran geniş bir alana işaret etmektedir. Kısaca ahlak, topluma ruhunu kazandıracak olan en büyük etken olarak tezahür etmektedir. Bireylerin uyması gereken ahlak kurallarını ortaya koyan toplumdur. Bununla birlikte bu kurallara uymak için fertleri zorlayan da toplumdur. Bu durumda ahlak, birey ve toplum birlikte bütünlük teşkil etmektedirler. Çalışmamızın bu bölümünde asıl amaç, ahlak kavramı bağlamında, Rousseau'nun ahlak anlayışına dair düşüncelerine yer vermektir. Rousseau ahlak kavramını birey ve toplum vasıtasıyla şekillendirmekte ve güçlü bir Aydınlanma eleştirisi yapmaktadır.

2.2.1. Aydınlanma Eleştirisi

Rousseau, Aydınlanma dönemiyle birlikte tezahür eden modernitenin bireye, topluma ve ahlaka zarar verdiği görüşüne düşüncesinde önemli yer vermiştir. Modernite ile birlikte insan, yalnızca kendi çıkarlarını düşünür hale gelerek doğallığını yitirmektedir. Bu ise insanlığın krizini yani buhranını oluşturmaktadır. Orta Çağ'ın karanlık dönem olduğu söylenmektedir fakat Rousseau, aydınlanmış olarak görülen Avrupa'nın Orta Çağ'dan daha karanlık olduğunu, bilgisizlik ve cahilliğin modern Avrupa'da hakim olduğunu ifade etmektedir. İnsan başkalarına bağımlı haldedir ve kendi için bir şey yapacak konumda değildir, kendini bilmemektedir.[105] Rousseau'nun ahlak düşüncesinin temelini insanın ilk olarak kendini bilmesi oluşturmaktadır. Kendini bilen insan başkalarının bağımlılığından kurtulacak, özünü bilecek ve yaşamının bilincine varacaktır.

Rönesans ile insan aklının özgürleşmesi, sanayi devrimi ile birlikte liberalizmin ve kapitalizmin ortaya çıkması iddia edilmiştir. Bu dönemde aklın özgürleşmesiyle bireyin özgürleşmesine ulaşılmaktadır. Özgürlük ile birlikte adalet ve egemenlik gibi unsurların varlığından da söz etmek mümkündür. Diğer yandan bu dönemde millet egemenliğinin hakim olduğu da göze çarpan önemli bir etmendir.[106] Aydınlanma dönemi düşünürleri içinde bulundukları dönemin etkisi ile insanı ve insan aklını düşüncelerinin merkezine koymuşlardır. İnsanın kendi aklını kullanmasını önemseyerek, anlamaktan çok bilmeye önem vermişler, din ve gelenekleri ikinci planda bırakarak, insanı aklının yönlendirmesi gerektiği düşüncesi hakim olmuştur. Rönesans ile başlayan bu düşünce hareketi Aydınlanma ile birlikte devam etmiştir. Dolayısıyla din geri plana atılarak akıl ön plana çıkmakta ve din aklın süzgecinden geçirilmektedir.

[105]**Erkek, Fatma** (2015) 'Uygarlık Eleştirisi ve Toplumun Temeline Dair İki Görüş: Rousseau ve Nietzsche', Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi, S: 19, s.196.
[106]**Çavuşoğlu, Halis** (2013) 'J.J.Rousseau'da Tanrı Anlayışı', (Yüksek Lisans), Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.31.

Aydınlanma döneminde 18.Yüzyılın başlarına gelindiğinde ise, Rousseau'nun öncülüğünü yaptığı romantizm hareketi ile karşılaşmaktayız. Bu akım, dinin derinliğini ve mistik oluşumunu ön plana çıkarmaktadır. Duyguyu aklın önüne geçiren Rousseau ile birlikte 18.Yüzyıl felsefesi yeni bir soluk kazanmıştır.[107] Rousseau, düşünceleri ile Kant ve daha birçok filozofu etkilemekte ve dönemine damga vuran önemli ahlak ve eğitim filozofu olarak belirmektedir. 18. Yüzyıla damgasını vurmakla birlikte, Aydınlanma düşüncesi aklı geri planda bırakarak duyguyu ön plana çıkarmaktadır. Aydınlanma döneminin kendi içinde düşünce farklılıklarını barındırmakta olduğuna değinmiştik. Bir yandan akıl merkeze alınarak dini düşünce terk edilirken diğer yandan akla şüphe ile yaklaşılmakta ve duygu ön plana çıkartılarak insanın özgür düşüncesi ekseninde ahlak alanının inşası söz konusu olabilmektedir. Diğer dönemlerde olduğu gibi Aydınlanma dönemi için de insan önemli bir unsur niteliği taşımaktadır. Aydınlanma ile birlikte, insan yaşamına dair siyasal, sosyal, ahlak ve eğitim alanında yeni bir düşünce sistemi ve zemin oluşturarak yeni bir dünya görüşü amaçlanmaktadır.[108]

Rousseau, insanın geçmiş çağlara göre ilerlediğini, insanın ahlaki olarak daha iyi bir halde olduğunu, insanın kendi hayatına yön verebildiğini savunan Aydınlanma düşüncesini eleştirmekte ve bu düşüncesinin aksine geçmişten kendi dönemine gelinceye kadar ahlakın daha iyi bir halde olmadığını ve gelişmediğini düşünmektedir. Rousseau'nun eleştirisini yaptığı düşünce günümüz için de geçerliliğini sürdürmektedir. Rousseau ileri görüşlülüğü ile dönemine ve günümüz insanının sorunlarına ışık tutmaktadır.[109] İnsanın gelişmesi, bilginin artması ve insanın gücü ele geçirmesiyle özünü kaybetmesi, vahşileşmesi, ahlak alanının yok olmasıyla doğru orantılıdır. Bu nedenle Rousseau, insanın ilk hali olan doğal haline bir daha kavuşamayacak olsa bile onun özünü yani doğasını bilmesi, unutmaması ve kaybetmemesi gerektiğini savunmaktadır. Böylece Fransız düşünürü olan Rousseau, Aydınlanma düşüncesinde benimsenen aklın ön planda olduğu, aklın insan yaşamında merkeze alınarak, insanın her şeye aklı ve bilgisi ölçüsünde ulaşabileceği gibi yargılardan uzaklaşarak duygu ve doğa düşüncesini ön plana çıkararak kendine özgü düşünce sistemi geliştirmiştir.

[107] **Çavuşoğlu**(2013) s.32-33.
[108] **Çavuşoğlu**(2013) s.34-36.
[109] **Erkek, Fatma** (2015) 'Uygarlık Eleştirisi ve Toplumun Temeline Dair İki Görüş: Rousseau ve Nietzsche', Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi, S: 19, s.196.

2.2.2. Doğa Hali

Rousseau, ahlaki varlık olarak insanı konumlandırırken, insanı doğadan bağımsız düşünmemektedir. İnsan ve doğa, toplumsallaşmanın anlamlandırılması için önemli unsurlardır. Birey içinde bulunduğu durumu doğadan almakta ve doğaya geri vermektedir. Bu dönüşüm insanın var olduğu günden bu yana devam etmektedir. İnsan, doğa içerisindeki yerini konumlandırırken durağan bir varlık olarak açığa çıkmamaktadır. Aksine insan doğa içinde sürekli kendini dönüştürecek ve geliştirecek gücü geçmişten günümüze dek kendinde bulmaktadır. Çünkü insan, yaşamını ancak bu sayede değiştirme imkanına sahip olacaktır. Doğanın üretken olması ve insanın hareket etmesini sağlaması insanın özünü fark etmesini sağlayan ve insanı insan yapan önemli bir unsurdur. Rousseau'nun düşünce sisteminin anlaşılması ise tam olarak insana ve doğaya yüklediği anlamdan ileri gelmektedir. İnsan her an için doğanın bir parçasını ifade etmektedir. Rousseau, insanı tüm yönleri ile yani sosyolojik, psikolojik, ahlak ve toplumsal olması bakımından irdelemektedir. İnsan çok yönlü bir varlık olması bakımından doğru bir şekilde anlaşılmalı ve tüm yönleri ile irdelenmesi gerekmektedir. Böylece Rousseau, insanı, toplum, doğa ve doğallık kavramlarından hareketle düşünce sistemine konu edinmektedir.

Rousseau'nun insana yüklediği anlamı şu düşünceleriyle açıklamak yerinde olacaktır. ''Doğayı yozlaşmış varlıklarda değil, doğa kanunlarına uygun davranışta bulunan varlıklarda aramak gerekir.''[110] İnsan yaratıldığı andan itibaren birçok değişim geçirmektedir. Rousseau, bu değişen insanı ilk haliyle birlikte düşünmekte ve doğa ile birlikte incelemektedir. Rousseau, insanın doğa kanunlarına uyum sağlaması düşüncesinden hareket etmektedir. Doğa, insanlar arasındaki eşitliği sağlarken, insanlar bu eşitliği kendileri yok etmektedir. Değişen dünyada insanın gittikçe artan istekleri ve arzuları onların başkalaşmasına sebep olmakta ve doğanın sağladığı düzen ilk hali ile kalmamaktadır.

Rousseau insana çağrıda bulunmaktadır. İnsanın, yaşamı kitaplardan değil doğa'ya bakarak, onu inceleyerek kendini tanıması ve bilmesi gerektiğini söylemektedir. Çünkü doğa bilgisi insanı gerçek bilgiye ulaştıracaktır. Rousseau'nun düşünce sisteminde anlatmaya çalıştığı zamanların çok uzakta kaldığı açıktır. İnsan o zamandan bugüne kadar birçok şekilde değişime uğramıştır. Rousseau insanın aldığı eğitim ve kazandığı

[110]**Rousseau, Jean- Jacques** İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı (Çeviren: İleri, Rasih Nuri (2001) 6. Baskı, İstanbul, Say Yayınları) s.62.

alışkanlıklarla bozulduğunu ama yok edemediği niteliklerinden hareketle insana kendisini anlatmaktadır. Gelecek kuşakların daha çok değişeceğini ve bozulacağını ön görmekle birlikte insanın geriye dönüp bakmasını sağlayacak gerekçeler sunmaktadır.[111] İnsanın en iyi hali en doğa halidir. Doğa durumunda bulunan insan zihni bilginin fazlasına, lüks yaşama ve daha birçok şeye sahip değildir. Toplumsallıktan uzaktır ve kimseye zararı dokunmamaktadır.

Rousseau açısından birey, toplumsallıktan uzak bir varlık olması ile aynı zamanda doğal olarak ahlaki bilince de sahip değildir. Doğal halde yani en ilkel halde bulunan insan, üretimleri, barınakları, geçim derdi ve hatta konuşma kabiliyetleri bile yoktur. Yerleşik bir yaşam sürmedikleri için dost ya da aile hayatlarına uzaktırlar. Fakat her biri ortak bir doğaya sahip olmak bakımından eşittirler. Rousseau düşüncesinde insanlar eşit bir yapıya sahiptir fakat fiziksel açıdan bir eşitlik söz konusu değildir. Rousseau, insanın özgürlüğü ve eşitliği meselesi doğrultusunda insanın doğal oluşumunu vurgulamakta ve insanın barış ortamına ancak doğal hal ile ulaşabileceğini ifade etmektedir. Rousseau'nun düşünceleri bağlamında yapılması gereken, insanı ön yargıdan ve toplumsallığa ilişkin olgulardan uzakta ele almaktır. Bu bağlamda Rousseau doğal insan ile medeni insan arasındaki ayrımı ortaya koymaktadır.

İnsan, doğallıktan uzaklaştıkça yabancılaşarak cesaretini, yetilerini giderek yitirmektedir. Bu ise onun hayvandan daha tehlikeli bir varlık haline gelmesine sebep olmaktadır.[112] Rousseau insanın mutluluğunu ise yetenek ve arzularının dengede kalması şeklinde açıklamaktadır. İnsanın yaşamını mutlu kılması, kendi kendine yeter bir varlık haline gelmesi ve doğal olmayan tüm olgulardan uzak olması ile mümkün olacaktır. Bu bakımdan toplumsallaşma insanlar arasındaki dengeyi bozmakta ve insanı mutsuz kılmaktadır. Doğal insan mutlu bir yaşam sürme ve kendine yeter olması bakımından başkasına bağımlı olmaması hasebi ile özgür olarak yaşamına yön verir. Doğal insan doğanın elinden çıkmakta ve medeniyetlerle henüz karşılaşmadığı için sınırlı ihtiyaçlara ve doğal yani kirlenmemiş bir yapıya sahiptir. Dolayısıyla insan arzularına ihtiyaçları ölçüsünde yön vererek sahip olduğu özgürlüğü açığa çıkarır.

[111] **Rousseau**(2001) s.86.
[112] **Akan, Adnan** (2015) 'J.J.Rousseau'da İnsan ve Toplum Sorunu', (Yüksek Lisans), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.12-14.

2.2.3. Özgürlük Anlayışı

Rousseau'nun düşüncesinde doğal özgürlük, insanın kendine özgü bir hayat sürmesi, kendi kendisine yetmesi ve doğal olmayan her şeyden uzak olmasını ifade etmektedir. Bu ise gerçek bir yaşamı ifade etmektedir. Doğal özgürlüğe sahip olan doğal insan, Rousseau'ya göre diğer insanlarla arasındaki ilişkilerinde, ahlaki ilişki ve belirli bir görevi olmamasından dolayı iyi veya kötü olarak değerlendirilemez. Bundan dolayı doğal halin, ahlaki değerlerle ele alınması mümkün değildir. Rousseau'ya göre insanın ahlaki değerlere göre ele alınmasına neden olan kötülük gibi unsurlar insana doğadan değil yine insandan gelmektedir.[113] İnsan doğumundan itibaren özünde iyi bir varlık olarak dünyaya gelmektedir. Fakat zaman içinde gerek düşünce ve yaşam biçimi gerek diğer insanlarla ilişkisi bakımından insan, doğallığını yitirerek bozulmaya uğramaktadır. Bu düşünce Rousseau'nun genel düşünce yaklaşımından ahlak düşüncesine kadar uzanmaktadır. İnsanın ahlak varlığı olarak kötü davranışlarda bulunması onun doğallığının bozulmasından, toplumsallaşmasından ve insanlarla olan ilişkisinden ileri gelmektedir. Kısaca Rousseau, insanı konumlandırması bakımından Aydınlanma dönemi düşünce biçiminden ayrılarak insana, toplumsallık, özgürlük ve doğallığı bakımından yeni bir soluk ve bakış açısı kazandırmaktadır.

Rousseau ahlak düşüncesini insan, toplum ve özgürlük unsurları üzerine inşa etmektedir. Medeniyetleşme sürecinde insanın nasıl özgür bir varlık olarak kendini inşa edeceği önemli bir problem olarak karşımıza çıkar. Rousseau doğal özgürlük ile doğal insanın oluşumu için ahlaki ve psikolojik zemin hazırlayarak özgürlük alanını inşa etmektedir. Böylece Rousseau, ideal toplum düzeninin ve özgür bir insanın nasıl oluşup gelişeceğinin zeminini hazırlamaktadır. ''Doğal hal her türlü toplumsallığın ötesinde eşitlik, barış ve özgürlük halini''[114] ifade ettiği gibi aynı zamanda bireylerin birbirlerinden ayrı bir yaşam sürdükleri durumu ifade etmektedir.

Rousseau, bireyi ele alırken onun diğer varlıklardan farkını ve üstünlüğünü ortaya koymaktadır. O, insanı doğal yaşam olarak öne çıkan dönemden başlatarak insanı

[113] **Akan** (2015) s.18-21
[114] **Akan** (2015) s.8.

gelebileceği ideal konuma yerleştirmeyi hedeflemektedir. İnsan, yaratılanlar arasında en üstün varlık olması ile hayvanlardan ayrılmakta ve Rousseau, insanın iki üstün yönü olduğunu ifade etmektedir. Bunlar insanın özgür iradesi ekseninde yaşamına yön vermesi ve yaşamını şekillendirmesi ile kendini hayatta kaldığı sürece yetkin bir varlık olarak inşa edebilmesidir. İnsan ancak bu sayede hayvanlardan üstünlüğünü ortaya koymakta ve yaşamını idame ettirmektedir. İnsan otomat yani makine bir varlık değildir. Aksine insan yaşamının sürekliliğini sağlaması için özgür bir şekilde, iradesi ekseninde kendisine yön verebilmesi onu diğer varlıklardan ayrılmasını sağlayarak, varlığını anlamlandırma yetkisini kendisinde bulunduracaktır. Hayvanlar içgüdüleri ile hareket ederken insanlar özgür iradeleri ile yaşamlarını idame ettirmektedirler. İnsan içgüdüsel olarak değil özgür iradesi ile yaşamına yön vermektedir. Bu husus insanı insan yapan ve diğer varlıklardan ayırarak en üstün seviyeye ulaşmasını sağlayan önemli unsurdur. İnsan sürekli değişime ve gelişime uğramaktadır. Böylece insan, kendisine kendisi için yaşam alanı oluşturarak hayatı anlamlı hale getirme çabası içerisindedir.

Rousseau ahlak düşüncesinde bireyi önemli bir şekilde konumlandırmakta ve bireyin haklarını gözetmektedir. Hak söz konusu olduğunda bireyin özgürlüğü meselesi Rousseau'nun düşüncesinde önemli yer teşkil etmektedir. Ahlak alanını oluşturan bu temel hak ve özgürlük kavramlarından hareketle çocuğun yaşam alanını göz önünde bulundurmaktadır. Her birey, haklarına sahip çıkmakla yükümlüdür. Rousseau için insanın özgürlüğünden vazgeçmesi, insan olma vasfını geri planda bırakması, sahip olduğu haklarını ve ödevlerinden uzaklaşması anlamına gelmektedir. İnsanın sahip olduğu bu yetkilerini terk etmesi ve önemsememesi halinde kendisine gelen zararların üstesinden gelemeyecek ve kendisini koruyamayacaktır. Bu vazgeçiş insanın doğasına ters düşmekle kalmaz insanın ahlaka dair düşüncelerini de yok etmeye sebep olur.[115]

Rousseau, insanı ele alırken onu hayvanlar ile birlikte değerlendirir. Doğa halindeki insanın toplum içinde bozulmasını hayvanlardan yola çıkarak şu şekilde açıklamaktadır. At, kedi, boğa ormandayken daha yüksek boyları, daha zinde, daha gürbüz bir yapıları, daha fazla cesaret ve gayretleri vardır. Ancak bu hayvanlar evcilleşince kendilerine ait yetilerini kaybetmektedirler. İnsanlar hayvanların bakımını üstlenerek onları yozlaştırmaktadırlar. Aynı şekilde insanı da toplum yozlaştırmaktadır. İnsanlar toplumsallaşır ve kökleşirken, zayıf, korkak ve sürünür hale gelir; bu insanın yaşam tarzını,

[115]**Rousseau, Jean- Jacques** Du Contract Social; ou Principes Du Droit Politique (Çeviren: Yerguz, İsmail (2008) Toplum Sözleşmesi ya da Siyaset Hukuku İlkeleri, 1. Baskı, İstanbul, Say Yayınları). s.62.

gücünü, cesaretini azaltmak ve onu gevşetmeye sebep olmaktadır.[116] Rousseau hayvan ve insanı birbirinden ayırmakla birlikte her ikisine de müdahale edildiği takdirde daha kötü bir duruma geleceklerini vurgulamaktadır. Doğa, hayvanın tüm işlerini üstlenmektedir. Fakat insan kendi işlerini özgür varlık olarak üstlenmektedir. Hayvanlar içgüdüsel olarak hareket ederken, insan özgür iradesiyle eylemde bulunmaktadır. Bütün hayvanlar doğanın emri altındadır, doğa tarafından yönetilirler. Fakat insan, boyun eğme veya direnme konusunda kendi özgürlüğünden yararlanır.[117] Kendi özgürlüğünden yararlanan insan doğayı kendi gücü ve birikimi doğrultusunda şekillendirmekte, toplumsallaştıkça ilk halini hiçe saymakta ve ihtiyaçları doğrultusunda vahşileşmektedir. Bu hususlar doğrultusunda kısaca doğa hali, insanın kendi varlığını koruması için gösterdiği özeni, başkalarını da düşünerek ve onlara en az zarara uğratmayı amaçlayan bir durum olduğu için barış ve yararı gözeten en elverişli durumu ifade etmektedir.[118] İnsan, doğa durumunda en iyi şekliyle vardır ve henüz bağımlılıklarına tutsak değildir. Bağımlılıkları insanı köreltir ve insanın duyarsızlaşmasına sebep olur.

Rousseau'nun ahlak düşüncesinin merkezini *genel irade* kavramı oluşturur. Bu düşüncesi ekseninde devlet, siyaset, toplum, özgürlük meselelerine değinmektedir. Rousseau, insanın doğası gereği doğuştan iyi olduğunu fakat toplumsal yaşamın insanı vahşileştirdiğini düşünmekte ve insanların birlikteliği için toplumsal sözleşmeyi zorunlu görmektedir. Toplum sözleşmesiyle birlikte insan özgürlüğünü elde edebilecek ve eşitliğin hakim olduğu bir toplum tasavvuru inşa edebilecektir. Rousseau'nun düşüncesinde genel irade ile insanların ortak çıkarları korunabilecektir. Rousseau'nun düşüncesinde öne çıkan asıl fikir, genel iradenin her zaman doğru olduğu ve kamu yararını gözettiği düşüncesidir. Herkesin iradesiyle genel irade birbirinden farklıdır; genel irade yalnızca ortak çıkarları dikkate alırken, diğeri ise özel çıkarları göz önünde bulundurur.[119] Rousseau genel irade kavramını özgürlük meselesini açıklamak için kullanmaktadır. Rousseau için ''genel irade tüm insanlığa değil bir halka özgüdür. Halkın kendi kendini eşitlik ve özgürlük çerçevesinde idare etmesini ve adil bir toplumsal düzenin tesis edilmesini sağlamayı amaçlamaktadır.''[120] Rousseau'nun genel irade kavramı hem ahlak hem siyaset alanında

[116]**Rousseau, Jean- Jacques** İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı (Çeviren: İleri, Rasih Nuri (2001) 6. Baskı, İstanbul, Say Yayınları). s.93.
[117]**Rousseau**(2001) s.95-96.
[118]**Rousseau** (2001) s.110
[119]**Rousseau, Jean- Jacques** Du Contract Social; ou Principes Du Droit Politique (Çeviren: Yerguz, İsmail (2008) Toplum Sözleşmesi ya da Siyaset Hukuku İlkeleri, 1. Baskı, İstanbul, Say Yayınları). s.82.
[120]**Orhan, Özgüç** (2012) 'J.J.Rousseau'da Genel İrade Kavramı', Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi, S:14, s.6.

geliştirdiği önemli bir kavramdır. Rousseau genel kavramı ile siyaset alanına, irade kavramı ile de ahlak alanına işaret etmektedir

Kısaca Rousseau'ya göre insan iradesi ile diğer bütün varlıklardan ayrılmaktadır. Düşünen varlık olarak insanın duygularını yönetmesi, doğruyu yanlıştan, iyiyi kötüden ayırma iradesi sayesindedir. Rousseau insan ruhunun kontrol mekanizmasını sağlayanın akıl değil, irade olduğunu savunmaktadır. Onun nazarında irade, ahlakın ve özgürlüğün temel kaynağıdır. Rousseau'ya göre ''akıl insan doğasının ayırt edici bir özelliği olmadığı gibi ne doğa durumunda ne toplumsal durumda insan davranışları üzerinde belirleyici değildir. Ona göre insan doğasının belirleyici unsurları his ve arzulardır. İnsan aklın değil, duyguların güdümündedir.''[121] Kısacası Rousseau özgürlük meselesine genel irade kavramı ile ışık tutmakta ve toplumda adaletin, eşitliğin sağlanmasını genel iradeye dayandırmaktadır. İrade ahlak ile ilgili bir kavram olarak, bireyin tutkularını yönetmektedir. Akıl ise tutkulara göre şekillenmekte ve gelişmektedir. Ezcümle Rousseau, irade kavramı ile bireyin duygularını ve özgürlüğünün önemini vurgulamaktadır.

Rousseau *Toplum Sözleşmesi* adlı eserinde şunları ifade eder: ''İnsan özgür doğar, ama her yerde zincire vurulmuştur.''[122] Rousseau aslında bütün eserlerinde bu düşünceyi temel prensip olarak kabul etmekte, bireye ve topluma dair yaptığı açıklamaların temelini bu düşüncesi oluşturmaktadır. Rousseau, bireyin özgürlüğünün elinden alınmasına karşı çıkmaktadır. Böylece sözleşmeyi gerekli görmektedir. Yani toplumsal düzenin sağlanması öteki hakların temelini oluşturması bakımından kutsal bir hak olarak ifade edilmektedir. Bu hakkın kökeni doğaya değil, sözleşmelere dayanmaktadır. Önemli olan bu sözleşmelerin bilinmesidir. Sözleşmenin en temelde aile ile birlikte açıklanması mümkündür. Şöyle ki, toplumu oluşturan en önemli ve ilk yapı ailedir. Bir ailede dünyaya gelen çocukların korunma, barınma vs. gibi ihtiyaçları babaya bağlıdır. Bu doğal bir olgudur. Fakat bu ihtiyacın ortadan kalkmasıyla birlikte doğal yapı bozulur. Babanın çocuklara, çocukların babaya karşı itaatkar olması doğal yapının getirdiği bir özelliktir. Bu ise sözleşmeyle mümkündür. Çocuk, küçük yaşlarda yönlendirilmeye ve bakıma muhtaçtır. Aklını kullanacak yaşa geldiğinde ise birey artık kendinin efendisi olacaktır. Aile ile devlet birbiriyle yakından ilişkilidir. Nasıl ki baba çocuklarını yönetme yetkisine sahipse, devlet de halkı yönetmektedir. Fakat babanın çocuğu yönetmesi sevgiye dayanır. Devlet de ise

[121]**Orhan** (2012) s.7-8.

[122]**Rousseau, Jean- Jacques** Du Contract Social; ou Principes Du Droit Politique (Çeviren: Yerguz, İsmail (2008) Toplum Sözleşmesi ya da Siyaset Hukuku İlkeleri, 1. Baskı, İstanbul, Say Yayınları). s. 57.

bunun yeri halka emir verme tutkusuna bırakılmaktadır.[123] Toplumsal yaşam devletin sergilediği bu tutum karşısında bütün insanların aynı haklara sahip olmadıklarını göstermektedir. Bu sebeple toplumsal eşitsizlik meydana gelmekte ve bu eşitsizliğin kaynağı devlete, yasalara ve hukuka dayanmaktadır. Çözüm önerisi olarak Rousseau, sözleşmenin önemine vurgu yapar ve ahlakın önemli unsurunu oluşturan özgürlük konusuna çok önem verir. Özgürlüğü bireyin ayrılmaz bir parçası olarak görür.

Rousseau, insanın iradesinden hareketle insanı sahip olduğu yetkileri özgürlüğü bakımından oldukça önemsemekte ve birçok hakkı elinde bulundurmasının gerekliliğini vurgulamaktadır. O, toplumsal yaşamın ancak irade ile ve belirli ahlak düşüncesi ekseninde sağlanacağı görüşündedir. Rousseau'ya göre, ''doğa durumunda insanlar arasında ahlaki-toplumsal ilişkiler yoktur. Doğa durumunda yaşayan insan ahlaktan yoksundur. Rousseau bu düşüncesi ile Hıristiyanlığın insanın dünyaya günahkar geldiğini bu sebeple insanın kötü olduğu düşüncesine karşı çıkar. O, insanın özü itibariyle iyi olduğunu ve insanın toplumsallaşmayla birlikte kötü olduğu görüşünü savunur.''[124]

Rousseau, ideal toplum tasavvurunu kendisi üzerinden anlatmaktadır. ''Eğer doğacağım yeri kendi seçme şansım olsaydı şu şekilde olurdu'' der; öncelikle iyi yönetilmek için herkesin kendi işini kendisinin yaptığı, kendi yükümlü olduğu işi başkasının yapmasını arzulamadığı, erdemli yaşamın olduğu, yurt sevgisinin yurttaş sevgisi ile birlikte düşünüldüğü, bütün hareketlerin halkı ortak mutluluğa götürdüğü, özgür yaşamak ve özgür bir şekilde ölmek için başkalarına değil kanuna boyun eğdiği ve bu bakımdan kanunun üstünde hiçbir yetki olmamasını vurgulamakta ve böyle bir toplum tasavvuru arzulamaktadır. Kanunlara değil de efendilerin sözünün geçtiği yönetime alışmış olan insanlar, özgürlükten uzaklaşarak, kural tanımaz hale geleceklerdir. Böylece yurttaşlar sadece özgür değil aynı zamanda özgürlüğe layık olmalıdırlar.[125] İşte Rousseau'nun ideal yaşam düşüncesi bu şekildedir.

Rousseau, bireyden topluma, toplumdan devlete, devletten hak, otorite, özgürlük gibi kavramlara ulaşmaktadır. Bu kavramlardan ise ahlak düşüncesinin sistemini oluşturmaktadır. O, toplumsal yaşama karşı çıkmakta fakat mevcut olan zorunlu bir toplumsal yaşamın olduğunun farkında olarak insanlar arasındaki eşitliğin sağlanmasının,

[123]**Rousseau** (2008) s.57-58.
[124]**Erkek, Fatma** (2015) 'Uygarlık Eleştirisi ve Toplumun Temeline Dair İki Görüş: Rousseau ve Nietzsche', Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi, S: 19, s.200.
[125]**Rousseau, Jean- Jacques** İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı, (Çeviren: İleri, Rasih Nuri (2001) 6. Baskı, , İstanbul, Say Yayınları). s.63-65.

huzurlu ve doğal yaşamın yollarını aramaktadır. Rousseau aslında her bireyin, toplum içinde kendine özgü haklara sahip olduğunu ve bu haklara sahip çıkması gerektiğini, böylece özgür olarak kendini doğa içinde en doğal halde anlamlandırabileceğini düşünür. Bu düşünceler ekseninde ‘‘Rousseau insanın toplum sözleşmesiyle doğal özgürlüğünü ve isteyip de ulaşabildiği şeyler üstündeki sınırsız haklarını kaybettiğini düşünmekte, kazandığı şeyler ise sivil özgürlük ve elindeki her şeye gerçekten sahip olması şeklinde ifade edilmektedir. Diğer yandan Rousseau, insanı kendi kendisinin efendisi yapan asıl unsurun, manevi özgürlük olduğunu savunmaktadır. İnsanın yalnızca istekleri doğrultusunda hareket etmesi köleliktir ve kendimize koyduğumuz yasalara itaat etmek özgürlüktür.’’[126] İnsan öncelikle kendi özgürlük alanını belirlemeli ve isteklerini doğru ve anlamlı bir şekilde yönlendirebilmelidir. Görülmektedir ki, Rousseau’nun birey ve toplum düşüncesinde insanın özgürlüğü meselesi çok önemli bir yere sahiptir. Özgürlük görüşü bağlamında adalet kavramına değinmek yerinde olacaktır.

Rousseau’nun ahlak görüşünde önemli unsurlardan bir diğeri de adalet kavramıdır. Adalet, ahlak alanının önemli kısmını oluşturmakla birlikte geçmişten günümüze önemli bir yer teşkil etmektedir. Ahlakın anlam kazanması özgürlük, adalet gibi kavramların birlikte oluşumu ile gerçekleşecektir. Ahlak alanı içinde biri olmadan diğerinin de düşünülmesi mümkün değildir. Adalet, sözlük anlamı ile herkese hakkını verme, hakkına uymak yani riayet etmek olarak tanımlanmaktadır. Zulmetmekten kaçınarak, herkesin hakkında yerinde ve doğru bir hüküm ile herkese ait olduğu hakkı vermek, adil olmak demektir. Hakkaniyet sahibi olmak anlamı taşır. Adil olan kimse, haksızlık etmeyen ve haksızlığa boyun eğmeyen ve hakkaniyetli davranan; yaşama dair bir düzene ve dengeye sahip olan kimsedir. Adalet her daim zulmün karşısındadır. Zira zulmün olduğu yerde adaletten söz etmek mümkün değildir. İnsan ‘‘adalet-i fıtrat’’ile yaratılmaktadır. (Adalet-i fıtrattan kasıt: yaratılış adaleti, tabiat adaleti ve ilahi adalet). İnsan tabiatı gereği özü itibari ile eşref-i mahlukat bir varlık olarak belirli adalet anlayışı ile var olmaktadır. Çünkü yüce varlık olarak Allah da adil olandır. Adalet onun varlık alemine bir tecellisidir.[127] Dolayısıyla denilebilir ki adalet bireyde bilinçlilik hali olarak tezahür eder ve daha düzenli bir dünyanın var olmasını gerekli kılmaktadır.

[126]**Rousseau, Jean- Jacques** Du Contract Social; ou Principes Du Droit Politique (Çeviren: Yerguz, İsmail (2008) Toplum Sözleşmesi ya da Siyaset Hukuku İlkeleri, 1. Baskı, İstanbul, Say Yayınları). s.72.
[127]**Doğan, Mehmet** (2014) Büyük Türkçe Sözlük, 25. Baskı, Ankara, Yazar Yayınları, s.13.

Ahlak alanının temelini teşkil eden adalet kavramı, özgürlük ile birlikte bütünlük teşkil eder ve felsefe tarihinde büyük bir öneme sahiptir. Rousseau adalet ile birlikte eşitliği sağlamayı amaçlamaktadır. Bireyin kendini anlamlandırması ve toplumdaki eşitliğin sağlanması ve bireyin medenileşmesi ancak adaletli bir yaşam biçimi ile mümkün olacaktır. Kısaca Rousseau da diğer bütün düşünürler gibi adalet kavramına önemli bir önem atfederek ahlak felsefenin temeline yerleştirmektedir.

Adalet, geçmişten günümüze kadar ahlaki bir varlık olan insanın arayışı olarak tezahür etmektedir. Adalet gerek siyasette, gerek toplumsal ilişkilerde sosyolojik bir yapıyı anlamlandıran bir olgudur. Adaletin olduğu toplum ve medeniyetler kendilerini daha sağlam zeminde inşa ederler ve gelecek kuşaklara anlamlı şekilde aktarılırlar. Çünkü her kuşak kendisinden önceki yaşam tarzından ders almakta ve geleceğini bu zemin üzerine inşa etmektedir. Kısaca ahlak, ahlaklılık, adalet ve özgürlük kavramları insanın kendini bulması, kendini oluşturması ve geliştirmesi, en önemlisi şahsiyetini açığa çıkarması bakımından çok önemli unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadırlar.

Adaletin olmadığı bir toplumda kaos ortaya çıkacak, zayıf olan ezilecek, güçlü olan kazanacaktır. Bu da toplumsal kargaşaya yol açacak, hak etmeyenin her anlamda kazanacağı görülecektir. Bu ise ahlak alanını yok etmeye meydan hazırlayacaktır. Bu hususlar ekseninde adalet, insanın hayatı boyunca her an peşinde olduğu ve elde etmek için çabalamaktan kaçınmadığı bir değer ve fazilettir. İnsan yaşamının her alanında adalet olgusu ile iç içedir. Çünkü adalet insan yaşamını düzenlemekte ve kolaylaştırmaktadır. Bu nedenledir ki adalet insan ve toplumun her türlü meselelerini irdeleyerek düşünme, araştırma ve yön verme gücüne sahiptir. Toplumsal düzeni oluşturan adalet, geçmişten günümüze korunması gereken en önemli değerlerin başında gelmektedir. İnsanın hak ve hakkaniyet sahibi olması onun adalet bilincine sahip olmasından ileri gelmektedir. Adalet en yüce değere sahip olması bakımından insanın davranışlarını ahlaki açıdan konumlandıran, düzenleyen, eleştiren ve inceleyen aynı zamanda insanı iyiye, güzele ve doğruya ulaştıran ahlaki bir olgu olarak tezahür etmektedir. Geçmiş ve günümüz açısından önemli sorun teşkil eden adalet meselesi, düşünce tarihi açısından büyük bir öneme sahiptir. Adaletin ne olduğu, hayata nasıl geçirileceği, adil bireylerin ve toplumun nasıl inşa edileceği önemli olduğu gibi bu soruların sağlam bir medeniyetin inşası için ve bireylerin sağlıklı yaşamaları için cevap bulması zorunludur. Günümüz açısından değerlendirildiğinde, içinde bulunduğumuz çağın insanın ve toplumun, adil bir yaşama hasret kaldığı görülmektedir. Adalet toplumun geleceğini belirleyen en önemli unsur

olmakta ve toplumda doğacak olan anarşiyi ortadan kaldırmaktadır. Adalet, toplumu şekillendirmekte ve topluma yön vermektedir. İnsanoğlu nasıl ki bir güç olarak, yüce yaratıcı olarak Tanrı'ya sığınıyorsa, adalet de kendisine sığınılan bir kuvvet olarak görülmektedir. Bu düşüncenin menşei Platon'a kadar uzanmaktadır. Rousseau, özgürlük ve adalet hakkındaki düşünceleri doğrultusunda güçlü bir mülkiyet eleştirisi yapmaktadır.

2.2.4. Mülkiyet Eleştirisi

Rousseau'ya göre insan sürekli değişmekte olan bir varlıktır. Bu değişim ardı arkası kesilmeyen nedenlere dayanmaktadır. Birçok bilgi ve hata, fiziksel yapılarının uğradığı değişim ile birlikte insanın ruhu tanınmayacak hale gelmektedir. Bu sebeple Rousseau'nun düşüncesinde ''insan artık bir Tanrıdan çok yırtıcı hayvana benzemektedir. İnsanda belirli ve değişmez ilkelerle hareket eden bir varlık yerine, Yaradan'ın damgasını vurduğu o göksel ve görkemli sadelik yerine, düşündüğünü sanan tutku ile sayıklama halindeki anlık arasındaki çirkin çelişme bulunur.''[128] Mülkiyetin söz konusu olması ve insanın ilerlemesi onun doğa durumundan daha çok uzaklaşmasına sebep olmaktadır. Rousseau'ya göre insan, yeni bilgiler elde etmeye çalıştıkça asıl edinilmesi gereken bilginin dışına çıkmaktadır. Yani insanı incelemekten ziyade onu tanımaktan uzaklaşılmaktadır. ''İnsanların bazıları mükemmelleşir veya bozulurken ve doğasında var olmayan iyi veya kötü değişik nitelikler edinirken, kimileri de başlangıcından gelen ilk durumlarında daha uzun süre kalmamışlardır. İnsanlar arasındaki ilk eşitsizliğin kaynağı budur.''[129] Şöyle ki insanlar arasındaki eşitsizlik iki bakımdan kaynaklanmaktadır. Bunlardan birincisi fiziksel eşitsizlik ikincisi ise, politik eşitsizliktir.[130] Rousseau insanlar arasındaki eşitsizliğin kaynağını bu unsurlar vasıtasıyla açıklamaktadır.

Buna göre Rousseau doğa durumunun bozulmasındaki ilk musibeti mülkiyetin oluşumuna dayandırmaktadır. İkinci musibet ona göre, hükümetin yönetime getirilmesiyle yönetenler ve yönetilenlerin olmasıdır. Üçüncü musibet ise, gücün önemini kaybederek keyfiyete dönüşmesidir. Bu ise efendilerin ve itaatkar kölelerin artmasına sebep olmuştur. Bireysel eşitsizlik bu düşünceler ekseninde ortaya çıkmaktadır ve çocuğun yetişkine, cahilin bilgine sözünün geçtiği, yoksul açlık çekerken zenginin sefa sürdüğü bir bireysel eşitsizlik hakim olur. Rousseau düşüncesinde insan bu sebepler doğrultusunda doğa

[128]**Rousseau, Jean- Jacques** İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı, (Çeviren: İleri, Rasih Nuri (2001) 6. Baskı,İstanbul, Say Yayınları). s.75-76.
[129]**Rousseau** (2001) s.76.
[130]**Rousseau** (2001) s.83.

durumundan uzaklaşmakta ve doğallığını yitirmektedir. Pekala bunun çözümü nasıl olmalıdır? İşte Rousseau çözüm önerisini *Toplum Sözleşmesi* adlı eseriyle açıklığa kavuşturmaktadır.[131]

Rousseau düşüncesinin merkezini yani bireysel eşitsizlikten kaynaklanan toplumun kaynağındaki sorunun temelini toplum sözleşmesiyle açıklamaktadır. Bütün eserlerinde hakim olan temel düşünce insanın doğal olarak iyi olduğu, adil ve düzenli bir yaşamı amaçladığı, insanın kalbinde doğuştan bir sapkınlık bulunmadığı ve doğadaki ilk hareketlerin her daim doğru olduğunu savunmaktadır. Rousseau, bireyi kendi başına iyi bir varlık olarak düşünmekte fakat bireylerin bir araya gelmeleriyle yani toplumsallaşmayla birlikte olumsuz bir takım sonuçlar ortaya çıkacağı kanısındadır. Rousseau'ya göre toplum bireyleri kötü etkiler ve kaosa sebep olur. Bireyler bir arada bulundukça bozulurlar.[132] Bu düşünce Rousseau'nun üstünde yoğunlaştığı ve bütün eserlerinde temel mesele olarak ele aldığı önemli bir konudur.

Rousseau'nun *Toplum Sözleşmesi'nde* asıl amacı güçlü olanın, gücünü hak ölçüsünde kullanması ve insanlara karşı itaati ödev haline getirmesidir. Hak ancak bu ölçüde yerini bulacaktır. Güç meselesi ahlaki alana indirgenemez aksi halde güçlünün güçsüzü ezmesi ve özgürlük alanının yok sayılması ortaya çıkacaktır. Güç ancak fiziksel olarak anlamlı olabilir. Gücün ahlaka indirgenmesi halinde ise güce itaat etmek, iradenin yok sayılmasına sebep olacaktır. Bu sebeple hak, güç için bir anlam ifade etmemektedir. Otorite söz konusu ise itaat anlamlıdır. En yüksek otorite ise Tanrı'dır. İnsan yalnızca meşru olana itaat etme durumunda olmalıdır. Meşru olan kanun ve yasalar, her bireye eşit şekilde uygulanmalıdır. Mevcut olan toplumda bireyin refahı ve huzurunun sağlanması ancak otorite ile mümkün olur. Fakat güç söz konusu olduğu takdirde birinin ötekine üstünlüğü söz konusu olacaktır. Bu bakımdan meşru otorite temel alınarak anlaşma sağlanmalıdır.[133] Böylece Rousseau'nun düşüncesinde toplum sözleşmesi, genel istenç doğrultusunda oy birliği ile sağlanır. Toplum sözleşmesiyle bir araya gelen insanların ortak amacı, herkesin ortak fayda sağlayacağı ve temelinde iyiliğin bulunduğu bir siyasal toplum düzeni oluşturmak esasına dayanmaktadır.[134] Rousseau toplumdaki kargaşanın önüne

[131]**Störig, Hans Joachim** Vedalardan Tractatus'a Dünya Felsefe Tarihi (Çeviren: Epçeli, Nilüfer (2013) 2.Baskı,İstanbul, Say Yayınları). s.355.
[132]**Rousseau, Jean- Jacques** Du Contract Social; ou Principes Du Droit Politique (Çeviren: Yerguz, İsmail (2008) Toplum Sözleşmesi ya da Siyaset Hukuku İlkeleri, 1. Baskı, İstanbul, Say Yayınları). s.25-26.
[133]**Rousseau** (2008) s.61.
[134]**Erkek, Fatma** (2015) 'Uygarlık Eleştirisi ve Toplumun Temeline Dair İki Görüş: Rousseau ve Nietzsche', Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi, S: 19, s.202.

geçmek için genel istenç düşüncesinden yola çıkarak bireysel çıkarların oluşmasını engellemeye çalışmaktadır.

Rousseau, toplum sözleşmesi tezini öne çıkararak egemen bir gücün toplumu yönetmesi gerekliliğini vurgulamaktadır. Ancak bu sayede toplumda bireyler arası huzur, mutluluk ve güvence ortamı sağlanacak egemen güce itaat ortamı güçlenecektir. Dolayısıyla insanın doğal yaşam ortamına yeniden geri dönmesi mümkün olmasa bile Rousseau, doğal yaşama dair ortamı toplumsallık ve egemen güç ile yeniden hazırlamaya gitmektedir. Bunu ön görmesindeki amacı ise, bireyin özünü kaybetmemesi, saflığını koruması ve kendisi için yaşanabilecek daha huzurlu dünya düzeni oluşturabilmesidir.

Rousseau, insanın içinde bulunduğu durumu özetle şu şekilde açıklamaktadır. ‘‘Ormanlarda avare dolaşan, hiçbir hüneri olmayan, konuşmayı bilmeyen, evi barkı, savaşları, bağlantıları olmayan, hemcinslerine veya onlara zarar vermeye hiç ihtiyaç duymayan, kötülük düşünmeyen, az sayıda tutkusu olan kendi kendine yeten vahşi insan sadece bu duruma uygun duygulara ve bilgilere sahiptir. Eğitim ve ilerleme hakim değil ve kuşaklar boş yere çoğalıyordu; her kuşak hep aynı doğrultuda hareket ettiği için nesiller hep ilkçağların kalabalığı, yontulmamışlığı ve gelişmemişliğiyle akıp gidiyordu; insan türü artık yaşlanmıştı fakat insan daima çocuk kalmıştır.’’[135] Doğa halinde insandan insana fark, toplum halindekine göre daha azdır. Doğa halinde bulunan insan, her şeyin bütün bilgilerin en ilkeline sahiptir. Oysaki toplum insanı gelişmeye, daha fazla bilginin olduğu alana götürmektedir. Rousseau, doğa halinde bulunan hiç bir şeyin fazlasına ve bilgisine sahip olmayan insanın durumunu şu şekilde sorgulamaktadır: ‘‘Aşkın bulunmadığı yerde güzellik neye yarar?’’[136] İnsan, sahip olmadığı düşüncenin boyunduruğu altında olmamalıdır. Rousseau, insanların birbirlerinden farklı güce ve hakka sahip olmasını toplumsal eşitsizliğe, insanın insanı sömürmesine ve özel mülkiyet rejimlerine bağlı olarak düşünmektedir.[137] Bu düşünceler bize, Rousseau’nun doğa durumunu, var olan toplumsal düzen ve ideal toplum düzeni hakkındaki görüşlerini bildirmektedir.

Rousseau aynı zamanda yalnız yaşayan insanın durumunu hiçbir zaman gerçekçi bir durum olarak kabul etmemektedir. Bu düşünce ise Rousseau’nun düşüncelerinin çelişkisini ve karmaşıklığını ortaya koymaktadır. Ona göre, toplum insanı sahip olduğu ilk

[135]**Rousseau, Jean- Jacques** İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı, (Çeviren: İleri, Rasih Nuri (2001) 6. Baskı, , İstanbul, Say Yayınları) s.118.
[136]**Rousseau** (2001) s.119.
[137]**Rousseau**(2001) s.121.

düşüncelerden farklı bir konuma getirmekte ve insan için imkan arttıkça, mülkiyet ortaya çıktıkça insanın doğal düşüncesi yok olmakta ve bozulma görülmektedir. Rousseau'nun düşüncelerini şu sözleriyle açıklığa kavuşturmak yerinde olacaktır. ''İnsan kendisine insanlık için geliştirilen bir ahlakın gerekli olduğu toplumsal bir varlıktır.''[138] İnsan, önce kendisi için bir ahlaki düşünceye sahip olmalıdır. Toplumda yatan temel düşünce her insanın kendini bilmesi, kendini inşa etmesi ve kendisinden sorumlu olmasıdır. Rousseau düşüncesinde yer alan genel irade bu bağlamda anlaşılmalıdır.

Nurettin Topçu'nun ifadeleriyle, Rousseau'nun görüşlerini şu şekilde özetlemek mümkündür. Rousseau hiçbir zaman kendini, huzursuzluk, yükümlülük ve ödevden ibaret olan medeni topluma ait hissetmemiştir. O kendine özgü olan düşünceleriyle ve yaşamı itibariyle diğer insanlardan farklı olduğunu ifade etmektedir. Ona göre benlikte hürriyet, toplumda ise esaret hakimdir. Rousseau ne dostlukta ne de düşmanlıkta samimiyet olmadığı kanısındadır. Ona göre ilimlerin ve sanatların gelişmesi de insani faziletlerin alçalmasına sebep olmuştur. Bilim bir takım zaaflardan meydana gelmiştir, astronomi batıl inançlardan doğmuştur; belagat ihtirastan, kin ve nefretten, dalkavukluk ve riyadan; geometri cimrilikten; fizik boş bir tecessüsten; bütün bilimler hatta ahlak ilmi dahi beşeri gururdan doğmuştur. Lüks ve gösteriş bilimler gibi insanların kibrinden doğmuştur ve ahlaki erdemlere zarar verirler. İnsanlar arasındaki kötülüğün sebebi eşitsizliktir. Rousseau'nun düşüncesinde bulunan insanlar arasında ilkel halde bulunan eşitlikte kötülük ve kölelik yoktur. Kötülüğe sebep olan eşitsizlik toplumdan kaynaklanmaktadır ve temelinde mülkiyet vardır. Mülkiyetle birlikte çalışma, esaret ve sefalet ortaya çıkar. Eşitliğin ortadan kalkması insanlar arasında kargaşaya yol açmaktadır ve zalimlerin zulmünü önlemek için devlet gereklidir.[139] Rousseau, hür olduğunda iyi olduğunu, kurumların veya insanların boyunduruğu altında olduğunda ise asi hale geldiğini ve hiç olduğu düşüncesindedir.

Aydınlanmanın güçlü eleştirmeni olarak karşımıza çıkan Rousseau, insanların toplum ve devletlerden önceki yaşantılarında özgür, eşitlikçi ve adil yaşam olduğunu savunmakta ve insanın bu doğallığını uygarlığı ile kaybettiğini düşünerek eleştiride bulunmaktadır. O, medeniyet ile birlikte eşitliğin ve özgürlüğün ortadan kalkarak kaosun ortaya çıkacağı düşüncesine sahiptir. Rousseau, toplumda kötülüğün yerine erdemi ortaya

[138]**Rousseau, Jean- Jacques** Du Contract Social; ou Principes Du Droit Politique (Çeviren: Yerguz, İsmail (2008) Toplum Sözleşmesi ya da Siyaset Hukuku İlkeleri, 1. Baskı, İstanbul, Say Yayınları). s.27.
[139]**Topçu, Nurettin**, Conformisme et Revolte (Çeviren: Kök, Mustafa/ Doğan, Musa (2016), İsyan Ahlakı, 16. Baskı, İstanbul, Dergah Yayınları). s.182-184.

çıkaracak çareler aramaktadır. Fakat insan içinde bulunduğu durumdan doğal ortama artık dönemeyecektir. Çünkü insan doğadan uzaklaşmakla doğal hassasiyetlerini de kaybetmiştir. Rousseau için yapılması gereken, doğal halin iyi tarafları ile toplumsal durumun iyi yönlerinin ortaya çıkarılmasıdır. Kötülüğü önlemenin asıl yolu bireyin yerine kanunu koymak ve genel iradeyi kişisel iradenin önüne geçirmektir. Toplum ancak bu sayede yeniden özgürlüğe kavuşabilecektir. Rousseau'nun düşüncesinde yasalar önemli yere sahiptir. Adalet kavramı tanrıdan açığa çıkan bir unsur olsaydı, devlete ve yasalara gerek kalmazdı. Hakları güvence altına almak ve adaleti uygulamak için sözleşmeler ve yasalar zorunludur. Yasalar bireyler arasındaki doğal eşitliği sağlamakta ve yasalarla beraber özgürlük ortamı sağlanmaktadır. Fertlerin yasalardan üstün olması demek özgürlüğün yok olması demektir. Rousseau'nun yasaları üstün olarak ortaya koymasının temel nedeni, adil ve haklı olanın sağlanması ve kamu yararının gerçekleştirilmesidir. Rousseau'nun ahlak görüşüne doğa düşüncesi, özgürlük anlayışı ve mülkiyet eleştirisi yön vermektedir. Onun düşüncesinde önem arz eden bir diğer kavram merhamettir.

Rousseau, insanın sahip olduğu erdemlerden merhamet unsuruna değinmektedir. Merhamet, insanda her türlü erdemden önce gelmektedir ve belirtileri hayvanlarda dahi görülmektedir. Annelerin yavrularına karşı duydukları merhamet ve şefkat bunun en belirgin örneği olmakla birlikte hayvanlar da kendi türlerinden bir ölü gördüklerinde önünden tedirginlikle geçtiği görülür. Bu örnekler çoğaltılabilir. Merhamet insanın içinde bulunan vicdandan ileri gelmektedir ve doğanın insana kazandırdığı en saf haldir. Çünkü içinde acıma duygusunu barındırarak kötülüklerin önüne geçmeyi sağlamaktadır. İnsanların bütün ahlaklarına karşı doğa insanla aklın dayanağı olarak merhameti esirgemiş olsaydı o zaman insanın canavardan farkı olmazdı. Var olan sosyal erdemler merhamet ile ortaya çıkar. Bir insanın başka bir insan için iyi dilekte bulunması, acı çekmesini istememesi ve içinde o insana karşı dostluk barındırması merhametle birlikte sağlanır. Merhamet, insanın empati yeteneğinin ortaya çıkmasını tetikleyen asli unsurdur. Fakat aklın gelişmesi insanı merhametli olmaktan çıkarmaktadır. Akıl devreye girdiği an insan çevresinden uzaklaşır ve yalnız kalır. Karşısında acı çeken insan için gizlice ‘‘ben huzurlu bir ortamdayım, kafam rahat ama sen istersen öl’’[140] dedirten düşüncedir. Bu düşünce vahşi insan düşüncesidir ve toplum için tehlike oluşturmaktadır.

[140]**Rousseau, Jean- Jacques** İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı, (Çeviren: İleri, Rasih Nuri (2001) 6. Baskı, İstanbul, Say Yayınları). s.111-113.

Merhamet, insanda bulunan doğal yetilerin kendini açığa kavuşturmasıdır. Her bireyin empati yapmasını sağlamakla birlikte iyi duyguların ve vicdanın sesini dinlemesi esasına dayanmaktadır. Merhamet, insanlar arasındaki dayanışmayı sağlayan önemli unsurdur. Bu duygu insana eğitimle verilmez, insanın içinde bulunan doğal duygudur. İşte Rousseau insanın bu bakımdan duygulu bir varlık olduğunu düşünmektedir ve ahlaki hayat onun düşüncesinde bu duygululuğa dayanmaktadır.[141] Duygu filozofu olan Rousseau, insanın ahlak düşüncesini doğa durumundan hareketle duygululuk üzerine inşa etmektedir.

Rousseau, ahlak hakkında öne sürdüğü görüşleri bağlamında görülmektedir ki o, hayali bir doğa tasavvurundan hareketle insana özgürlük, eşitlik, adalet, merhamet gibi erdemlerin öne çıktığı, sorunun en aza indirgendiği bir yaşam tasavvuru ileri sürmektedir. Rousseau'nun toplumun insanı bozduğu düşüncesinin aksine insan toplumsal bir varlık olarak, ötekiyle birlikte anlam kazanır. İnsan zıttıyla anlamlıdır. Toplum bireyleri eşitsizliğe götürse ve yozlaşmalar ortaya çıksa dahi toplum içinde birlikte yaşamak insan olmanın gerekliliğidir. İnsan, toplum içinde diğer insanlarla bir arada yaşamak mecburiyetindir. İnsanın yaratılışındaki önemli gayelerinden bir tanesi de kendisine, kendisi için yaşanılabilir bir alan inşa etmektir. Aksi halde insan yalnız kendi arzu ve çıkarları doğrultusunda hareket ettiğinde tekil bir fert olarak, ferdiyetine hapsolmuş halde yaşayacak; buna karşın başka insanlara yöneldiğinde, başkasına onun sorumluluğunu alarak, ıstırabını yüklenerek, merhamet ve aşk ile yaklaştığında ise yalnızca bir fert değil ahlak kişisi olarak şahsiyetini oluşturacaktır.[142] İnsanın toplumsal bir varlık oluşu onu anlam arayışına götürecek ve birlikte yaşam ideali olan bilinçli bir varlık olmasını beraberinde getirecektir. İnsanın varoluşunu gerçekleştirmesi ve sürekliliğini sağlaması da yine birlikte yaşama ile mümkün olacaktır.

Nurettin Topçu'nun ifadesi ile ferdin hürriyeti ancak karşılıklı iş birliği içerisinde yani toplum halinde mümkün olacaktır. İnsanın başkalarını kazanmak için kendisinden fedakarlık etmesi gerekir. Toplumu kazanmak, hareketlerin evrenini kazanmak için insan kendi kendisini feda etmelidir.[143]İnsan dünyaya geldiği andan itibaren diğer ben'lerle birlikte var olma sürecine katılmak ve birlikte yaşamak zorundadır. Zira insan hürriyetini ancak bu şekilde kazanacaktır. Başka bir ifade ile, birlikte yaşamak bir başka ben'in varlığını kabul etmek yani sen'i ben'de bulmaktır. Ona göre, birlikte yaşama idealine bizi

[141]**Rousseau**(2001) s.114.
[142]**Kösedağ, Sinan** (2017) 'Nurettin Topçu'da İnsan Ve Şahsiyet', Mavi Atlas Araştırma Makalesi, S: 5, s.78
[143]**Topçu, Nurettin**, Conformisme et Revolte (Çeviren: Kök, Mustafa/ Doğan, Musa (2016), İsyan Ahlakı, 16. Baskı, İstanbul, Dergah Yayınları). s.85

götürecek olan yolun ahlak yolu olduğuna inanır. Şöyle ki; Bizim ahlakımız hürmet, hizmet ve merhamet prensiplerini kendinde birleştiren aşk ahlakıdır. İlmin, sanatın, ahlakın ve hepsinin gayesinde aşkın aşıkları olmayı ideal edinmeliyiz.[144] Aşk ancak başkasına duyulduğu takdirde ve bir ızdırap halinde anlam kazanacaktır. Kısaca insan ancak bir toplum içerisinde varlığını idame ettirebilir, insanın tek başına yaşaması mümkün değildir; nasıl ki, gökyüzündeki yıldızlar belirli bir ahenk ile bir arada yaşıyorlarsa, insanı da anlamlı kılan o ahenkli birlikteliklerdir. [145] Dolayısı ile yeryüzünde insanın ahlak, adalet, merhamet, eşitlik, ölçülülük, düzenlilik, vs. gibi erdemleri bilebilmesi için başka insanlarla bir arada yaşaması zorunludur.

Birlikte yaşama toplum için zorunlu bir durumdur. Fakat insanların toplum içinde yaşamaları moderniteyle birlikte değişime uğramıştır. Herkesin kendini düşünmesi, empati yapmaması, adalet, merhamet gibi değerlerden yoksun olması toplumu yozlaşmaya götürmektedir. Rousseau da içinde bulunduğu Aydınlanma döneminin getirmiş olduğu yeniliklerin ve toplumun insana zarar verdiğini düşünmekte ve eleştiride bulunmaktadır.

Rousseau insanın doğal hali, insanlar arasındaki eşitlik, ahlaksal eşitlik gibi hususların toplum içinde bozulacağı düşüncesine sahip olmakla birlikte ideal toplumsal düzeni oluşturmaya ve sistemleştirmeye yönelmektedir. Rousseau düşüncesinde insan, önemli bir yere sahiptir ve insanın doğal yaşamı yani ideal olan yaşamı sürmesiyle toplumda anlamlı birliktelikler oluşturacağını savunur. Rousseau'nun felsefesinde ve düşüncesinde yatan temel prensip insanın doğanın elinden iyi bir varlık olarak meydana geldiği fakat toplum tarafından bozulduğudur. Bu hususta Rousseau doğru bir eğitimin gerekliliğine işaret etmektedir.

Rousseau, pedagojiye yönelerek insanın doğru bir şekilde yetiştirilmesinin önlemlerini almaktadır. İnsanın içindeki iyinin ve doğallığın açığa çıkarılması eğitim ile mümkün olacaktır.[146] İnsanın kendini bir değer varlığı olarak inşa etmesi ancak ahlak ve eğitim vasıtasıyla mümkündür. Ahlak, bireyin daha bilinçli bir yaşam sürmesini kendini bir şahsiyet varlığı olarak inşa etmesini sağlayan en önemli alandır. İnsanı ahlak ile birlikte düşünmek gerekmektedir. İnsanı diğer varlıklardan üstün kılan en önemli unsur insanın

[144]**Topçu, Nurettin**, Ahlak Nizamı (Yayına Hazırlayanlar: Erverdi, Ezel/ Kara, İsmail (2016) 9. Baskı, , İstanbul, Dergah Yayınları) s.32
[145]**Eraydın, Selçuk** (2012) ''Tasavvuf Ve Tarikatler'', 10. Baskı, İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, s. 23
[146]**Störig, Hans Joachim** Vedalardan Tractatus'a Dünya Felsefe Tarihi (Çeviren: Epçeli, Nilüfer (2013) 2.Baskı, İstanbul, Say Yayınları). s.356

iradesi ve özgürlüğü ekseninde ahlaki bir varlık olmasıdır. Bundandır ki, gerek Rousseau gerek diğer düşünürler insanı bir değer varlığı olarak anlamaktadır. Böylece Rousseau, düşüncesinde insan, toplum ve özgürlük sorunlarına yönelerek ahlak ve eğitim alanlarını inşa etmektedir.

Rousseau düşüncesinin odak noktasını oluşturan insanın doğallığı meselesi onun bütün düşünce sistemini yani ahlak, eğitim gibi alanları da derinlemesine etkilemektedir. Rousseau ideal yaşam tasavvurundan hareketle kendine özgü düşünce biçimini ortaya koymakta ve ahlak hakkındaki düşünceleri ile birey ve toplum hayatına yön vermektedir. Rousseau'nun günümüze ulaşan birçok eserinden hareketle görülmektedir ki, Rousseau Aydınlanmaya yeni bir soluk getirmektedir. Düşüncesindeki farklı yaklaşımlar onu önemli bir hale getirmekte ve felsefe tarihinde yenilikçi bir düşünür olarak anılmasına gerek eğitim, ahlak, siyasal ve gerekse toplumsal alanlarda farklılık yaratmasına olanak sağlamaktadır.

Kısaca Aydınlanma düşüncesinin güçlü eleştirmeni olarak Rousseau, insanın doğasını oldukça önemser. İnsan doğasının eğitim ve sosyal reformlar ile gelişme göstereceğini savunur ve insanı yetkinleştirmeyi amaçlar. Rousseau insanın iyi yönlerini yani dayanışma, yardımlaşma gibi eylemlerini insanın doğal haline, saldırgan, yıkıcı ve çıkar sağlamayı gözeten eylemlerini ise, uygarlığın zararlı etkilerine dayandırmaktadır. O bu yönü ile güçlü bir Aydınlanma eleştirmenidir. Rousseau en temelde modern toplum yapısını eleştirmektedir. Modern toplumun bireylerinin ahlak adına söyleyecek hiç bir şeyinin bulunmadığını ifade eder ve baştan sona adaletsiz yaşam biçimi benimsediklerini ileri sürer. Modern toplumda birey, kendini gerçekleştirememekte ve yalnızca kendi mutluluğunu düşünmektedir.[147] Bu ise bireylerarası ilişkilerin yok olmasına sebebiyet vermekte ve ahlak alanını yok etmektedir.

Rousseau, modern toplumun bütün olumsuz sonuçlarını gözler önüne sermekte ve asıl en büyük yanlışın ise modern politikanın uygulanış biçiminde olduğunu gerekçeleriyle bildirmektedir. Modern politika insanı eksik bir kavrayış ile ele almaktadır. Her birey devlet tarafından oluşturulan kendi kazancı ve menfaatleri için uğraşırken erdem gibi değerler unutulmuş, bireysel çıkarlar hakim olmuş ve para asli unsur haline gelmiştir. Bu durum güvensiz bir ortamın oluşmasına ve sosyalleşmeye oldukça zarar vermektedir. Aydınlanma düşüncesine bu görüşleri ekseninde oldukça sert eleştirilerde bulunan

[147]**Cevizci, Ahmet** (2008) Aydınlanma Felsefesi Tarihi, 2. Baskı, Bursa, Asa Kitabevi, s.264-265.

Rousseau, çağın sorunlarını kabullenmek yerine bu gelişmelerin bireyi ve toplumu olumsuz etkileyeceğine dair görüşler belirtmekte ve çözüm yolları sunmaktadır. Rousseau bu düşünceler doğrultusunda ‘‘insanın bir yandan geçmişteki mutlu özgürlüğüne ve bir yandan da geleceğin yönetimi altındaki tüm yurttaşların iradelerini yani genel iradeyi temele alacak rejimi ya da politik düzenin tasarlanmasına yöneldiği görülmektedir.’’[148]

Rousseau'nun önemli düşünceleri doğrultusunda onun Aydınlanma düşüncesini eleştirmesindeki asıl amacı, döneminin içinde bulunduğu sorunlara kayıtsız kalmamasıdır. O, modernitenin kurbanı olan insana özünü yani doğasını fark etmesini, iyi bir politik ve toplumsal düzenin oluşturulmasını sağlanmayı amaçlamaktadır. Rousseau'nun bu görüşleri ahlak düşüncesini temellendirmektedir. Onun ahlak düşüncesi en temelde bireyin kendini gerçekleştirmesiyle birlikte adalet, özgürlük, eşitlik, erdem, merhamet gibi ahlakın temel unsurlarını oluşturan değerlere dayanmaktadır.

Nurettin Topçu'nun ifadeleriyle, Rousseau'ya göre sosyal insanda eksik olan şey, izzet-i nefis ve kendi kendine güvendir. Alemdeki hakiki nizam tabiatın içinde bulunur. İnsan doğa halinde iyi, samimi ve cömert idi, doğanın dışına çıkarak kendi mutsuzluğunu kendi yaratmış oldu. Doğal halde iyilik, adalet, eşitlik, ahlak mevcuttur. Rousseau doğaya yönelerek, kalbe hitap eden Tanrıyı keşfeder. Onun en son tutkusu, insanlıkla bütün münasebetlerin kesilmesi ve gerçek bir inzivaya çekilme, tabiatın sinesine sığınma olmuştur.[149] Rousseau'nun görüşleri, Nurettin Topçu'nun ifadeleriyle anlamlı bir bütünlük arz etmektedir. Rousseau'nun ahlaka dair önemli görüşlerinden sonra onun eğitime dair görüşlerini *Emile* adlı eseri kapsamında incelemek yerinde olacaktır.

2.3. Jean Jacques Rousseau'nun Eğitim Anlayışı

Rousseau'nun düşüncesinin merkezini insan oluşturmaktadır. Her dönemde olduğu gibi insan bu dönem için de öncelikli konu mahiyeti taşımakta ve her düşünür tarafından önemli mesele olarak açıklanmaktadır. Fakat görülmektedir ki modern zamanlar, bireyi ve bireyin kendi yeteneklerini, sadece kendi çıkarları doğrultusunda kullanmasını sağlamakta olan bir dönemi ifade etmektedir. Bireyden çok bireyciliğin ağır bastığı bir çağı ifade eden Aydınlanma dönemi için her birey kendi menfaati doğrultusunda hareket ettiği için birbirine yabancı iki varlık ortaya çıkacaktır. Ortaya çıkan bu hayat tarzı ise hem bireyin

[148]**Cevizci** (2008) s.265-266.
[149]**Topçu, Nurettin**, Conformisme et Revolte (Çeviren: Kök, Mustafa/ Doğan, Musa (2016), İsyan Ahlakı, 16. Baskı, İstanbul, Dergah Yayınları). s.185-187.

kendisine hem de topluma oldukça zarar verecektir.[150] Rousseau, modern zamanda insanın düştüğü sefaletin farkında olan bir düşünür olarak, insanın kendini gerçekleştirmesi, kendini bilmesi ve modern zamanın insan için ne gibi tehlike oluşturduğu meselelerinden topluma ulaşmakta ve *Toplum Sözleşme'*siyle eşitlik, özgürlük, adalet, vicdan, merhamet gibi bir takım erdemler vasıtasıyla *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin* önüne geçmeye çalışmaktadır. Rousseau'nun ahlak düşüncesinde olduğu gibi eğitim düşüncesinin temelini de doğa, çocuk ve insan unsurları oluşturmaktadır. Rousseau pedagoji alanında ön plana çıkan düşünür olarak bireyi gelişim aşamalarını dikkate alarak incelemektedir.

Eğitim, çağlar boyunca erişkinlerin yetenekleri, bilgi ve becerileri doğrultusunda şekillenmiştir. Rousseau ise eğitimi ilk olarak yetişkinlerin fikirlerinden hareketle değil de, çocuğun dünyasından hareketle oluşturmaktadır. Rousseau eğitim düşüncelerini çocuğun gelişim aşamalarını dikkate alarak oluşturmuş ve ideal eğitim modeli tasavvurunda bulunmuştur. Felsefe tarihine bakıldığında İbn Miskeveyh'in, çocuk eğitimi ve gençlerin eğitimine dair ortaya koyduğu düşüncelerini Rousseau'dan önce geliştirdiğine rastlarız. Miskeveyh'e göre, insanda oluşan ilk güç, beslenmeye duyulan istektir. İnsan yaşamını beslenme ile sağlar. Beslenme ihtiyacı onu ilk olarak süte hareket ettirir. Annesiyle arasında bağ oluşur, istekleri gittikçe belirginleşir ve farklılaşır. Çocuk, kendisine verilen araçlarla ona doğru yönelir ve hareket gücü gelişir. Duyguları yoluyla eşyanın bilincine ulaşır. Zamanla gelişim gösteren çocuk, belirli olgunluğa erişerek, akıllı kimse olur. İnsanın güç edinmesi yaşamı boyunca farklı unsurlarla gerçekleşir. Asıl önemli olan, insanın insan olması bakımından arzu ettiği mutlak iyiliktir. Çocukta ayırt etme gücünden, ilk utanma duygusu belirir. Utanma duygusu, iyilik ve kötülük duygusunun farkında olmasından ileri gelir ve çocuk nefsini tutmayı öğrenir. Nefis, eğitilebilir ve böylece çocuk yönlendirilebilir.[151] Miskeveyh, çocuğun gelişmesinin, oluşmasının ve kemale ermesinin yollarını sunmaktadır. Eğitim düşüncesinde, çocukta ilk oluşan duygulardan hareketle nefsin eğitimi önemli yer teşkil etmektedir.

Rousseau da eğitim düşüncesinde çocukla duygusal bağ kurabilmenin yollarını aramakta ve bu düşüncesine eğitim ile yön vermektedir. Çocuğu anlamanın yolu empati yaparak, bireylerin kendi çocukluk dönemlerini hatırlaması ve onların perspektifinden

[150]**Deniz, Gürbüz** (2015) Anlam ve Varlık Boyutuyla İnsan, 1.Baskı, Ankara, DİB yayınları, s.112.
[151]**Miskeveyh, İbn** Tehzibu'l- Ahlak (Çeviren: Şener, Abdulkadir/ Kayaoğlu İsmail/ Tunç Cihat (2013) Ahlak Eğitimi, 2. Baskı, İstanbul, Büyüyenay Yayınları). s.76-78.

bakmanın sağlanmasıyla mümkün olur. Rousseau, çocuğun merkezde olduğu bir eğitim sistemi geliştirmiştir. Onların düşünce dünyalarını çok önemsemiştir.

Rousseau'nun eğitim görüşü en temelde natüralizm anlayışına dayanmaktadır. Natüralizm, ''genel olarak her şeyin doğal olduğu, var olan her şeyin doğal dünyanın bir parçası olup, bu dünyaya ilişkin araştırmaya özgü yöntemlerle incelenmesi gerektiği görüşünü ifade etmektedir. Bu anlayışa göre var olan her şey doğanın bir parçasını meydana getirmektedir. Yine genel hatlarıyla ele alındığında doğalcılık, bilimsel açıklamanın kapsamı dışında kalan bazı varlık veya olayların var olduğu görüşünü reddetmektedir. Doğalcılık, bilinebilen tüm evrenin, doğal nesnelerden yani doğal nedenlerin eylemiyle varlığa gelen ve yok olup giden nesnelerden oluştuğunu, her doğal nesnenin, mekan ve zaman içinde, doğal nedenlerin sonucu olarak var olduğunu ileri sürer. Doğanın anlaşılabilir olduğunu, doğal süreçlerin düzgün ve düzenli süreçler olduğunu savunan doğalcılığa göre, insanlar da tıpkı doğal nesneler gibi, doğa yasalarına tabi olduklarından, insanların toplumsal ve zihinsel yaşamını içeren doğal süreçler de doğal yöntemle incelenmelidir.''[152] Natüralizm'e göre tüm evren doğa yasalarına uygun şekilde yönetilmelidir.

Natüralizm eğitim felsefesi olarak, 18.yüzyılda gelişen bir akım olup, doğanın gerçeğin bütünlüğünü kabul ettiği görüşüne dayanmaktadır. Doğa, insanlığın doğasını ve insanlığın gelişimini içeren bütün varoluşları açıklayan ve kapsayan bir sistemdir. Natüralizmin dayandığı eğitim anlayışında çocuk doğayla ve nesnelerle ilişki kurarak kendi kendini eğitir. Bu anlayışta temel gaye, çocuğun deneyimleyerek öğrenmesinin sağlanmasıdır. Tek gerçeklik olarak doğayı kabul eden natüralizm insanı tüm yönleriyle anlamak için doğaya başvurmakta ve bilgiye doğadan edindiği bilgiler ile ulaşmaktadır. Kısacası Rousseau'nun eğitim felsefesi hakkındaki görüşlerinin şekillenmesinde natüralizm akımı önemli yere sahiptir.

Rousseau'nun *Emile* adlı eseri onun, çocuğun doğasını ele aldığı, dönemin pedagoji alanındaki en önemli eserini teşkil etmektedir. Rousseau, *Emile*'de kendine özgü olan düşünceleri bakımından, döneminin düşünürleri, çağdaşları tarafından eleştiriye uğramışsa da o birçok düşünürü etkilemiştir. Bu düşünürlerden en önemlileri Kant'tır. Rousseau'dan sonraki dönemde yaşamış olan Kant'ın, Rousseau'nun eğitime dair öne sürdüğü düşüncelerinden oldukça etkilendiği görülmektedir. Rousseau'nun *Emile* adlı eseri birçok

[152]**Cevizci, Ahmet** (2010) Paradigma Felsefe Sözlüğü, 7. Baskı, İstanbul, Paradigma Yayıncılık, s.485.

düşünürü etkilemiş olmakla birlikte bugün hala eğitim alanında değerini korumaktadır. O, döneminin içinde bulunduğu düşünce sisteminden ve kendi yaşamından hareketle çocuğa, insana ve eğitime verdiği değeri eserinde bütünüyle yansıtmaktadır. Rousseau kendi öğrencisini oluşturmakta ve onun üzerinden eğitime dair görüşlerini, çocuğun gelişim aşamalarıyla birlikte aktarmaktadır. Eğitimin ve çocuğun içinde bulunduğu buhrandan hareketle gerekli eğitimin temellerini dizayn etmektedir.

Emile'de öne çıkan düşünce, bireyin bebekliğinden olgunluğuna kadar geçen süreçte ilgileri, yetenekleri, eğilimleri ile birlikte değerlendirilmesidir. Birey ile birlikte eğitim de aşamalı bir şekilde ele alınmakta ve bireyin yaşamı boyunca devam etmektedir. Rousseau bireyi bütün olarak kavramakta ve eğitim düşüncesine bireyi bütün yönleriyle yansıtmaktadır. Burada amaçlanan ise bireyi mutsuzluğa ve sefalete götürecek etkenlerden, bütünsel birliğin yokluğundan uzak tutmaktır. Rousseau'nun oluşturduğu eğitim sistemi konu, öğretmen gibi mekanizmalardan bağımsız olarak, birey merkezlidir. Onun için eğitim, bireylerin birbirleriyle yarış halinde oldukları mücadele alanı değildir. Eğitim, her şeyden önce bireylere kendilerine özgü değerlerin kazandırılması ve kendilerini inşa etmesidir. Bu bakımdan Rousseau bireyi doğası ile birlikte düşünmektedir. Her birey doğasına uygun şekilde eğitilmeli ve karakterini bu sayede şekillendirmelidir.[153] Rousseau, bireyin doğasına uygun şekilde bireysel eğitim almasının yollarını sunmaktadır. Eğitimin bireyin doğasını korumaya yönelik olması insana kendisini yabancılaştıran bütün unsurlardan uzak tutulması ile sağlanacaktır.

Rousseau dönemin içinde bulunduğu modernitenin getirmiş olduğu yozlaştırıcı unsurlardan çocuğu uzak tutmayı amaçlamaktadır. Birey ve toplum görüşlerinde de eleştirisini yaptığı insanın kendine yabancılaşması Rousseau'nun asıl eleştirisini yaptığı konudur. Böylece o, eğitim görüşünde de bireysel eğitimi önemsemekte ve kendi öğrencisini kendisi oluşturarak toplumun olumsuz etkilerinden uzak tutmaktadır. Rousseau insanı sağlam zeminde inşa etmenin yollarını arayarak insana önemli bir değer atfetmektedir. İnsan olmanın yolu kendini bilmektedir. Bunu Rousseau'nun ahlak düşüncesinden hareketle söylemek mümkündür. Aynı görüş onun eğitim düşüncesi için de geçerlidir. Çünkü insan bütün alanlar için aynı amacı taşımalıdır. Kendini bilmek, insan olmak ve insan kalmak önemli meseledir. Bu ise ancak eğitim ile sağlanmaktadır. Eğitim nasıl ki bireyin yeteneklerini açığa çıkaran temel unsur niteliği taşıyorsa, insana insan

[153]**Akan, Adnan** (2015) 'J.J. Rousseau'da İnsan ve Toplum Sorunu', (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.99-100.

olmanın gerekliliklerini de sağlamalıdır. Rousseau insan olmakla doğanın unsuru olmak arasında bağlantı kurmaktadır. Doğa insanı bozmaz. O, eğitimi doğadan hareketle insana atfeder ve toplumsallıktan uzak bir eğitim anlayışı geliştirir. İnsan doğası gereği iyidir, yapılması gereken ise eğitim ile insanın özü'nü yani doğasını korumaktır.Rousseau'nun insana verdiği önem onun eğitime verdiği değerle doğru orantılıdır.

Rousseau'nun öğrencisi *Emile*, doğasına saygılı olan ve amaçlarını gerçekleştirme doğrultusunda olan doğanın öğrencisidir. *Emile* kentlerde yaşamak için doğada yabanıl halde bulunmaktadır. *Emile*, yozlaşması mümkün olmayan kendisi olmayı ve kendini yeterli şekilde hissetmeyi bilmektedir. Böylece Rousseau, kendi yön verdiği öğrencisi *Emile*'den hareketle eğitimde rol modeli önemsemektedir. Onun için mükemmel olan model yurttaş anlamına gelmektedir. Bireysel menfaatlerin geri planda olduğu, erdemin ön planda olduğu bir eğitim anlayışı hakimdir. Gerçek insan yetiştirmenin önemli yolu ise, gerçek ebeveynler ile sağlanacaktır. ''Bazı anneler gerçek anneler olmayı kabul ettiklerinde, gerçek eşler olacaklardır ve yeniden oluşturulan aileden, iyi eğitimli çocuklar çıkacaktır. Dolayısıyla *Emile* kendini özel eğitimden, genel eğitime kısa bir araştırmayla sınırlar. Gerçek anne babalara hitap eder ve ilerde gerçek uygarlığın temelini sağlam zeminde inşa etmenin gerekçelerini sunmaktadır. Bu amaç doğrultusunda çocuğu uygarlıktan ve yozlaştırıcı unsurlardan kesinlikle uzak tutmak gerekmektedir.''[154]

Rousseau'nun düşüncesinde çocuk ancak toplumun yozlaştırıcı etkilerinden uzak tutulduğu takdirde özgürlüğünden doğru şekilde faydalanarak kendi kimliğini inşa edebilecektir. ''*Emile* yeni yetmeliğinde atası gibi bir tür becerikli ve güçlü yabanıl olacaktır. Dikkatli ve uyanık, topluma ve kendisine her daim egemen olarak yetişecektir. Fakat insan başkalarına bağımlı olursa kendisine terk edilir ve insan kaybolur. İktisadi gelişmesi amaçların farklılığı, mülk ve aynı zamanda düşünce aracıyla kölelik sözleşmesine götürülür; zenginleri ve güçlüleri yoksulların ve zayıfların sırtından geçinmeye götüren sahte bir sözleşme. Bu mantıksız ve adaletsiz statü içinde insanlar özgürce isteme olanaklarını ve benliklerini kaybederler.''[155] Rousseau öğrencisini yetenekli, dikkatli, kendine ve topluma faydalı olabilecek şekilde yetiştirmeyi amaçlamaktadır. Zira toplum içinde birey kaybolur, kendini inşa edemez. Rousseau,

[154]**Rousseau, Jean- Jacques** Emile ou De l'education (Çeviren: Yerguz, İsmail) (2009) Emile ya da Eğitim Üzerine, 1. Baskı, İstanbul, Say Yayınları). s.32-33.
[155]**Rousseau** (2009) s.41-42.

parçadan bütüne ulaşarak toplumun var oluşunu anlamlı hale getirmenin yollarını arar. O, bireyden yola çıkarak toplumun genel mutluluğuna ulaşmayı hedef alır.

Rousseau, bireyin ve toplumun varlığını anlamlı hale getirmeyi amaçlamakla ve çocuk eğitimini önemsemekle birlikte yetişkinlerin eğitimine de oldukça önem vermektedir. O, toplumların bozulmasının ve yeniden sağlıklarına kavuşmasının kadınlardan kaynaklandığını ifade etmektedir.[156] Toplum içinde her birey özeldir ve biriciktir. Her bireyin kendine ait haklarını koruması, kendini gerçekleştirmesi için uygun eğitim alması ve değerlerinin farkında olarak varlığını idame ettirmesi gerekmektedir. *Emile* eğitime ışık tutan ve bireye yol gösteren, oldukça faydalı bir yapıt olarak karşımıza çıkmaktadır. Rousseau çocuk eğitiminden hareketle aslında insanın içinde bulunduğu buhrana değinmektedir. Bir çözüm önerisi olarak doğayı, doğal iyiliği öne sürmektedir. Bireyin erdemli olmasının yollarını aramakta ve bunun eğitim ile sağlanacağını vurgulamaktadır.

Rousseau'ya göre ''ilk eğitim en önemli eğitimdir ve bu eğitim öncelikle kadınların eğitimidir. Doğanın yaratıcısı ilk eğitimin erkeklerin eğitimi olmasını isteseydi onlara süt verirdi. Dolayısıyla Rousseau eğitim çalışmalarında öncelikle kadınlara hitap etmek gerektiğini vurgulamaktadır. Çünkü kadınlar eğitim alanında erkeklerden daha etkin rol üstlenmektedirler.''[157]Rousseau kadınlara çocuk yetiştirmeleri konusunda öneri sunmaktadır. ''Taze fidanı sula, yetiştir, ölmesin; vereceği meyveler gün gelecek ağzına tat verecektir. Çocuğunun ruhunun çevresine bir an önce bir duvar ör: başkası çevresini gösterebilir ama sınırını sadece sen çizmelisin.''[158] Görülmektedir ki, Rousseau eğitimde aile eğitimini çok önemsemektedir. Özellikle eğitim sürecinde çocuk için anne çok önemli yere sahiptir. Anne şefkatinin yerini hiçbir duygu alamaz. Çocuğun olması annenin olmasındadır. Her ikisinin birbirine karşı görevleri vardır. Çocuğun annesine karşı sevgisi zorunluluktan olmamalıdır. Annenin çocuğa karşı olan davranışlarını ihmal etmemesi diğer yandan da aşırıya kaçmaması gereklidir.[159]Kısaca çocukla olan ilişkide orta yolu bulmak ve onun için uygun olan eğitimin sağlanması gerekmektedir.

Rousseau'nun kurguladığı öğrencisi *Emile*, yetimdir. Fakat Rousseau için anne babasının olup olmaması önemli değildir. O, öğrencisinin bütün sorumluluğunu üstüne

[156]**Rousseau** (2009) s.47.
[157]**Rousseau, Jean- Jacques** Emile ou De l'education (Çeviren: Yerguz, İsmail) (2009) Emile ya da Eğitim Üzerine, 1. Baskı, İstanbul, Say Yayınları) s.107.
[158]**Rousseau** (2009) s.108.
[159]**Rousseau** (2009) s.120-122.

almaktadır. Onun için önemli olan öğrencisinin ailesini onurlandırmak ve öğrencisinin yalnızca kendisine itaat etmesini sağlamaktır. Aynı zamanda Rousseau öğrencisinin fiziki olarak sağlıklı olmasını ister. Mürebbiliğin yerini hastabakıcılığın almasını istemez. Zayıf bir bedenin ruhu zayıflatacağı düşüncesindedir. Rousseau öğrencisinin sahip olacağı kriterleri kendisi belirlemektedir ve tek başına eğitmek istemektedir. Rousseau'nun kendi öğrencisini anlatırken öncelikli olarak amaçladığı, öğrencisini doğaya uyumlu olarak yetiştirmektir. İnsan, doğadan gelen her şeyin farkında olmalıdır ve bunun önüne geçmeye çalışmamalıdır. Örneğin hastalık; çocuk tedavi olmayı bilmeden önce hasta olmayı bilmelidir. Yaşamı sürekli kontrol altında tutmaya ve korumaya çalışmamak gerekir.[160]

Rousseau çocuğun her açıdan sağlıklı bir şekilde oluşması ve gelişmesi için üç türlü eğitimden söz etmektedir. Bunlar: Doğanın eğitimi, Nesnelerden gelen eğitim ve İnsanların verdiği eğitim şeklindedir. Doğanın eğitimi bireye bağlı değildir, yetenek ve organların iç gelişimine dayanır. İnsanların verdiği eğitim doğrudan bize bağlıdır ve doğa eğitiminde sağlanan gelişmelerin insana öğretilmesi ile açıklanır. Nesnelerden gelen eğitim ise bir bakıma insanın kendisine bağlıdır, deneyim ve kazanımlarla elde edilir. Bu eğitimlerin ortak amacı insanı yetiştirmek olmalıdır. Çocukların gelişmesi için üç eğitim birlikte verilmelidir.[161] Eğitim bütün olarak verildiği zaman anlamlıdır. İnsan yaşayarak ve süreklilik sağlayarak eğitimi hayatında kalıcı hale getirebilmektedir. İnsan, eğitime muhtaç bir varlıktır. Hayatı anlamlandırmak, bireyin yaşamını yönlendirebilmesi ve başkalarına muhtaç olarak yaşamaması için eğitim şarttır. Rousseau eğitimin sağlanması için bireyi bütün olarak kavramaktadır ve çocuğun duygularına yön vermektedir.

Rousseau eğitim veren kişi olarak nitelendirdiği mürebbinin, genç olması gerektiğini, öğrencisiyle arkadaşlık kurabilmesini ve eğlencelerine ortak olabilmesini gerekli unsurlar olarak görmektedir. Mürebbi daha önce eğitim ile ilgili çalışmalar yapmış olmalıdır ve mürebbinin yalnızca bir öğrencisi olmalıdır. Çocuk mürebbiyi, mürebbi öğrencisini kendisi seçebilmelidir. Rousseau için eğitimde çocuk mürebbi ilişkisi oldukça önemli bir husustur. Rousseau mürebbiyi öğretmenden ayırmaktadır. Çünkü onun için söz konusu olan eğitimden çok çocuğun doğru bir şekilde yönetilmesidir. Çocuğa bu süreçte öğüt verilmemelidir. Doğru olanı kendisinin bulması sağlanmalıdır. Rousseau'nun eğitimde geliştirdiği bu yöntemlerin amacı aslında sıradan insan yetiştirmek ve çocuğun

[160]**Rousseau** (2009) s.132-137.
[161]**Rousseau, Jean- Jacques** Emile ou De l'education (Çeviren: Yerguz, İsmail) (2009) Emile ya da Eğitim Üzerine, 1. Baskı, İstanbul, Say Yayınları). s.109.

hemcinslerine örnek olmasını sağlamaktır. Diğer yandan Rousseau iklim koşullarının insan üzerindeki etkilerinden söz etmektedir. İnsanların ılıman iklimde olumlu etkiler yarattığı düşüncesinden hareketle kendi öğrencisini ılıman iklimin olduğu yerde yani Fransa'da yetiştirdiğini bildirmektedir.[162]

Rousseau'nun eğitim düşüncesi çocuğa bilgi aşılamak, kitaplardan ezber yapmasını dayatmak değildir. O öncelikle öğrencisinin kendisi için doğru bir mürebbisinin olmasını ve bu mürebbinin çocuk ile arkadaş gibi olmasını, çocuğun dilinden anlamasını, çocuğun beklentilerine yanıt vermesini ve çocuğun doğallığını bozmadan yönetmesini savunmaktadır. Rousseau kendi öğrencisi üstünden bu unsurlara değinerek çocuk eğitimi için uygun koşulların sağlanması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu hususlar ekseninde ''Rousseau, mürebbiye zor bir sanat öğretmektedir; ders vermeden yönetmek, hiç bir şey yapmadan her şeyi yapmak.''[163] Bu ise ancak yeterli bilgi ve donanıma sahip olmakla gerçekleşecektir. Mürebbi, ''insan kalbinin doğal eğilimini ve bireyi irdelemeyi bilmelidir.''[164] Yani eğitimci çocuk üstünde etkili olabilmeli ve ona hakim olmalıdır.

Rousseau'nun eğitim düşüncesinin merkezini bireyin özgürlüğü meselesi oluşturmaktadır. O, ''bütün alışkanlıkların bağımlılık, sıkıntı ve zorlamadan ibaret olduğu görüşündedir. Uygar insan doğar, yaşar ve kölelik içinde ölür: Doğduğunda bir kundak dikilir ona; öldüğünde de bir tabutun içine çivilenir: İnsan şeklini korudukça kurumlarımızca zincirlenmiştir.''[165] Rousseau, bu görüşleriyle çocuğun doğduğu andan itibaren zincire mahkum edildiğini ileri sürmekte ve toplumsal algı ve yaşamı eleştirmektedir. Kundaklanan çocuklar acı ve sıkıntı yaşarlar, hareketleri engellenir. Bu durumdan kaynaklanan kızgınlıklarını ağlayarak ifade ederler.[166] Rousseau bu algının önüne geçmekte ve çocuğun kendini özgür hissedeceği doğal durumdan söz eder. Çocuğun eğitim serüveni, doğa durumu göz önünde bulundurularak, serbest şekilde ve kendini mutlu hissedeceği bir ortam oluşturularak gelişim aşamalarını yerine getirmesi sağlanmalıdır. Rousseau çocuğun ilk bebeklikten itibaren özgür hareket edebileceği bir ortamın sağlanmasını savunmaktadır. Çocukların tehlikeden uzak tutularak, rahat hareket edeceği beşiğe koyun der fakat bunu söylemekle birlikte çocukların sallanmasını pek gerekli görmez. Daha sonra çocuk geliştikçe sürünmesine izin verin. Böylece hareket

[162]**Rousseau** (2009) s.130-131.
[163]**Rousseau Rousseau, Jean- Jacques** Emile ou De l'education (Çeviren: Yerguz, İsmail) (2009) Emile ya da Eğitim Üzerine, 1. Baskı, İstanbul, Say Yayınları). s.241.
[164]**Rousseau** (2009) s.244.
[165]**Rousseau** (2009) s.116.
[166]**Rousseau**(2009) s.117.

ettikçe güçlendiğini göreceksiniz. Eğitim, çocuğun doğumundan itibaren başlamaktadır. Fakat çocuk henüz bir mürebbiye sahip değildir. Mürebbinin olmadığı o yerde doğa vardır. Böylece insanın eğitimi doğuştan başlamakta ve aslında çocuk duymadan, konuşmadan önce doğa tarafından eğitilmektedir.[167] Rousseau hem insanın özgür olduğunu söyleyip hem de her yerde zincire vurulmasını söylemekle çelişkiye düşmüştür. O halde her türlü eğitim doğaya ters yapaycıklar oluşturuyorsa, belki de doğal olan budur.

Çocukların ilk aşamadaki duyumları yalnızca duygusaldır. Yalnızca zevk ve acı hissederler. Karanlıkta kalmaya, sadece tek elini kullanmamaya vs. alışmalıdır. Yani çocuk gücünü kullanmaya ve özgürlüğünü fark etmeye alışmalıdır. Çocuklar özellikle korktukları şeye alıştırılmalıdır. Rousseau bu konuyu şu örnek üzerinden açıklamaktadır: Çocuklar maskelerden korkarlar. Ben Emile'ye önce güzel bir figürün maskesini göstereceğim. Daha sonra biri karşısına geçip bu maskeyi yüzüne takacak. Ben güleceğim, herkes gülecek ve çocuk da herkes gibi gülmeye başlayacak.''[168] Rousseau çocuğun doğal gücünü kullanması gerektiğini ve çocuğun korkularına esir halde yetiştirilmemesi gerektiğini savunmaktadır. Çocuğun korkularının üstesinden gelmesi aşamalı ve doğru biçimde sağlanmalıdır. Diğer yandan Rousseau çocuğun farklı yerlerde, sürekli çıkarılıp, dolaştırılmasıyla mesafeleri öğrenmesini sağlamaktadır.[169]Kısaca Rousseau öğrencisini yaşayarak öğrenmeye yöneltmektedir. Çocuk doğru yönlendirilmeyle yaşayarak öğrendiği her şey onda kalıcı hale gelecek ve öğrendikleri ihtiyacı olduğu takdirde ilerleyen yaşlarında kendiliğinden açığa çıkacaktır. Rousseau'nun dikkate değer bu düşünceleri günümüz açısından değerlendirildiğinde eğitim sorunsalının kaynağında Rousseau'nun düşüncesinden farklı olarak bireyin kendini gerçekleştirememesi, özgüven eksikliği, uygulamaya dönük olmayan fakat ezbere dayalı olan eğitim anlayışı hakimdir. Rousseau'nun düşünceleri dikkatle incelendiğinde günümüz eğitim sistemine çözüm önerisi sunduğu görülmektedir.

Rousseau, ilk çocukluk döneminde temel eğitimin gerekliliklerini vurgulamaktaydı. Çocuğun yaşı ilerledikçe ise daha değerli olur ve anlam kazanır düşüncesi üzerinden hareket etmektedir. Çocuk artık kendisine verilen ilk eğitimin emeklerini uygulamaya koyulur ve ölüm düşüncesi yaşamdaki mutsuzluk düşüncesine eklenir. Çocuğu genç olmadan önce yaşamın gerçeklerini bilmeye yönelik donanımlı hale getirmek gerekmektedir. Acı çekmek insanın kaderinde vardır. Çocuklukta yalnızca fiziksel acılar

[167]**Rousseau**(2009) s.144-147.
[168]**Rousseau, Jean- Jacques** Emile ou De l'education (Çeviren: Yerguz, İsmail) (2009) Emile ya da Eğitim Üzerine, 1. Baskı, İstanbul, Say Yayınları). s.148-149.
[169]**Rousseau** (2009) s.151.

bilinir fakat ilerleyen yaşlarda ruhsal acılar ve umutsuzluk öğrenilir. Çocuk ilk doğduğu zaman ağlar ve ilk çocukluk dönemi ağlamakla geçer. Çocuk kimi zaman ağlaması için yatıştırılır ve şımartılır kimi zaman ise susması için kızma ve dövme yöntemine başvurulur. Ya biz çocuğun davranışlarına boyun eğeriz ya da çocuk bizim davranışlarımıza boyun eğer. Böylece çocuğun ilk edindiği bilgiler baskı ve kölelik düşüncesi etrafında şekillenir.[170] Bu unsurlar çocuğu kötü biri yapmaktadır ve doğasını bozmaktadır. Çocuğa erken yaşlarda verilen eğitim, onun hayatı boyunca etkisini göstermektedir. Onun için, en uygun eğitim yönteminin uygulanması önemlidir.

Rousseau'ya göre bir çocuk altı ya da yedi yılını bir kadının elinde geçirir, onların ve kendi kaprislerinin kurbanı olur. Çocuk, doğal duyguları bastırıldıktan sonra bir mürebbinin eline bırakılır. Mürebbi ise oluşmuş halde bulunan bu çocuğun gelişimini kendine göre tamamlar ve çocuğun kendisini bilmesi, mutlu olmasının sağlanması dışında bütün bilgileri ona aşılar. Bu ise çocuğun köleleşmesine ve bilimle dolu olmasına fakat duygudan yoksun olmasına sebep olur. Böylece çocuk, fizik ve ruh gelişimini tam sağlayamayarak hayata atılır. Çocuk doğar doğmaz denetim altına alınmalıdır ve yetişkin oluncaya kadar bırakılmamalıdır. Bu konuda anne ve babanın çocukları konusunda birbirleriyle uyumlu ve tutarlı olmaları gerekmektedir. Çocuk bilgili olmayan fakat aklı başında olan bir babanın sayesinde en yetenekli görülen hocalardan daha yetkin hale gelebilir.[171] Rousseau çocuğun yetişkin olana dek denetiminin sağlanmasını ve doğru eğitimin ebeveynler tarafından verilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Kısacası Rousseau çocuk için iyi bir yurttaş olmanın yollarını aramaktadır ve bu düşüncesine eğitim ile yön vermektedir.

Rousseau, ''insanın ilk durumunu sefalet ve zaaf olarak tanımlamakta bu bakımdan çıkardığı ilk seslerin ağlama ve yakınma olduğunu belirtmektedir. Bu ağlama ile insanın bütün çevresiyle ilk ilişkisi doğmaktadır. Toplumsal düzeni oluşturan uzun zincirin ilk halkası işte buradan başlamaktadır.''[172] Bu hususlar doğrultusunda Rousseau'nun toplum düşüncesine değinmek yerinde olacaktır. Rousseau toplumsal yaşamı eleştirdiği gibi toplumsal eğitime de karşı çıkmaktadır. Rousseau'nun düşüncesinde doğal insanın toplumsal insana dönüşmesiyle birlikte toplumsallaşma ve toplumsal ilişkilerin bozulması söz konusu olmuştur ve Rousseau'nun eğitime yüklediği anlam daha fazla önem

[170] **Rousseau**(2009) s.124.
[171] **Rousseau, Jean- Jacques** Emile ou De l'education (Çeviren: Yerguz, İsmail) (2009) Emile ya da Eğitim Üzerine, 1. Baskı, İstanbul, Say Yayınları). s.125.
[172] **Rousseau** (2009) s.152.

kazanmıştır. Böylece Rousseau, toplumsal insanla doğal insan arasındaki farkı daha keskin ayrımlarla ifade etmektedir. Bu ayrımdan hareketle Rousseau toplumsal yaşamın doğal insana zarar verdiğini düşünmekte ve toplumsal eğitimi de reddetmektedir.

Rousseau kolej gibi eğitim kurumlarını reddetmekte ve toplumsal eğitimi, iki kişilikli insanlar yetiştirdiğini düşündüğü için kabul etmemektedir. O, doğal insanı tanıma esasına dayalı eğitimi geliştirmekte ve öğrencisini yaşamayı bilecek şekilde yetiştirmeyi amaçlamaktadır. Rousseau'nun öğrencisi öncelikle insan olarak kalmayı bilmelidir. O, hangi mesleği tercih ederse etsin, kim olursa olsun, olması gerektiği gibi bir insan olacaktır. Yani kişiliğinden, karakterinden ve doğru bildiğinden vazgeçmeyecektir. Asıl eğitim bildiklerimizden çok uyguladıklarımızdır. İnsan yaşarken aynı zamanda kendini eğitebilmelidir. Çocuğun iyi yönlendirilmesi tek bir tane eğitici ya da rehber ile sağlanmalıdır. Bu rehber eşliğinde öğrencinizi olası tüm sorunların üstesinden gelecek şekilde yetiştirmelisiniz. İnsanın içinde bulunduğu durumlar ve olaylar sürekli değişiklik gösterdiğinden birey bu durumlara uygun şekilde yetiştirilmelidir ve her yaşadığı olayın üstesinden gelmelidir. Maksat onun katlanmayı öğrenmesi değildir, durumlarla başa çıkmasının sağlanmasıdır. Bu sebeple çocukları sürekli koruma altına almamak gerekir. Onların her koşulda kendi başlarına ayağa kalkabilmeleri sağlanmalıdır. Söz konusu çocuğun düşmemesi için çabalamak değildir; düşmeli ve yaşamak için ayağa kalkabilmelidir. ''Yaşamak nefes almak demek değildir, çalışmaktır; organlarımızı, duyularımızı, yeteneklerimizi, bize yaşama duygusu aşılayan her parçamızı kullanmaktır. En çok yaşayan insan, arkasında en çok yıl bırakmış insan değildir; yaşamı en çok hissetmiş olandır.''[173] Rousseau toplumsal eğitimin olumsuz sonuçlarına değinerek bireyi özel olarak konumlandırmaktadır ve onun gelişimini sağlamanın yollarını aramaktadır.

Kısaca Rousseau, çocuğun tek bir eğitici ile yönlendirilmesi gerektiğini ve kendini gerçekleştirerek yaşamayı bilmesini arzulamaktadır. Bunun için çocuğun kendini ifade edeceği özgür ortam sağlanmalıdır. Çocuk için uygun ortamın sağlanması bağlamında Rousseau, kent ve köy yaşamı arasındaki ayrımı ortaya koymaktadır. Rousseau köy yaşamının çocuk için daha uygun olduğunu vurgulamakta ve halk çocuklarının kendilerini

[173]**Rousseau, Jean- Jacques** Emile ou De l'education (Çeviren: Yerguz, İsmail) (2009) Emile ya da Eğitim Üzerine, 1. Baskı, İstanbul, Say Yayınları). s.113-116.

daha özgür, sağlıklı, güçlü bir şekilde inşa ettiğini düşünmektedir.[174] Rousseau kent ve köy yaşamındaki düşünce biçimini şu şekilde açıklamaktadır.

Rousseau'ya göre kentlerde bir odada bir mürebbiyenin gözetiminde yaşayan çocuklar dertlerini anlatmaları için mırıldanmaları yeterlidir; bu çocuklar ağızlarını açtığı andan itibaren dinlenme zahmetine katlanılır; yanlış aktardıkları sözcükler dikte edilir onlara ve bu dikkat sayesinde sürekli çevrelerinde bulunan insanlar onların söylediklerinden çok söylemek istediklerini anlarlar. Köylerde ise bu durum çok daha farklıdır. Bir köylü kadını her zaman çocuğunun yanında değildir, çocuğuna anlatmak istediği şeyi açık seçik bir şekilde ve yüksek sesle öğretmek durumundadır. Tarlalarda anne ve babalarından uzak mesafede bulunan çocuklar kendilerini duyurmaya çalışırlar. Gerçek anlamda telaffuz böyle öğrenilir. Bir köylü çocuğuna soru sorulduğunda utancından yanıt veremeyebilir fakat söylediğini çok açık bir şekilde ifade edebilmektedir. Oysa kent çocuğunda durum farklıdır. Söylediklerinin anlaşılması için ona birinin tercümanlık yapması gerekmektedir. Çocukları sürekli düzeltmek, kullandığı sözcüklerin ayrımını yapmak yanlıştır. Bu konuda Rousseau, çocuklara önce erkeklerle konuşmalarını öğretmek gerektiğini savunmakta ve gerektiğinde kadınlarla konuşmayı kendilerinin öğreneceğini ifade etmektedir.[175]

Rousseau, çocuğun kendini daha rahat ve özgür bir şekilde ifade edeceği ortamın sağlanması gerektiğinden hareketle köy ve kent yaşamının çocuk eğitimi üzerindeki etkilerine değinmektedir. Çocuk, kendini açık bir şekilde ifade etme özgürlüğünü ve kendini birçok şekilde gerçekleştirme özgürlüğünü ancak köy yaşamı ile sağlayabilecektir. Köy insanın en doğal halini ifade etmekte ve doğadan uzaklaşmasını engellemektedir. Rousseau kentteki çocukların gelişimlerini çoğu açıdan yetersiz bulmaktadır.

Rousseau, hayatın ikinci kısmı olarak adlandırdığı çocukluğun sona erdiği dönemi de oldukça önemsemektedir. Rousseau sözlerine şu düşünceleriyle başlamaktadır. ''Ey insanlar, insan olunuz, öncelikli ödeviniz budur: Hangi şartta, hangi koşulda, kaç yaşında olursanız olun, insana yabancı olmayan her şey için insan olun. İnsan için insan olmanın dışında başka bilgelik yoktur. Çocukları sevin, oyunlarına, zevklerine ortak olun ve

[174]**Rousseau**(2009) s.153.
[175]**Rousseau, Jean- Jacques** Emile ou De l'education (Çeviren: Yerguz, İsmail) (2009) Emile ya da Eğitim Üzerine, 1. Baskı, İstanbul, Say Yayınları). s.162-164.

içgüdülerini destekleyin.''[176] İnsan doğa içindeki yerinin ve konumunun farkında olarak, ne için yaratıldığının bilinci ile yaşama gayretinde olmalıdır.

Rousseau, çocuğa doğal halinin dayanamayacağı durumların yaşatılmaması gerektiği görüşündedir. Çocuk içinde bulduğu zamanın ve durumun dışında konumlandırılmamalıdır. Doğada bir düzenlilik söz konusudur ve herkes o düzene uyum sağlamalıdır. Çocuk, çocuk olarak yerini korumalıdır. Yetişkin ise yetişkin olarak yerini bilmelidir. İnsan içinde bulunduğu duruma ve yaşına göre mutlu yaşamalıdır. Gerçek mutluluğun yolu, insanın gücünü ve iradesini eşitlik içinde kullanmasıdır. İnsanın mutlu olması doğal duruma yakın olmasıyla ilgilidir. İnsanın ihtiyaçları gücünü aştığı takdirde o insan mutsuz olacaktır. İnsan doğasına uygun olduğu zaman yani olması gerektiği gibi olduğunda güçlü ve mutlu olacaktır. Rousseau için, ölüm insanın kurtuluşudur. İnsan ölümsüz olsaydı sefalet içinde olurdu. Böylece o, kaderin acımasızlıklarına, insanların adaletsizliklerine karşı ölümü bir kurtuluş olarak görmektedir. İnsan ölümlü varlık olması hasebiyle içinde bulunduğu anı değerlendirmeli ve mutluluğun tadına varabilmelidir. Bunun için insanın doğaya göre yaşaması lazımdır.[177] İnsanın doğaya aykırı davranması, onun dışına çıkması insanı mutsuz kılacaktır. Kısaca, Rousseau insanın mutluluğunu doğa durumuna yani doğal gelişime bırakması gerektiği kanaatindedir.

Rousseau'nun eğitim düşüncesinde çocuğun mutlu bir yaşam sürmesi önemli bir konudur. Mutluluk özgürlükle ilişkilidir. Çocuğun kendini özgür hissetmesi, yapabileceği ve hoşuna giden şeyi yapması gerekmektedir. Eğitimin kuralları bu sayede oluşacaktır. Çocuğun mutluluğu kendini fark etmesine ve doğadaki yerini bilmesine bağlıdır. O, ''ne hayvan ne yetişkin gibi olmalıdır, çocuk olmalıdır. Zayıflığını hissetmesi gerekir ama sıkıntı çekmemesi gerekir; bağımlı olması gerekir ama itaat etmesi gerekmez; istemesi gerekir ama emretmemesi gerekir.''[178] Böylece çocuğun yerine ve zamanına göre uygun davranması beklenir ve bu ortamın sağlanması gerekir. İnsanın ve aynı zamanda çocuğun mutlu olması istediklerinin kendine yeterli olmasıyla sağlanacaktır. Bağımlılık ise insanın mutsuz olmasına sebep olacaktır. ''İki çeşit bağımlılık vardır: Doğrudan doğruya doğadan gelen eşya bağımlılığı ve toplumdan gelen insan bağımlılığı şeklindedir.''[179] Eşya bağımlılığı maneviyatla alakalı olmadığından özgürlüğe zarar vermemektedir ve kötülük

[176]**Rousseau** (2009) s.172.
[177]**Rousseau** (2009) s.174-177.
[178]**Rousseau, Jean- Jacques** Emile ou De l'education (Çeviren: Yerguz, İsmail) (2009) Emile ya da Eğitim Üzerine, 1. Baskı, İstanbul, Say Yayınları). s.180-181.
[179]**Rousseau**(2009) s.182.

barındırmaz. İnsanlara olan bağımlılıkta ise düzen söz konusu değildir ve bütün kötülükler baş gösterir. Bu bağımlılık efendi ile kölenin birbirlerini sürekli yıpratmalarına sebep olmaktadır. Toplum içinde bu olumsuz durumun önüne geçmenin yolu, yasanın insandan önemli olmasının sağlanması ve genel iradenin bireysel iradenin üstünde bir güçle donatılmasıdır.[180]

Rousseau, iyi bir eğitimin asıl amacının akıllı insanlar yetiştirmek olduğu düşüncesini eleştirmektedir. İnsanların çocuklarını akılla yetiştirmeleri eğitime sondan başlamaktır ve çocukları araç haline getirmektir. Çocuklar akıl ve mantıktan anlasalardı eğitime gereksinim kalmazdı. Çocuklar akılla eğitildikleri zaman her şeyi denetlemeye yeltenirler ve kendilerini öğretmenleri kadar bilgili ve akıllı hissederler. Bu ise çocukta rekabet duygusunun oluşmasına sebep olur. ‘‘İyiyi kötüyü bilmek, ödevlerinin mantığını hissedebilmek çocuğun işi değildir. Doğa çocukların insan olmadan önce çocuk olmalarını istiyor. Bu düzen bozulduğunda ise genç hekimler ve yaşlı çocuklar yetiştirmiş oluruz.’’[181]

Rousseau’ya göre, çocuklara anlayabileceklerinden ve taşıyabileceklerinden fazla sorumluluk yüklenmemelidir. Onlar anlamlandıramadıkları ödev duygusuna maruz kaldıklarında baskılanmış hissederler ve bu durum çocukların sizi sevmemelerine, yalancı ve sahte olmalarına yol açar. Bu nedenle çocuklara güçle, yetişkinlere akılla davranmak gerekmektedir; doğal düzen böyledir: bilge kişi kurala ihtiyaç duymaz.[182] Çünkü o, zamanla oluşur ve gelişir. Rousseau’ya göre çocuğun zamanla aklını geliştirmenin en doğru yolu ise, güçlü ve sağlıklı olmasıyla ilişkilidir. Bırakın, ‘‘çocuk, bağırsın, koşsun, sürekli hareket etsin yani önce gücüyle adam olsun daha sonra aklıyla adam olacaktır.’’[183] Çocuk için beden eğitimi de zihin eğitimi kadar gereklidir ve bu iki eğitim çocuklara birlikte verilmelidir.

Rousseau’nun öğrencisi yani doğanın öğrencisi *Emile,* kendisini ilgilendiren her şeyi, bütün bilgileri ölçüp biçerek yaşar, boşboğaz değildir, dedikodu yapmaz, eyleme geçer; dünyada olup bitenlerden habersizdir fakat kendisi için uygun olan her şeyi bilir. Çok küçük yaşta çok önemli deneyimler kazanmıştır fakat o dersini insanlardan değil, doğadan almıştır. Çocuk doğa halinde çevresinde onu eğitecek kimse olmadığından kendini daha iyi eğitir. Böylece bedeni ve zihni aynı anda gelişir. Çocuk, yaşayarak ve

[180]**Rousseau** (2009) s.182.
[181]**Rousseau** (2009) s.190-191
[182]**Rousseau, Jean- Jacques** Emile ou De l’education (Çeviren: Yerguz, İsmail) (2009) Emile ya da Eğitim Üzerine, 1. Baskı, İstanbul, Say Yayınları). s.192.
[183]**Rousseau** (2009) s.239.

öğrenerek bedenin gücü ile ruhun gücünü birlikte gerçekleştirmeyi öğrenecektir.[184] Çocuğun yaşayarak öğrenmesi bedenin ve zihnin gücünü eşit şekilde kullanması, eğitimin bütün olarak algılanmasına ve bireyin gelişimine katkı sağlar. Rousseau'nun köy ve kentte yetişen çocuk ayrımı bu noktada yeniden anlam kazanmaktadır. O öğrencisini doğal ortamda yani kentten uzakta yetiştirmektedir. Doğal halde çocuk, özgür bir şekilde kendini hem zihnen hem de ruhen daha anlamlı tamamlayacaktır. Eğitimin anlamlı olması için, doğru zamanda, doğru kişiler tarafından ve bütünlük içinde verilmesi gerekmektedir. Yapılması gereken onlardan güçlü olduğunuzu bilmesi ve size olan bağlılığını hissetmesidir.

Rousseau'ya göre, çocuk doğanın boyunduruğu altında olduğunu fark etmelidir. Fakat insanlara hükmetmemelidir. Çocuğu durduran ve engelleyen otorite değil, güç olmalıdır. Çocukların açıklama yapmadan, mantık yürütmeden davranış sergilemelerine engel olmak gerekmektedir. Onlara karşı sergilediğiniz tavır net ve keskin olmalıdır. Ağzınızdan çıkan hayır sözcüğünün geri dönüşü olmasın. Çocuk bu düşünceler ekseninde yönlendirildiği takdirde sabırlı, uyumlu, mutlu, huzurlu ve tevekkül sahibi olacaktır. Çünkü ''insanın doğasında eşyanın tabiatından gelen direnmeye sabırla dayanmak vardır.''[185] Çocuk kendisine söylenen bitti, başka yok gibi sözcükleri kabullenir yeter ki yalan olduğunu düşünmesin. Böylece çocuk için ya tam bir özgürlük sağlanmalı ya da tam bir itaate zorlanmalı, ikisinin ortası söz konusu değildir. Bu hususlar ekseninde Rousseau'ya göre en kötü eğitim, çocuğun karşısındakinin istekleri ile, kendi istekleri arasında kararsızlık yaşamasıdır. Bu egemenlik mücadelesinde ise, Rousseau her zaman çocuğun yanında yer almaktadır. Rousseau eğitimde çocuk için, kesin kurallar oluşturmakta ve eğitimcinin, ebeveynlerin bu kurallar ekseninde tutum sergilemelerine özen göstermektedir. Çocuklara vaktinden önce, onlar için gerekli olmayan bilgilerin verilmesi çocuk için faydasız olacaktır.[186] Rousseau, çocuk ile eğitimci arasında bir tutarlılık olması gerektiği yönünde düşüncelerini geliştirmektedir ve küçük yaşta, toplumdan uzak bulunan çocuklar için doğru eğitimin yollarını sunmaktadır.

Rousseau, eğitimin sözlü değil, deneyimleyerek öğrenme esasına dayanması gerektiğini savunur. Ahlak düşüncesine sahip olmayan çocuğa sürekli ceza verilip, özür dilemesini beklememek gerekir. O, davranışlarından kendisi ders çıkarmalıdır. Çocuğun,

[184]**Rousseau** (2009) s.241.
[185]**Rousseau** (2009) s.193.
[186]**Rousseau, Jean- Jacques** Emile ou De l'education (Çeviren: Yerguz, İsmail) (2009) Emile ya da Eğitim Üzerine, 1. Baskı, İstanbul, Say Yayınları). s.193-194.

her şeyden önce çocuk olduğunu unutmamak lazımdır. Yapabileceğinden fazlasını beklemek ve bunu yapmasını diretmek yanlış düşüncedir. Çocuğun başkalarına göre hiç bir şey yapmaması, sadece doğanın ondan beklediği ve istediği kadarını yapması gerekir. Dolayısıyla çocuğun iyilikten başka bir şey yapması beklenmez.[187]

Rousseau'ya göre çocuk için en dikkat edilmesi gereken dönem doğumundan on iki yaşına kadar olan süreçtir. Bu yaşta artık çocuğun kişiliği belirginleşmeye başlar ve davranışları yaşamını yönlendirir. Çocuğun kaderini karakteri, kişiliği oluşturmaktadır. Karakterinin oluşması ise küçük yaşta aldığı doğru eğitim sayesinde ve özgürlüğünü doğru şekilde kullandığı ölçüde şekillenecektir. Çocukların bütün melekelerini kazanıncaya kadar kendi başlarına hiç bir şey yapmamaları gerekir; çünkü göremediğinden, göstermek istediğiniz ışığı fark etmesi imkansızdır. Ayrıca ucu bucağı olmayan düşünce dünyasında aklın kendisine çizdiği yolu izlemesi de mümkün değildir.[188] Öncelikle yapılması gereken çocuğu tanımaktır ve sonra onun için faydalı olabilecek yolun izlenmesidir. Örneğin, işini bilen bir doktor hastasını gördüğü an ilaç yazmaz, öncelikle onun karakterini gözlemler daha sonra ilaç yazar: Belki tedavi geç başlar ama sonuç olarak hastasını iyileştirir, aceleci davranan doktor ise belki de hastasını öldürür.[189] Rousseau verdiği bu örnekten hareketle çocuğun karakter eğitimi üzerinde yoğunlaşmakta ve negatif eğitim yöntemini gerekli görmektedir.

Rousseau, ilk eğitimin negatif olması gerektiğini savunur. Negatif eğitim erdemi ve gerçekleri öğretme amacı gütmemekte ve kalbi kötülüklerden zihni de hatalardan korumaktadır. Bu eğitim yöntemi Rousseau için başlangıçta izlenecek en iyi yoldur.[190]Ona göre bu yöntemin yararı, çocuğun kendine özgü zekasını tanımasını ve fark etmesini sağlamaktadır. Eğitim ancak bu şekilde başarı sağlayacaktır. Rousseau geliştirdiği eğitim yönteminden hareketle öncelikli olarak her insanın kendisini yetiştirmesi gerektiğini savunmaktadır. Erdemli birey yetiştirmek isteyen, erdemli davranışlar sergilemelidir.[191] O halde ebeveynler veya eğitimciler, çocuklarını veya öğrencilerini yönlendirmeden önce onlara kendi tutum ve davranışları ile örnek olmalıdırlar. Çocuklara belirli bir takım ahlaki değerlerin ortaya çıkması için fırsat tanımadırlar. Rousseau negatif eğitim yöntemini esas alarak, çocukların öncelikle öğrenmeleri gerekli olan konulara yönelmektedir.

[187]**Rousseau** (2009) s.194-195.
[188]**Rousseau** (2009) s.196-197.
[189]**Rousseau**(2009) s.198-199.
[190]**Rousseau, Jean- Jacques** Emile ou De l'education (Çeviren: Yerguz, İsmail) (2009) Emile ya da Eğitim Üzerine, 1. Baskı, İstanbul, Say Yayınları). s.197.
[191]**Rousseau**(2009) s.197-199.

Rousseau'nun eğitim düşüncesinde önemli olan bir diğer konu hafıza'dır. Çocukların zihni gereksiz sözcük ve bilgi yığınlarıyla doldurulmamalıdır. Çocuklar için gerekli bilgilerin onlara verilmesi gerekmektedir. Eğer çocukların bir şey hakkında gerçek fikirleri yoksa gerçek hafızaları da yok demektir. Rousseau hafızanın, duyumlarla kavrandığını belirtmektedir. Çocuklara gereksiz bilgi aşılayarak onları tehlikeye atmaktayız. ''Bu ise çocuğun mantığını bozmaktadır. Öğrendiği ilk sözcüğün de bedelini öder çocuk ve bu zararı telafi edinceye kadar yanlış eğiticilerden takdir görür.''[192]

Rousseau'nun düşüncesinde doğa, çocukların beyinlerini esnek yaratmıştır fakat bu çocukların zihinlerinin padişah isimleri, rakamlar, terimler, harita ve coğrafya deneyimlerinin ezberletilmesini gerekli kılmamaktadır. Çocuklara faydalı olan bilgilerin verilmesi, onların mutlu olmalarının sağlanması ve yaşamı boyunca varlığına ve melekelerine uygun bir şekilde yönetilmesi gerekmektedir. Diğer yandan çocuklar kitap okumasalar dahi hafızaları aylak kalmaz; çocuklar kitapların dışında gördükleri, duydukları her şeyden etkilenirler ve bunları hatırlarlar; çevresindeki insanların yaptıklarını ve konuşmalarını gözlemler, aklında tutarlar. Çocukların hafızaları sürekli zenginleşen bir kitap gibidir. Onların zihinleri her an açıktır ve dinamiktir. Bu bakımdan ''çocukların düşünmeden ilgilendikleri, kendilerinde izlenimler bırakan şeylerin onlar için gerekli olanlarını seçmek ve göstermek, bilmemesi gerekenleri gizlemek, onların ilk melekeleri olan hafızlarını geliştirmek açısından gerçek bir eğitim sanatını gerekli kılar ve biz çocuğa ancak böyle bir sanat sayesinde gençliğinde ve bütün yaşamında gerekli olacak bilgiyi sağlayabiliriz.''[193]

Çocuklara hafızalarını doğru biçimde kullanmalarının yöntemleri öğretilmelidir. Bu ise ancak onların gereksiz bilgi edinmelerinin önüne geçilmesi ile sağlanacaktır. Çocuğun yaşamına yön vermesi kitaplardan okudukları bilgilerle değil, deneyimleyerek edindiği bilgiler ile kalıcı olacaktır. Rousseau'nun öğrencisi *Emile* de ezbere yönelik hiç bir şey öğrenmeyecektir. Rousseau bu bağlamda özellikle fabllara yönelik eleştiride bulunmaktadır. Şöyle ki, fabllar içerdikleri övgülerle çocukları eğlendirirken yanıltmakta, kandırmakta yalan içermekte ve övgüler arkasındaki gerçekler kaybolarak çocukların yarar sağlamalarına engel olmaktadır. Rousseau hem eğitim hem de ahlak açısından eleştiride bulunmaktadır. Fabllar yetişkinler için eğitici olabilir ama çocuklara çıplak gerçeği

[192] **Rousseau**(2009) s.228.
[193] **Rousseau, Jean- Jacques** Emile ou De l'education (Çeviren: Yerguz, İsmail) (2009) Emile ya da Eğitim Üzerine, 1. Baskı, İstanbul, Say Yayınları). s.229.

yansıtmadığından faydasız olacaktır; gerçeğin üstünü örterseniz, çocuklar altındakini görme zahmetine katlanmayacaklardır. Böylece ‘‘fabllardaki ahlak dersi çocukların yaşlarına göre oldukça karışık ve orantısızdır bu ise onları ahlaktan çok erdemsizliğe götürmektedir.’’[194] Natüralist eğitim anlayışını benimseyen Rousseau için önemli olan eğitimin doğaya uygun şekilde verilmesidir. Çocuk, doğasına aykırı olmayacak şekilde ve gerçeğe uygun olarak eğitilerek ve yönlendirilerek, kendisine lazım olan bilginin doğrudan olarak ona verilmesiyle yönetilmelidir.

Rousseau ezberci eğitim sistemine karşı çıkmakta, çocuklar için ödev sorumluluğunu ve kitapları gerekli görmemektedir. Okumak ona göre çocukların belasıdır ve kitap okuyarak oyalandıklarını düşünmektedir. Emile ise kitabın ne anlam ifade ettiğini ancak on iki yaşında öğrenecektir. Rousseau için okumak, ancak çocuk için okumanın yararlı olduğu yaşta öğrenilmelidir. O yaşa gelinceye kadar okumak çocuğa yalnızca sıkıntı verecektir. Çocuk kendisine sıkıntı veren şeyi kusursuzlaştırmaya çalışmayacaktır. Fakat siz bu durumu uygun yaşa geldiğinde çocuğun zevklerine uygun ve yararlı hale getirmelisiniz. Bunu ise çocuğa öğrenme arzusu ile sağlayabilirsiniz. Rousseau ‘‘Emile’nin on iki yaşından önce okuma yazma öğreneceğinden emindir fakat bu Rousseau için bir şey ifade etmemektedir. Çünkü o yaşa gelene kadar okumayı öğrenmek için kendine faydalı olabilecek her şeyi feda etmektense hiçbir zaman okumayı öğrenmemesini tercih etmektedir.’’[195]

Rousseau, öğrencilerin okulun bahçesinde kendi aralarında birbirlerine verdikleri derslerin, öğretmenlerin sınıflarda verdikleri derslerden daha faydalı olduğunu belirtmektedir. Çocuk dünyaya gözlerini açtığında önce tanımaya çalışır, incelemek ve irdelemek için doğanın kendisine verdiği ellerden faydalanarak, becerikli ya da beceriksiz, yavaş ya da çevik, temkinli ya da şaşkın davranır.[196] Yani doğa insanı belli şekilde var etmiştir, Rousseau ise insanı doğanın yarattığı ölçüde yetiştirir ve tasavvur eder. Rousseau düşüncelerini şu şekilde ifade etmektedir: ‘‘İdrakin içine giren her şey duyulardan geldiği için insanın ilk düşünme yetisi duyumsal bir akıldır; entelektüel aklın temeli budur: Bizim ilk felsefe hocalarımız ayaklarımız, ellerimiz, gözlerimizdir. Bütün bunların yerine ise, kitapları koymak bize düşünmeyi öğretmek demek değildir, başkalarının aklından yararlanmayı öğretmektir; çok fazla inanmayı öğretmek ve hiçbir şey bilmemeyi

[194]**Rousseau** (2009) s.230.
[195]**Rousseau**(2009) s.236-237.
[196]**Rousseau, Jean- Jacques** Emile ou De l’education (Çeviren: Yerguz, İsmail) (2009) Emile ya da Eğitim Üzerine, 1. Baskı, İstanbul, Say Yayınları). s.250.

öğretmektir.’’[197] Dolayısıyla önce düşünmeyi öğrenmek ve öğretmek gerekmektedir. Kısacası Rousseau, ezber eğitime karşı çıkarak çocukların zihinlerinin kitaplarda verilen bilgi yığınlarıyla doldurulmasına karşı çıkmaktadır ve çocukların yaşayarak, deneyerek öğrenmelerinin yollarını sunmaktadır.

Rousseau’nun eğitim sürecinde çocukluğun üçüncü evresini oluşturan hususlar şu şekildedir. Bu evre çocuğun erinlik yaşı olmamakla birlikte yeniyetmeliğe yakındır. Hayatın en önemli dönemini oluşturmaktadır; yalnızca bir kez yaşanan ve çok kısa süren bir çağdır. Hatta o kadar kısa ki çok iyi değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu dönemde söz konusu olan ve en temelde bilinmesi gereken var olanı bilmek değil, faydalı olanı bilmektir.[198] Çocuklar ilk önce yalnızca hareketlidirler daha sonra meraklı olurlar. Bu merakları onları birtakım eğilimlere yönlendirmektedir. Doğadan gelen eğilimleri, düşünceden gelen eğilimlerden ayırmak gerekir. İnsan kendini ilgilendiren şeyleri doğal olarak merak eder. Doğuştan gelen rahatlık arzusuyla tam anlamıyla tatmin olamayan insan sürekli yeni arayışlara yeltenmektedir. Merak ilk olarak bu ilkeler doğrultusunda oluşmaktadır.[199] Çocukta oluşan merak duygusunun doğru biçimde yönlendirilmesi ve eğitilmesi gerekmektedir. Çocukların kitaplara ihtiyacı yoktur. Onlar için dünyadan başka kitap, olaylardan başka eğitim söz konusu değildir. Sadece kitap okuyan çocuk düşünmez, kendini eğitmez yalnızca sözcük öğrenir.[200] O halde çocuğa bilgileri doğrudan öğretmekten, okutmaktan ya da ezberletmekten ziyade onların merak, düşünme, sorgulama ve eleştiri yapma yetilerini harekete geçirmek çok daha önemlidir.

Çocuğa salt bilgi vermekten çok, yaşamasını, görerek, duyarak, hissederek öğrenmesini sağlamak gerekir. Çocuğa anlamayacağı ifadelerde bulunmamak gerekir. Bu yaş duygunun yaşıdır zevkin yaşı değildir. Açık, kesin ifadeler kullanmaya çocuğun diğer dönemlerinde olduğu gibi devam etmek gerekmektedir. Simgelere başvurmak yerine her şey çocuğa asıllarıyla öğretilmelidir.[201] Rousseau’nun eğitimde amaçladığı, çocuğa çok bilgi yüklemek değildir, önemli olan kafasını karıştırmadan sevdirerek, açık, net ve anlaşılır bilgiler vermektir.[202] Bunun için sade ve basit olmak gerekmektedir.

---

[197] **Rousseau**(2009) s.251.
[198] **Rousseau** (2009) s.317-319.
[199] **Rousseau** (2009) s.320-321.
[200] **Rousseau**(2009) s.322-323.
[201] **Rousseau, Jean- Jacques** Emile ou De l’education (Çeviren: Yerguz, İsmail) (2009) Emile ya da Eğitim Üzerine, 1. Baskı, İstanbul, Say Yayınları). s.323-325.
[202] **Rousseau**(2009) s.360.

Rousseau Emile üzerinden çocuk eğitimine, bireylerin eğitimine, öğretmenlere kadar birçok konuda oldukça önemli bilgiler sunmaktadır. Onun *Toplum Sözleşmesi'*nde ve *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağında* olduğu gibi *Emile ya da Eğitim Üzerine* olan eserinde de asıl amacı, yaşamın korunmasını sağlamaktır. Bunu en temelde çocukluk döneminden itibaren ele almaktadır. Bireylerin kendini sağlam zeminde inşa etmesi için en erken dönemden başlamak gerekmektedir. Rousseau *Emile*'nin, hayatı anladığında ilk görevinin ona hayatın korunması gerektiğini öğretmek olacaktır. Yaşamın korunması, bütün insanların eşit şekilde haklara sahip olması, zenginin fakirden üstün olmaması gibi gerekçelerle sağlanabilecektir. İnsanın insana hükmetmemesi gerekmektedir. İnsanlar tarafından yapılan yine insanlar tarafından bozulabilmektedir. Yalnızca doğanın oluşturduğu karakterler kaybolmaz ve yok olmaz. Doğa kimseyi üstün kılmaz, onda herkes eşittir. İnsanlar doğanın yapısını bozmaktadırlar.[203] Önemli olan insan olmak, insanca yaşamak ve mevcut düzenin korunmasını sağlamaktır.

İnsanın servet sahibi olması, malsız mülksüz dünyaya gelmiş olandan, onu daha çok borçlu yapar; çünkü zengindir. Toplum dışında kendi halinde yaşayan kimse ise, keyfine göre yaşayabilir ama başkalarının sırtından yaşadığı toplumda, yaşamasının bedelini emeğiyle karşılamak zorundadır. Kol gücü, doğal duruma en yakın olan uğraştır. Bununla birlikte Rousseau tarımı insanın en önemli uğraşı ve mesleği olarak görmekte, en onurlu, en yararlı ve en soylu iş olarak düşünmektedir. Rousseau Emile'yi tarımı bilecek şekilde yetiştirmektedir, üstelik o bunu zaten biliyordur. Çünkü Rousseau, köy yaşamını ve doğal ortamda verilen eğitimi daha öncede belirtildiği üzere desteklemektedir.[204] Rousseau çocuğu mesleği doğrultusunda da yönlendirmekte ve birçok öneri sunmaktadır. Onun için hem öğrenmek hem çalışmak sadece yaşamın sürekliliğini sağlamak amacı taşımamalıdır; insan şerefi, onuru ve kendisinin üstüne çıkmak için çalışmalıdır. Mesleğinden başka hiç bir şey bilmeyen kimseyi cahil olarak adlandırmak mümkündür.[205] Bu sebeple, Emile'nin, tembel olmaması için köylü gibi çalışması, filozof gibi düşünmesi kendini çalışarak geliştirmesi gerekir.[206]

Rousseau'ya göre birey, kendinin farkında olarak, yetilerini geliştirebileceği, varlığını anlamlandırabileceği bir doğa tarafından meydana gelmektedir. Bu doğa

[203]**Rousseau** (2009) s.364-365.
[204]**Rousseau, Jean- Jacques** Emile ou De l'education (Çeviren: Yerguz, İsmail) (2009) Emile ya da Eğitim Üzerine, 1. Baskı, İstanbul, Say Yayınları). s.366-367.
[205]**Rousseau** (2009) s.367-369.
[206]**Rousseau** (2009) s.379.

durumuna uygun bir yaşam sürmesi eğitim ile sürekliliğini sağlayacak ve anlamını koruyacaktır. Eğitim insanın yaşamı boyunca devam etmektedir. Rousseau bireyi yaşına göre değerlendirerek eğitim aşamalarından geçmesini sağlamaktadır. Bireyin yaşamına dahil olan her şey yani meslek seçimi, bireyin hakları, gücünü kullanması, toplumda bireyin kendini nasıl inşa edeceği, gibi bir çok husus Rousseau'nun eğitim düşünceleri üzerinde etkilidir. O, çocuğa gerekli olan her şeyi öğretmekte ve çocuğun kendisini inşa etmesini beklemektedir. Örneğin, Emile'nin onurlu bir meslek seçmesini istemekte fakat seçimi kendisine bırakmaktadır. Kısaca bu düşünceler Rousseau'nun insana, çocuğa ve eğitime oldukça değer verdiğini göstermektedir. O, kendi öğrencisi üzerinden bütün insanlığa ışık tutmaktadır.

Rousseau her bireyin içinde bulunduğu topluma fayda sağlaması, bireylerin çalışkan olması görüşünü benimsemektedir. Başkalarına karşı duyarlı olmak, yardımcı olmak ve sorumluluk sahibi olarak yaşamayı bilmek ve bu esaslara dayanarak çocuk yetiştirmek, onun kişiliğini oluşturmasına zemin hazırlamaktadır. Rousseau ilk önce, çocuğun bedenini ve duyularını eğitmekle başlamakta, daha sonra çocuğun zihnini ve yargılama yetisini geliştirerek uzuvlarını kullanmasından hareketle yeteneklerini kullanma alışkanlığı edinmesini sağlamakta ve tüm bunlardan sonra çocuğun hareket eden ve düşünen varlık olarak oluşmasına katkı sağlamaktadır. Çocuğun duyarlı, kendini ve başkalarını seven, aklını duyguları yoluyla mükemmelleştirerek yetişmesi önemlidir. Rousseau'ya göre öğrencinin artık bu aşamada duyumlarının yanında fikirleri de vardır, önceleri sadece hissediyordu şimdi yargılama yetisi edinmektedir.[207] Çocuk zamanla doğası gereği kendisinde bulunan yetilerini açığa çıkarmaktadır. Bu onun yaşına göre gelişim sağlamasıyla mümkün olmakla birlikte eğitimle birey olma serüveni anlamlı halde gelmektedir.

Rousseau doğal halde yaşamını sürdüren doğal insanla toplum içinde yaşamakta olan doğal insanı birbirinden ayırır. Öğrencisi Emile, çöllerde yaşayan bir ilkelliği benimsemez. O şehirde yaşamak gayesiyle ilkel yaşamda yetişmektedir. Kent insanlarından faydalanması, onlar gibi değilse de onlarla birlikte yaşaması gerekir. Önemli olan öğrencinizin gerçeği öğretmekten çok gerçeği bulmak için neler yaptığıdır.[208] Onun yaşayarak, deneyerek, uygulayarak öğrenmesi sağlanmalıdır. Örneğin Rousseau

[207]**Rousseau** (2009) s.379-380.
[208]**Rousseau, Jean- Jacques** Emile ou De l'education (Çeviren: Yerguz, İsmail) (2009) Emile ya da Eğitim Üzerine, 1. Baskı, İstanbul, Say Yayınları). s.383.

öğrencisine aletlerin kullanımını bilmesinden önce onları kendisinin icat etmesini savunmakta ve öğrencisine ‘‘bilmekten çok bilmemeyi öğretmektedir.’’[209] Böylece çocuğun, kendi kendine öğrenmesini ve başkalarının değil de kendi aklını kullanarak bilgiye ulaşmasını sağlamaktadır. Çocuk için kendi aklı doğrultusunda edindiği bilgiler daha kalıcı olacaktır ve bu sayede çocuk başkalarına boyun eğmekten kurtularak kendi aklının ışığına güvenecektir.

Rousseau’nun öğrencisi Emile, az şey bilir ama bildikleri kendisine aittir ve eksiksizdir. Az fakat çok iyi bildiği şeylerden en önemlisi, bilmediği şeylerin çok olması ve bunların zamanı geldiğinde öğrenilebilecek nitelikte olmasıdır. O, bilgiden çok, bilgiye ulaşmadaki yolu bilmektedir. Rousseau için önemli olan, öğrencisinin yaptığı şeylerin neye yaradığını ve inandığı her şeyin nedenini bilmesidir. Rousseau’nun amacı öğrencisinin bilgi depolaması değildir; bilgi edinmenin yollarını bilmesidir. Emile’nin bilgileri doğal ve fiziksel bilgilerdir. Tarihin adını, metafiziği ve ahlakın ne olduğunu bilmez. İnsanın eşya yani nesnelerle olan ilişkisini bilir fakat insanın insanla olan ahlaksal ilişkilerinden habersizdir. Kendisine faydalı olan her şeyi bilir ve bundan dolayı başkalarının düşüncelerini önemsemez. Toplum içinde yalnızdır ve yalnızca kendine güvenmektedir. Kısacası Emile, kendisiyle ilgili birçok erdeme sahiptir ve kimsenin huzurunu bozmadan, onurlu, mutlu, saygılı, çalışkan, sabırlı ve doğa izin verdiği ölçüde özgür yaşamayı bilmektedir.[210]

Rousseau çocuğu bir sonraki gelişim aşaması olan, kritik dönem olarak adlandırılan ergenlik çağı ile birlikte değerlendirmektedir. Kritik yaş çocuklar için en dikkatli geçirilmesi gereken evredir. Ona göre, çocuklar bu yaşa geldiklerinde onları tahrik etmeyen fakat onların kendilerine hakim olmalarını sağlayan ortamlar yaratılmalı ve duygularını harekete geçirmek şöyle dursun, faaliyetlerini bastıracak olan konular aracılığıyla gelişen düş gücünü oyalamak gerekir. Çocuk, büyük şehirlerden uzak tutulmalı çünkü oralarda kadınların süslü ve kibirli yaşam sürmeleri doğanın vereceği derslere aykırı gelir ve engel oluşturur. Ancak iyiyi kötüden, doğruyu yanlıştan ayırma bilincine eriştiklerinde bilmelerinde sakınca oluşturmayan zevkleri bu kentlerde vaktinden önce görebilirler. Çocukların içinde yaşayacakları toplumu, uğraşlarını, zevklerini onlara uygun şekilde seçmeye özen göstermek gerekmektedir. Duyularını kışkırtmalarına engel olacak şekilde etkileyici ama aynı zamanda basit ve sade bir yaşam sürmeleri gerekir. Bu sebeple

[209]**Rousseau** (2009) s.385-386.
[210]**Rousseau**(2009) s.386-388.

Rousseau öğretmenlere öneri olarak, ‘‘az konuşun ama etkili olun, öğrencilerinize yeri, zamanı ve kişileri seçmeyi öğretin; bütün dersleri örneklerle anlatın ve etkilerini kontrol edin’’[211] şeklinde düşüncelerini ifade etmektedir.

Eğitim ile çocuğu doğru bir şekilde yönlendirmek için, insanın içinde bulunduğu bütün durumları birlikte değerlendirmek ve çocuğun anlayabileceği şekilde anlatmak gerekmektedir. Önemli olan bir şeyin çok basit veya karmaşık şekilde ifade edilmemesidir, gerçek olması yeterlidir. Kritik dönem olan ergenlik çağında çocukların aklını ve duygularını birbirine tutarlı ve kontrollü şekilde kullanmalarının yolları aranmalıdır, kendilerine zarar veren, doğallığın önüne geçen yaşam şekillerinin etkilerine kapılmaktan uzak tutulmalıdırlar. Duygularının yönlendirilerek onlar için doğru olan eğitimin verilmesi gerekmektedir. Çocuğun geçirdiği evrelere geri dönmesi mümkün değildir. Bu nedenle her çağ, geçirdiği her evre önem teşkil etmektedir ve bu konuda ebeveynlere, eğitimcilere, bireyin kendisine ve topluma büyük görev ve sorumluluklar düşmektedir.

Rousseau’nun eğitim düşüncesinin merkezinde ‘‘insan kalbini tanımak’’[212] gerektiği bulunmaktadır. İnsan doğasının kusursuzluğu, insan kalbi, toplumda insanlar tarafından bozguna uğramaktadır. İnsan yaşadığı toplumu iyi tanımalı fakat en ilkel şekliyle toplum içinde yaşamalıdır. İnsanın en aktif olması gereken yaşta gençlere sadece kuramsal dersler veriliyor ve bu gençler hiçbir deneye tabii tutulmadan toplum içine atılıyor. Rousseau bu durumu eleştirmekte, mantığa ve doğaya aykırı bir durum olduğunu ifade etmektedir. İnsan kendini yönetmeyi, kendine hakim olmayı ve gerçek anlamda yaşamayı bilmelidir. Emile bu bilinçlilikle yaşamına yön vermektedir. Dünyada yaşamını devam ettirmek için insanlarla iyi geçinmeyi bilmek, insanları sevmek gerekir; iyilik yapan, iyilik bulur ve bu düşünce toplumun sürekliliğinin sağlanması için önemlidir. Huzur ve barış ortamının sağlanması için toplumsal dayanışma zorunludur. Bu bakımdan Emile, huzuru ve barışı sever, insanlara yardımcı ve sıkıntılarına, mutsuzluklarına ortak olur, diğer insanlara karşı her zaman duyarlıdır.[213]

Rousseau öğrencisini olması gerektiği gibi birtakım değerlere ve erdemlere sahip varlık olarak yetiştirmekte ve başkalarının mutluluğuyla mutlu olan bir bilge olan Emile’in insanın insanı değil, doğanın insanı olduğunu vurgulamaktadır. Herkes için esas olan

[211]**Rousseau, Jean- Jacques** Emile ou De l’education (Çeviren: Yerguz, İsmail) (2009) Emile ya da Eğitim Üzerine, 1. Baskı, İstanbul, Say Yayınları). s.423-425
[212]**Rousseau** (2009) s.433.
[213]**Rousseau, Jean- Jacques** Emile ou De l’education (Çeviren: Yerguz, İsmail) (2009) Emile ya da Eğitim Üzerine, 1. Baskı, İstanbul, Say Yayınları). s.454-457.

insanı doğuşu ile birlikte değerlendirmektir. Rousseau öğrencisini doğa ile birlikte düşünmekte fakat insanlar doğadan saparak yol aldıkça Rousseau'nun düşüncelerinden uzaklaşmaktadırlar. Dolayısıyla iki farklı insan tezahürü ortaya çıkmaktadır. İnsanı doğa ile ve doğadan bağımsız düşünerek ele almanın sonuçları Rousseau'ya göre birbirinden farklı sonuçlar doğurmaktadır. Rousseau'nun kendine özgü olan eğitim düşüncesi, sistem zihniyetinden ve mantıksal ilkelerden uzak, gözleme bağlı bir eğitim anlayışıdır.[214] Rousseau'nun dayandığı eğitim sürecinde amaçlanan, bireyin tutkularının esiri olmaması, başkalarının fikirlerinin kölesi olmaması ve kendi aklının yegane güç olmasıdır. Çocuk ilerleyen bu yaşında erinlik döneminde artık her şeyin daha çok farkındadır ve kendi yaşamını kendisi yönlendirebilecek güce diğer dönemlere göre daha çok sahiptir.

Rousseau öğrencisine ilk dönemlerde olduğu gibi on sekiz yaşında da din eğitiminden söz etmemektedir. ''On beş yaşındayken ruhu olup olmadığını bilmiyordu Emile ve on sekiz yaşına gelmiş olsa bile zamanı gelmemiştir henüz; çünkü çocuğun dini vaktinden önce öğrenmeye çalışması hiçbir zaman öğrenememesine sebep olabilir. Eğer siz çocuğu aptal haline getirmek istiyorsanız, din dersleri veren bir bilgiç olun; bir çocuğu deli etmek istiyorsanız ise, öğrendiği din bilgilerini açıklamasını isteyin. İnsanın yalnızca anlayamayacağı değil, inanamayacağı şeyler de vardır ve bunların çocuğa erken yaşlarda öğretilmesi onların kafasını karıştırmaya sebep olacak ve yalan söylemelerini onlara öğretmekten başka bir işe yaramayacaktır. Çocukların her şeyi gizem olarak gördükleri çağda onlara daha da gizemli ve anlayamayacakları bilgiler vermek yanlış olacaktır.''[215] Rousseau'ya göre onu diğerlerinden farklı kılan, çocuğun bu bilgileri edinme yaşının diğerlerine göre yedi olması fakat Rousseau'ya göre çocuğun on beş yaşında dahi bu dinsel bilgileri edinecek yaşa sahip olmamasıdır. Tanrısal gerçeğin idrakine varamayan bir çocuğa Tanrı'nın anlatılması, onu yanlış anlamasına sebep olacaktır ve çocuğun Tanrı hakkında soysuzca düşüncelere sahip olmasındansa ona zamanı gelmedikçe hiç öğretmemek yerinde olacaktır. Çocuklara yapılacak en büyük kötülük, hayatları boyunca Tanrı hakkında sahip oldukları yanlış imgeler olacaktır. Rousseau'nun düşüncesinde kesin yer alan düşünce olarak, insan toplum içinde ne kadar bilgilenmiş olursa olsun Tanrı'yı bilme gizemine ancak ilerleyen yaşlarında ulaşabilecektir.[216]

[214]**Rousseau**(2009) s.460-462.
[215]**Rousseau** (2009) s.467.
[216]**Rousseau, Jean- Jacques** Emile ou De l'education (Çeviren: Yerguz, İsmail) (2009) Emile ya da Eğitim Üzerine, 1. Baskı, İstanbul, Say Yayınları). s.469-471.

Rousseau din eğitimini gerekli görmektedir. Fakat bunun için çocuğun uygun yaşının beklenmesi gerektiği görüşündedir. Ona göre dinlerin unutulması, bireylere ödevlerini de unutturmaktadır.[217] Hangi dine sahip olursanız olun, din insana sorumluluk yükler ve bireyin yapması gerekli olan vazife bilincini ona yükleyerek her zaman için iyiliği emreder. İnsan için iyilik, başka insanları sevmektir, Tanrının iyiliği ise, düzen sevgisine dayanmaktadır; çünkü var olan şeyleri ayakta tutması ve her parçayı bütünle birbirine bağlaması ancak düzenle mümkündür. Tanrı her zaman adildir, O'nun adaleti şaşmaz ve bu O'nun iyiliğinin sonucudur. Fakat insanların adaletsizliği kendi yaptıklarının sonucudur, Tanrı'dan gelen bir şey değildir. İnsan adaleti ise, herkese hakkı olanı vermektir, Tanrı'nın adaleti herkesten vermiş olduklarının hesabını sormaktır.[218]

Rousseau'ya göre ''insanların ruhlarının derinliklerinde doğuştan gelen bir adalet ve erdem ilkesi vardır ve biz kendi davranışlarımızın ve başkalarının davranışlarının iyi veya kötü olup olmadıklarını bu ilkeye göre değerlendiririz. Rousseau bu ilkeyi *vicdan* olarak adlandırmaktadır. Vicdan duygusu, insanın kendisi ve diğer insanlarla ilişkisinin oluşturduğu ahlak sisteminden doğmuştur. İyiliği bilmek sevmek demek değildir, insanda iyi bilgisi doğuştan gelmez ama insan akıl yoluyla tanıyınca iyiliği sevmeye başlar; bu duygu insanda doğuştan vardır.''[219] Adaletin, erdemin ve gerçeğin kaynağı Tanrıdır. O, yüce bağışlayıcı ve iyidir.[220] Rousseau din eğitiminden hareketle Tanrı tasavvuru üzerinde yoğunlaşmaktadır. Rousseau bütün konularda olduğu gibi din eğitiminde de Tanrı hakkındaki düşüncelerinin, çocuğun anlayabileceği şekilde öğretilmesi gerektiği kanaatindedir. O, yaratılışa inanır, Tanrı'nın ebediyeti düşüncesine de inanır. Fakat ''insan aklı ebediyet fikrini nasıl kavrayabilir?''[221] sorusu üzerinde yoğunlaşır. Diğer yandan Tanrı eşyadan öncedir, eşya oldukça var olacaktır ve hatta zamanı geldiğinde her şey yok olduğunda O var olacaktır.[222] görüşündedir. Rousseau Tanrı düşüncesine doğadan edindiği bilgiler doğrultusunda ve doğal din anlayışını vasıtasıyla ulaşmaktadır.

Rousseau'nun din eğitimi bağlamında Tanrı hakkındaki düşünceleri bir yanıyla anlamlı olsa da bir yanıyla bizim içinde bulunduğumuz düşünce dünyasına, din anlayışına ters düşmektedir. Öncelikle çocuklara verilen din eğitimi, Rousseau'nun da eleştiri konusu haline getirdiği üzere çok erken başlamaktadır ve bu düşüncenin ne kadar yanlış ya da

[217] **Rousseau**(2009) s.474.
[218] **Rousseau** (2009) s.513.
[219] **Rousseau** (2009) s.518-521.
[220] **Rousseau** (2009) s.527.
[221] **Rousseau** (2009) s.512.
[222] **Rousseau**(2009) s.513.

doğru olduğu önemli bir tartışma konusudur. Rousseau, Tanrı ve Tanrı hakkındaki tüm dinsel öğretilerin çocuğa on sekiz yaşına gelene kadar öğretilmemesi gerektiğini savunmaktadır. Fakat çocuğun içinde bulunduğu kültürü, gelenekleri ve yaşam şeklini idrak etmesi ve uyum sağlaması için bir şekilde dini yaşam tarzına en basit anlamda yakınlaştırılması ve alıştırılması gerekir. Dini tanımada ailenin rolü büyüktür ve din eğitimi en temelde aile ile başlamaktadır. Çocuğun akli ve ruhi melekelerinin gelişmesinin yanı sıra dine karşı merak ve ilgisi de aynı şekilde duyarlılık kazanmaktadır. O, 5-6 yaşlarındayken zihninin el verdiği ölçüde anlama ve anlamlandırma girişimlerinde bulunur. Bu noktada aileye önemli görev düşmekte ve çocuk doğru şekilde yönlendirilmelidir.[223] Günümüze bakıldığında birey çoğu zaman anlam arayışına girer, içinde bulunduğu evreni sorgulama gereği duyar. İnsanın yaşadığı bu anlam kargaşasının önüne hakim olan din anlayışıyla geçmek mümkündür. Bunun için çocuklar için uygun din eğitiminin verilmesi gereklidir.

Kısaca ‘‘din eğitimi sürecini doğal bir akış içinde yapabilmek, hayatın içinde bir parça haline getirebilmek önemli meseledir. Gençlerin din eğitimi içinde basitten karmaşığa, yakından uzağa yani onların anlayabilecekleri şekilde dini ve ahlaki bir düşünce sistemi geliştirmek ve bir ortam oluşturmak önemlidir.’’[224] Bu düşünceler ekseninde belirtmek gerekir ki, Rousseau çocuğu yaşı doğrultusunda değerlendirmekte ve bütün yönleriyle irdeleyerek, gerek ruhsal ve fiziksel olarak gerek ahlak ve din boyutlarıyla açıklamaktadır.

Rousseau insanı maddi ve manevi boyutlarıyla birlikte incelemektedir. Doğa, insanın maddi yönünü oluştururken, Rousseau insanın manevi yönünü ortaya çıkarmanın yollarını aramaktadır. Beden sağlamlaşıp güçlenirken, ruhun yetkinleşmesi zaman alır; ruh durağan ve zayıftır. İnsan ne yaparsa yapsın karakter her zaman akıldan önce gelir. Rousseau insanın karakteri ve aklının birlikte bütün olarak gelişmesinin yollarını aramaktadır. Böylece insan da kendine düşen ödevlerini yerine getirmelidir; iyi olmayı gaye edinmelidir, kendisi için yaşamalı ama kendi çıkarlarını gözetmemelidir.[225] Ona göre, öğrenciniz bu aşamaya geldiğinde, iyi olmanın kendisine gerçekten yararlı olduğunu, insanlara göstermeden, yasaların zorlayıcılığı söz konusu olmadan iyilik yapmayı gaye

[223]**Taşkıran Kala, Şule** (2019) ‘Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinin Öğrencilerin Anlam Dünyasındaki Yeri’, (Yüksek Lisans), Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.51.
[224]**Taşkıran Kala** (2019) s.53.
[225]**Rousseau, Jean- Jacques** Emile ou De l’education (Çeviren: Yerguz, İsmail) (2009) Emile ya da Eğitim Üzerine, 1. Baskı, İstanbul, Say Yayınları). s.562-563.

edindiği, doğruluğun Tanrıyla kendisi arasındaki bir şey olduğunu, yaşamı pahasına da olsa ödevini yerine getirmeyi ve erdemli olmayı bilir; insan ancak bu bilince vardığında mutluluğu yakalayabilecektir. Bu ilkelerin dışına çıkıldığında ise, insanlar arasında adaletsizlik, ikiyüzlülük ve yalan hakim olur. Bu hususlar doğrultusunda denilebilir ki, ergenlik çağı çocuklar için önem teşkil etmektedir. Karakterlerinin şekillendiği, değerlerinin farkında olduğu, eylemlerini ve davranışlarını doğru şekilde yönlendirebildiği bir süreç olmalıdır. Rousseau'ya göre bu çağ diğer çocuklar için taşkınlık çağı, Emile için ise, akıl yürütme çağı olarak adlandırılmaktadır. Çünkü Emile yabanıl ve köylü çocukları gibi özgürlük içinde yetişmiş olduğundan büyürken, onlar gibi değişmek ve kendini zapt etmek zorunda kalmıştır; o, yaşarken, oynarken, hareket ederken aynı zamanda düşünmeyi öğrenmiştir.[226]

Rousseau'ya göre ergenlik dönemindeki çocuklar tamamen özgür eğilimlerine bırakılmamalı, onlara karşı zorbaca davranışlarda bulunmaktan da kaçınılmalıdır. Rousseau bu iki yolunda onlar için tehlikeli sonuçlar doğuracağı kanaatinden hareketle bu güçlüğü çözme konusunda çare olarak evlendirmek gerektiğini ifade etmektedir. Emile artık yirmi yaşındadır ve Rousseau gençlerin evlenme yaşına uygun olduklarında evlenmeleri gerektiğini savunmakta bunun en güvenilir ve en doğal yol olduğunu belirtmektedir.[227] Rousseau Emile için ona uygun hayali bir sevgili tasavvur eder ve önemli olan onun karşı cinsle arasında isabetli ve gerçek karşılaştırmalarda bulunarak, seçimler ve tercihler yapmasını sağlamaktır.[228] Rousseau hayali sevgili üzerinden Emile'yi kusurlara, olumsuzluklara alıştırmayı amaç edinmektedir. Rousseau bir sonraki aşamada Emile ve Emile için hayal ettiği Sophie üzerinden kadın ve erkek arasındaki farklılıklardan hareketle kadın eğitimi üstünde duracaktır.

Rousseau öncelikli olarak kadın ve erkek arasında cinsiyete bağlı şeyler dışında bir farklılık olmadığını belirtmektedir. Her ikisi de aynı organlara, aynı ihtiyaç ve yeteneklere sahiptir; makine aynı şekilde oluşturulmuştur, işleyişleri aynıdır, ikisi de aynı biçimsel özelliklere sahiptir. Kadın ve erkek arasındaki benzerlik veya farklılıklar doğadan kaynaklıdır ve ahlaki açıdan da etkileri kaçınılmazdır. Her iki cinsiyet de doğanın amaçları doğrultusunda, kendi yolundan giderek diğer cinsiyete ne kadar benzerse o kadar kusursuz olur. Yani ortak oldukları kadar eşittirler. Toplumda her iki cinste ortak amaca eşit olarak

[226]**Rousseau** (2009) s.365-366.
[227]**Rousseau** (2009) s.568.
[228]**Rousseau** (2009) s.587.

hizmet ederler fakat tarzları farklıdır.[229] Rousseau kadın ve erkeği aynı konumda değerlendirmekte, biçimsel bakımından ayrım gözetmemekte, birini ötekinden üstün şekilde değerlendirmemektedir. Fakat erkek ve kadın karakter olarak aynı değillerdir, olmak zorunda da değillerdir. Böylece aralarındaki farklılıktan dolayıdır ki, aldıkları eğitimde birbirinden farklıdır. İşlerin gayesi ortaktır ama işler birbirinden farklıdır.[230]

Rousseau'nun düşüncesinde, kadın ve erkeğin birbiriyle aynı ve farklı özellikler taşıması, doğadan kaynaklıdır ve onlar için en iyi yönlendirme yine doğa tarafından olmalıdır. Bireylerin cinsiyet olarak farklı yaratılmaları ve karakter olarak birbirinden farklılık göstermeleri kadın ve erkeğin farklı konumlandırılmasını gerektirmektedir. ''Kadın ve erkek birbirlerini dengelemektedirler; kadın, kadın olarak kaldıkça üstün, erkeklik iddiasına kalkıştıkça eksik kalır; haklarını kabul ettirdiği her yerde üstündür; erkeklerin haklarını elde etmeye çalıştıkça ise eksik kalır.''[231] Doğa insanın nasıl kalmasını istiyorsa insan bu amaçlılık doğrultusunda yaşamını sürdürmelidir. Böylece Rousseau kadının doğası gereği erkekten farklı özelliklere sahip olması düşüncesinden hareketle kadın eğitimine önem vermektedir.

Rousseau'ya göre, kadın ve erkek birbirleri için yaratılmışlardır ancak birbirlerine olan bağımlılıkları farklılık göstermektedir. ''Erkekler kadınlara arzularıyla, kadınlar ise erkeklere hem ihtiyaçları hem de arzuları ile bağımlıdırlar. Kadınlar çocukları için olduğu kadar, kendi şahsiyetleri dolayısıyla da erkeklerin yargılarına bağımlıdırlar. Onun için kadınların saygıya layık olmaları yetmez, saygı görmeleri de gerekir, güzel olmaları yetmez beğenilmeleri de gerekir, iffetli erdemli olmaları yetmez, öyle olduklarının kabul edilmesi ve onaylanması gerekir. Erkek kendi davranışlarından sorumludur ve başkalarının söylediklerini önemsemeyebilir ama kadının kendisi hakkında söylenenler gerçek kişiliği kadar önemlidir. Kısacası kadın eğitiminin erkeklerinkinden farklı olması gerekmektedir.''[232] Toplum içinde kadın ve erkeğin yaşantıları birbirinden farklıdır ve kadının üstüne düşen, yapması gereken ve dikkat etmesi gereken şeyler daha fazladır. Çünkü çocuk eğitiminde kadın daha etkin rol oynamaktadır ve bu da kadını erkekten farklı kılmaktadır.

[229]**Rousseau, Jean- Jacques** Emile ou De l'education (Çeviren: Yerguz, İsmail) (2009) Emile ya da Eğitim Üzerine, 1. Baskı, İstanbul, Say Yayınları). s.633-634.
[230]**Rousseau** (2009) s.642.
[231]**Rousseau** (2009) s.644.
[232]**Rousseau** (2009) s.645.

Rousseau çalışmamızın diğer kısımlarında da vurgulandığı üzere çocuk eğitimine her açıdan oldukça önem vermekte ve kadınlara bu konuda çok önemli görevler düştüğünü belirtmektedir. Şöyle ki, ‘‘çocukların sağlıklı ve güçlü olmaları annelerin sağlıklı ve güçlü olmalarıyla ilgilidir; erkeklerin ise ilk eğitimi kadınların bu konudaki özenine ve ciddiyetine bağlıdır; ahlakları, tutkuları, zevkleri ve beğenileri hatta mutlulukları da kadınlara bağlıdır.’’[233] Kadınların eğitimi hem çocukları hem erkeklerin üstünde oldukça önemli yere sahiptir. Kadın aldığı eğitim sayesinde çocuğu ve erkeği değiştirip, dönüştürecek güce sahiptir. Kadınların öncelikli ödevleri, kendilerini erkeklere beğendirmek, onlara faydalı olmak, kendilerini sevdirmek ve erkeklerin nezdinde yücelmek, çocukları büyütmek, büyüklere bakmak, öğüt vermek, teselli etmek, yaşamı anlamlı ve güzel kılmaktır.[234] Rousseau’ya göre kadınlar bu ödevler doğrultusunda yaşamadıklarında çocuklar ve erkekler için yarar sağlamayacaklardır. Kadının doğasına uygun eğitim budur ve kendine uygun eğitimi alarak çevresini şekillendirmelidir. Rousseau’nun toplumsal cinsiyet ayrımı yapması, ataerkil zihniyet yapısından kurtulamadığının göstermektedir.

Rousseau, kadın ve erkeğin yaratılış itibariyle doğada eşit şekilde var oldukları düşüncesinden hareketle kadının doğası gereği yapısal ve karakter olarak daha farklı tutum sergilediği görüşünü öne sürmektedir. Rousseau, kadın ve erkeğin benzer ve farklı yönleri üzerinde yoğunlaşarak kadının toplumdaki yerinden, kadının çevresi üzerindeki etkisinden hareketle kadın eğitimine ulaşmaktadır. O, kadın ve erkek arasında fark gözetmekte ve kadın eğitiminde savunduğu görüşleri kadınla erkeğin eşit olmadığını göstermektedir. Kadınlara oldukça fazla görev yüklemektedir ve kadını erkekten daha değersiz bir şekilde değerlendirmektedir. Rousseau, bütün bu düşünceleri doğrultusunda Emile ve Sophie üzerinden kadın ve erkek eğitimine değinmekte ve bu konu hakkındaki düşünceleri birbirinden farklılık oluşturmaktadır.

Rousseau kadın ve erkek arasındaki ayrıma eğitim hakkındaki düşünceleriyle şu şekilde devam etmektedir. Erkek çocuklarının okuma bilmesinin zorunlu olmadığını fakat kız çocuklarının okumanın onlar için ne işe yaradığı bilincine ulaştıklarında okumalarının zorunlu olduğu düşüncesindedir. Ona göre kızların uyanık ve çalışkan olmaları, sıkıntılara alışmaları gerekir ve toplum içinde her türlü sıkıntı ve üzüntüye katlanma zorunluluğundan bahsetmektedir. Kadının en önemli meziyeti olarak ise Rousseau, uysal olması gerektiğini

[233] **Rousseau** (2009) s.645.
[234] **Rousseau** (2009) s.646.

savunmaktadır. O, kadınların kendilerine hakim olmayı bilmesini ve kız çocuklarının denetim altında olmasını öne sürmektedir.[235] Diğer yandan Rousseau için önemli olan kişiliği inşa etme olduğundan genç kızların süse çok fazla önem vermelerini ve onlara verilen yanlış eğitimi eleştirmektedir.[236] Çocuklara dini öğretirken ise keder ve sıkıntı vermeden, amaç ve ödev haline getirmeden, dinle ilgili hiç bir şeyin ezberletilmemesi gerektiğini savunur. Rousseau'ya göre, dinsel görevlerin düzenli olarak çocukların karşısında, onları zorlamadan yerine getirmek daha etkili olacaktır.[237]Rousseau'nun bu konu hakkındaki düşüncesi takdire şayandır. Çocuk onun için doğru olan yaşam şeklini çevresinden gözlemleyerek öğrenmelidir. Çocuklardan nasıl olmaları bekleniyorsa eğitim veren kişinin de o şekilde tutum sergilemesi beklenir. Böylece eğitimde tutarlılık hakim olur. Diğer yandan Rousseau'nun kadın ve erkek hakkında belirttiği düşünceleri önemli bir eleştiri konusudur. Kadın eğitimi konusunda Rousseau yeterince özgürlükçü ve eşitlikçi düşünceye sahip değildir. Kadın ve erkeğin görevleri farklılık gösterebilir elbette ancak eşit haklara sahip olmalıdırlar. Önemli olan hem kadının hem erkeğin iyi insan olmaları ve iyi terbiye edilmiş olmalarıdır.

Rousseau için eğitimde duygu ve düşünce iki önemli kural teşkil etmektedir. Bunlar dikkate alınmazsa eğitim her zaman eksik kalacaktır. Duygu ve düşünceye yön veren akıldır. Genç kızlar, akıl çağına geldiklerinde kendileri için iyi ve kötü olan şeylerin ve ödevlerinin neler olduğunu bilmelidirler. İnsanı ödevlerini bilmeye yönlendiren akıl karışıktır fakat kadını kendi vazifelerini bilmeye yönelten akıl daha yalındır. Kadının en temel ödevleri olan, eşine göstereceği itaat ve sadakat ile çocuğuna göstereceği şefkat ve özen onun doğal yaşamının sonucudur.[238] Kısacası Rousseau'ya göre kadın ve erkek birbirlerinden farklı şekilde yaratılmışlardır. Yaratılışlarından kaynaklanan bu farklılık onların birbirlerinden değişik eğitim almalarını ve yönlendirilmelerini gerekli kılmaktadır. Bugün kadınların etkin bir şekilde çalışma hayatında rol aldığı görülmektedir. Pek çok meslek ise fıtrat ve imkan ölçüsünde ortak yapılmaktadır. Asıl olan görevleri iyi yapmak ve domestik görevleri (ebeveynlik gibi) ihmal etmemek ayrıca sadece kadını veya erkeği sorumlu tutmamak, önemli olan yardımlaşmak olmalıdır.

[235]**Rousseau, Jean- Jacques** Emile ou De l'education (Çeviren: Yerguz, İsmail) (2009) Emile ya da Eğitim Üzerine, 1. Baskı, İstanbul, Say Yayınları). s.652-655.
[236]**Rousseau** (2009) s.658.
[237]**Rousseau** (2009) s.668.
[238]**Rousseau** (2009) s.676-677.

Sonuç olarak Rousseau natüralist eğitim anlayışını benimseyerek, eğitime dair görüşlerini Emile ve Sophie üzerinden ortaya koymuş, çocuğu ilk bebeklik dönemiyle birlikte yaşamı boyunca ele almış ve Kant da dahil birçok düşünürü eğitim hakkındaki görüşleri ile etkilemiştir. Rousseau'nun görüşlerinden önemli ölçüde etkilenen ve Aydınlanma dönemi için önemli bir yere sahip olan ve çalışmamızın bir diğer önemli konusunu oluşturan Kant'ın ahlak ve eğitim hakkındaki düşüncelerini incelemek yerinde olacaktır.

2.5. Kant'ın Yaşamı ve Eserleri

Kant, 22 Nisan 1724 yılında Könisgberg'de dünyaya geldi. Kant doğduğunda oldukça zayıf ve hastalıklı bünyeye sahipti. Kant'ın fiziksel yapısındaki zayıflık onu ruh bakımından etkilemiştir ve irade savaşı oldukça güç geçmiştir. O, bu sebeple hem kendinden hem de hayattan bıktığını ifade etmiştir. Kant'ın bu zorlu, mücadele içinde geçen hayatı onun iradesini zamanla güçlenmesine vesile olmuştur. Kant, aldığı uzun eğitim yıllarından sonra varlıklı ailelerin yanında görev yapmış ve aynı zamanda üniversite hocalığı yapmıştır. Felsefe tarihinde çığır açan ve derin izler bırakan eserlerini ömrünün ellinci senelerinde kaleme almıştır. Kant, ömrünün son yıllarına kadar yaşam hakkındaki önemli düşüncelerini ve çalışmalarını sürdürmekten geri durmamıştır. Kant'ın ailesi maddi açıdan zayıf bir hayat sürmektedir. Fakat Kant'ın baba ocağını her daim saygıyla andığı düşüncelerine yansımıştır. O, ahlak ve erdeme dair ailesinden özellikle annesinden çok şey öğrendiğini ve bunların insanlık için en değerli bilgiler olduğunu ifade eder.[239]

Kant oldukça yeteneklidir. Onu ilk olarak teoloji profesörü bir rahip keşfetmiştir. Bu rahip kendi yönettiği, Collegium Fridericionum'a adlı okula Kant'ı göndermesi için babasını ikna etmiştir. Bu okul o dönemin en nitelikli okullarındandır. Fakat filozof ve bilim adamı yetiştirmesi bakımından yetersiz bir okuldur. Bu okulda verilen eğitim Latincedir. Kant burada birçok Latin şairlerle tanışma imkanı bulmuştur. Böylece Kant'ın düşüncesi farklı bir anlam kazanmıştır. Kant bu okulda oldukça önemli yer teşkil eden dua ve tapınmalarla geçen eğitim sürecini hatırlamak istemez. Bu sebeple pedagojiye yönelik verdiği derslerde, çocukların özgür bir biçimde eğitilmesini ön görür. O, ''çocukların gönülleri sevinç dolsun, bakışları güneş gibi parıldasın''[240]der.

[239]**Heimsoeth Heinz** Kant'ın Felsefesi (Çeviren: Mengüşoğlu, Takiyettin (2014) 6. Baskı, Ankara, Doğu Batı Yayınları). s.13-14.
[240]**Heimsoeth** (2014) s.14-15.

Kant'ın yaşamında 1740 yılına gelindiğinde üniversite öğrenimine başladığı görülür. O, en çok doğa bilimleriyle uğraşmıştır. Kant'ın ilgi odağını, matematik, fizik, astronomi gibi ilimler oluşturmuştur. Kant, hocası Knutzen vasıtasıyla fizik ve astronomi bilimlerinin Yeniçağ'daki önemli gelişmelerine tanıklık etmiştir. Kant yine hocası sayesinde ilk kez Newton'un *Doğa Felsefesinin Matematik İlkeleri*'ni tanımıştır ve ondan önemli ölçüde etkilenmiştir.[241] Kant'ın düşünce sisteminin belirleyicisi büyük ölçüde Newton, Hume, Rousseau ve Leibniz olmuştur.

1746 yılına bakıldığında Kant'ın babası ölmüştür ve Kant artık kendi hayatını kazanmak zorundadır. Bu sürede öğretmenlik yapmış ve çeşitli bilimsel faaliyetlerde bulunmuştur. O, doğa bilimleri ve felsefe alanına yönelerek kendini akademik göreve hazırlamıştır. Kant, 1747 senesinde fakülteye bildirdiği bir yazıyla üniversite eğitimini sonlandırmıştır. 1755 yılında tekrar üniversiteye dönmüştür. Kant'ın bu dönemde iki yazısı ile karşılaşmaktayız. *Metafizik Bilginin İlk İlkelerinin Yeni Anlamı ve Doğa Tarih Gökyüzünün Genel Teorisi* şeklindedir. Kant on beş yıl üniversitede doçent olarak görev yapmıştır. Geçimini ise buradan kazandığı para ile sağlamıştır. Kant aynı zamanda felsefeye yönelik çalışmalarını da devam ettirmiştir. *Tanrı'nın Varlığını Kazanmak İçin Mümkün Olan Biricik Yol* Kant'ın bu alandaki önemli yazısıdır. Kant, bağımsız filozof olma yolunda önemli bir gelişme göstermiştir. Aynı zamanda o, döneminin filozof ve bilim adamlarıyla mektuplaşarak kendini yetkinleştirmiştir.[242]

Kant, 1960'lı yıllarda felsefenin başka alanlarına yönelmiştir. Alman felsefesinin dışında kalan düşünce geleneği ilgi odağı olmuştur. Böylece Kant artık etik, estetik, insanın varlık yapısı gibi alanlara yönelmiştir. Onu etkileyenler arasında Rousseau önemli yere sahiptir. Rousseau'nun yazıları Kant'ın düşüncelerinin belirlenmesinde büyük öneme sahiptir. Rousseau, Kant üzerinde derin izler bırakmıştır. Kant kırk altı yaşında profesörlük görevine başlamıştır. *Duyumlanır Dünya İle Düşünülür Dünyanın Form ve İlkeleri* adlı yazısı Kant'ın felsefe alanındaki başarısını oluşturur. Kant'ın kendi çalışmalarıyla hayatında yeni bir dönem başladığı görülür. 1781 yılına bakıldığında Kant, eleştirel dönemin ilk yapıtı olan, *Salt Aklın Kritiği* adlı eserini yayımlamıştır. Metafizik için bir

[241] **Heimsoeth** (2014) s.15.
[242] **Heimsoeth** (2014) s.15-17.

hazırlık niteliği taşıyan bu eseri felsefe tarihinde devrim olarak görülmüştür. Kant eserleri ve düşünceleriyle artık dönemini oldukça etkilemeye başlamıştır.[243]

Kant'ın 1785 yılında yayımladığı *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi* adlı eseri ahlak felsefesinin temelini teşkil etmektedir. Bu eser aynı zamanda Kant'ın *Pratik Aklın Eleştirisi* adlı bir diğer eseri için giriş niteliği taşımaktadır. Zira Kant, bu yapıtında da din ve ahlak konularını içeren kavramları kullanmakta ve temel meseleleri tartışmaktadır. *Ahlak Metafiziği* üç temel sorun üzerine inşa edilmiştir: Tanrı, Özgürlük ve Ölümsüzlük. Bu temel problemler ekseni etrafında Kant'ın eserleri yoğun ilgi görmüş ve felsefe tarihinde büyük etki yaratmıştır. Nasıl ki Platon ve Aristoteles felsefe tarihinde en önde gelen isimler ise, Kant da bir o kadar öneme sahiptir. Kant doğa ve ahlak alanı dışında daha birçok alanda önemli eserler kaleme almıştır. Aydınlanma dönemi içinde yaşamış olan Kant'ın, *Aydınlanma Nedir? Sorusuna Cevap* başlıklı önemli yazısı mevcuttur.[244]

Kant'ın yaşamı incelendiğinde onun bir bilgin olarak yetiştiği görülmektedir. Kant, disiplinli, çalışkan, entelektüel açıdan sakin, gürültüsüz bir hayat geçirmiştir. Disipline dayanan hayatının yanında oldukça güçlü bir hayal gücünün olduğu görülür. Kant, dolu dizgin geçen yaşamından sonra 12 Şubat 1804 yılında Königsberg'de ölmüştür.[245] Fakat o, güçlü düşünceleriyle ve önemli eserleriyle ölümsüz olmayı başarmıştır. Kant, felsefe tarihine önemli katkılar sağlayan filozoftur. Kant'ı anlamak her ne kadar zor olsa da yaşadığı dönem, yazmış olduğu yazılar ve eserler onun düşünce dünyasını anlamamıza yardımcı olmaktadır. Kant, hem bir ahlak filozofu olarak hem de önemli aşamalardan geçen bir eğitimci olarak günümüz düşünce geleneği açısından önemli bir yere sahiptir.

2.5. Bir Aydınlanma Taraftarı Olarak Immenuel Kant'ın Ahlak Anlayışı

Kant aydınlanma felsefesi içinde yer alan filozof olarak karşımıza çıkmaktadır. O, hem kendisinden önceki düşüncenin sentezini yaparak felsefesine dahil etmiş hem de kendisinden sonraki fikir dünyasının gelişmesine katkı sağlamıştır. 19. Yüzyılın ilk yarısını oluşturan Alman idealizminin çıkış noktasını Kant felsefesi oluşturmaktadır.[246] Aydınlanma taraftarı olarak birçok yenilikçi düşünceyi beraberinde getiren ve metafizik düşünceyi ön plana çıkaran Kant'ın düşünce sisteminden hareketle onun ahlak anlayışını

[243]**Heimsoeth Heinz** Kant'ın Felsefesi (Çeviren: Mengüşoğlu, Takiyettin (2014) 6. Baskı, Ankara, Doğu Batı Yayınları). s.17-19.
[244]**Taşkın, Ali /Becermen, Metin** (2013) Rönesans, Yeniçağ ve XIX. Yüzyıl Felsefesi Tarihi, 2.Baskı, Bursa, Sentez Yayıncılık, s.269-270.
[245]**Gökberk, Macit** (2011) Felsefe Tarihi, 22. Baskı, İstanbul, Remzi Kitabevi, s.349.
[246]**Gökberk** (2011) s.347.

incelemek yerinde olacaktır. Kant, günümüzde ahlaka ilişkin devam etmekte olan temel problemlere bugün hala ışık tutmaktadır. O, düşünce tarihinde büyük değişim ve dönüşümler gerçekleştirerek ahlak felsefesi alanında büyük bir etki yaratmıştır. Kant'ın ahlak felsefesini açıklamadan önce etik kavramına değinmek yerinde olacaktır.

Etik, kavramı 'ethos' kavramından meydana gelmektedir. Bu kelime Antik Yunan düşüncesinde bireylerin karakter ve davranış şekillerini ifade etmektedir. Ayrıca etik kelimesi aynı zamanda toplumun kültürünü, ruhunu ve yaşama şeklini yansıtır. Genel anlamıyla etiği, ahlak alanına yöneltilmiş olan felsefi disiplin olarak adlandırmak mümkündür. Ahlak, eylemin pratiği olarak tezahür etmekte olup, etik eylemin teorisini oluşturan kısmıyla ilgilenmektedir. Etik, birden fazla anlamda kullanılmaktadır. En temelde etik, bireylerin davranışlarını kendilerine göre düzenledikleri bir sistem olarak anlaşılmaktadır.[247]

Etik kavramının genel tanımından sonra etik ve ahlak kavramları arasındaki ayrımı açıklamak yerinde olacaktır. Etik ve ahlak çoğunlukla birbirlerinin alanını teşkil etmektedirler. Bu iki kavramın birbirine karıştırılmaması için kelimeler arasında ayrım yapılması gerekmektedir. Ahlak kavramı 'moral' kelimesinden türetilmiştir. Etik kelimesini ifade eden 'ethos' gibi huy, mizaç, karakter gibi anlamlar taşımaktadır. Ahlak kelimesi aynı zamanda 'yaratılış' anlamına da gelmektedir. Etik, bireyin davranışlarına yön veren kurallar üzerine sorgulamayı, onları anlama çabasını ve teorik düşünme biçimini ifade ederken, ahlak ise olayın pratik yanıyla ilgilenir. Fakat etik kelimesi pratik alandan tamamen yoksun değildir. Bu anlamda etik ve ahlak birbirleri yerine kullanılabilmektedirler. Geçmişten günümüze etiğe ilişkin birtakım teorilerden söz etmek mümkün olacaktır. Felsefe tarihi incelendiğinde İlkçağdan günümüze kadar olan etik teoriler üç temel sorun etrafında açığa çıkmaktadır. Bunlar: En yüksek iyi problemi, doğru eylem problemi ve irade diğer anlamıyla istenç problemidir. Bu problemler 'Neyi seçmeliyim?', 'Ne yapmalıyım?', 'Ne istemeliyim?' gibi soruları beraberinde getirmektedir. İnsanoğlu varlığından itibaren her çağ ve devirde etik tarihi boyunca, varlığını anlamlandırmak için tüm bu sorulara cevap aramıştır.[248] Etik ve ahlak kavramları Kant felsefesinde de büyük bir etkiye sahiptir.

[247]**Vurgun, Şanser** (2018) 'Ahlak Felsefesinden Hukuk Felsefesine Immanuel Kant', (Yüksek Lisans), Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.18.
[248]**Vurgun** (2018) s.18-19.

Kant, etik hakkındaki düşüncelerine 'Ethica' adlı eserinde önemli ölçüde yer vermektedir. Şöyle ki, etikte bireyi harekete geçiren eylemin manevi iyiliğidir. Etik, zihniyetin manevi iyiliğinden ileri geldiğinden insanın yerine getirmeye zorlanacağı eylemleri gerçekleştirmesini istemektedir. Etik bir zihniyet felsefesi yani pratik felsefe olarak adlandırılmakla birlikte erdem öğretisi olarak da ifade edilmektedir.[249] Böylece ahlak ve etik kavramlarının analizinden hareketle Kant'ın bakış açısıyla ahlak felsefesini irdelemek yerinde olacaktır.

Ahlak felsefesi bireyin eylem ve davranış sahasında iyiyi, güzeli ve doğruyu bulmasına olanak sağlayan alandır. İnsan ahlak vasıtasıyla kendine evren içinde yaşanılır bir dünya inşa ederek doğruyu yanlıştan, iyiyi kötüden ayırma kudretine sahip olur. Ahlak felsefesi, bireyin iradesini doğru bir şekilde kullanmasına olanak sağlayarak, bireyin kendi içinde özgürlüğüne kavuşmasına zemin hazırlar. Ahlak, ilk insandan itibaren geçmişten günümüze kadar bir araştırma olarak karşımıza çıkmakta ve insanın kendini manevi bir bütün olarak algılamasına öncülük etmektedir. Yani ahlak, mutlak olarak iyi olduğu düşünülen ya da belli bir yaşam anlayışından kaynaklanan davranış kuralları bütünü ve insanların kendilerine göre yaşadıkları, kendilerine rehber aldıkları ilkeler bütünü ya da kurallar toplamı[250] olarak tanımlanmaktadır.

Ahlak kavramını en genel haliyle ifade etmek gerekirse, birey ve toplum tarafından kabul edilmiş ve yaşanmakta olan kurallar bütünü olmakla birlikte karakter ve huy olarak tanımlamak da yanlış olmayacaktır. Nasıl ki kuralsız bir toplum düşünülemez ise, ahlakın olmadığı bir toplumun düşünülmesi de imkansızdır. Zira ahlakın olduğu bir toplumda düzen ve nizam söz konusudur. Ahlak kavramı çeşitli anlamlara gelmekte ve geniş bir alanı kapsamaktadır. Ahlak içerisinde değerleri, gelenek ve görenekleri barındırmaktadır. Böyle bakıldığında ahlak, topluma ruhunu kazandıracak olan en büyük etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Ahlak alanı içerisinde insana özgü bazı kavramlar söz konusudur. Bunlar; iyi-kötü, mutluluk, fazilet, özgürlük, ölçülülük, sorumluluk vb kavramlardır. Eğer bir değerler sistematiği olmasaydı, bütün bu eylemlerin ahlaki açıdan birbirinden farkı kalmazdı. Bu ise, ahlakın yokluğuna sebebiyet verir.

Kant'ın ahlaka dair görüşlerini, ahlakın temel kavramlarını ve problem alanını oluşturan en önemli düşüncelerini *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi* adlı eserinde

[249]**Kant, Immanuel**, Ethica, (Çeviren: Özügül,Oğuz (2007) Etik Üzerine Dersler, 2. Baskı, İstanbul, Pencere Yayınları). s.91-92.
[250]**Cevizci, Ahmet** (2010) Paradigma Felsefe Sözlüğü, 7. Baskı, İstanbul, Paradigma Yayıncılık, s.24

bulmaktayız. Kant'ın ahlak düşüncesinin temelini teşkil eden kavramlar, iyi istenç, ödev ahlakı, özgürlük, ahlak yasası, maksim gibi bir takım kavramlardır. Kant'ın ahlak eğitimi bu kavramlar ekseninde şekillenmektedir. Kant, insanın akla dayalı bir varlık olmasından dolayı ahlaki temellendirmeleri de akla dayandırmaktadır.

Kant'ın düşüncesini en temelde kritisizm öğretisiyle açıklamak mümkündür. Kant'ın öncülüğünü yaptığı kritisizm kelime anlamı ile, ''aklın ve bilginin doğasını konu alan inceleme yöntemi ve insanın bilgi yetisini sorgulama biçimidir. Hem kuşkuculuktan hem de dogmatizmden sakınan Kant'ın düşüncesi en temelde insan aklının güçlerine, belli başlı yetilerine ilişkin bir analizden oluşur ve bu bakımdan eleştiri felsefesi olarak adlandırılır. Kant'ın felsefesi öncelikli olarak bilginin incelenmesi ve eleştirisiyle başlar. Eleştirel felsefe, insan aklının güçlerine ve bilgiye ilişkin bir analizden, insanın neyi bileceği ve neyi bilemeyeceğinin belirlenmesinden oluşmaktadır.''[251]

İnsanoğlu geçmişten günümüze kendini ve hayatı anlamlandırma çabasında olmuş ve birtakım sorulara her çağ ve devirde cevap aramıştır. Bu sorular aklın kendi yapısından çıkmakla birlikte akıl bu sorulara yanıt bulamaz. Çünkü bu sorular insan aklını aşan sorulardır. Akıl ancak bir deney sonucu kesin sonuçlara ulaşabilir. Fakat metafizik soruların yanıtı deneyle ölçülemezler. Çünkü insan aklının sınırlarını aşmaktadır. Bu anlamda salt yani katıksız akıl oldukça güçlü bir birlik sunmaktadır. Salt akıl denilince buradan deneyden yoksun olan, içinde yabancı hiç bir şey bulundurmayan ve duyulardan ibaret olan bir düşünce biçimi ifade edilmektedir. Böylece Kant, insan aklının sınırları, ölçüsü gibi temel problemleri felsefesinde konu edinmektedir. Onun üstünde durduğu akıl eleştirisi ise, metafizik kavramından hareketle incelenmektedir. Şöyle ki insanoğlunun ''nereden geldim?'' sorusunu kendine sorması ve anlamlandırmaya çalışması onu zorunlu olarak metafizik alana yönlendirir. Kant böylece kendine özgü geliştirdiği kanılarını öne sürmektedir. *Salt Aklın Eleştirisi* insan zihninin bu karanlıkta kalan kısmına ışık tutmaktadır.

Kant'ın kritisizme dair en önemli kitabı *Saf Aklın Eleştirisi'*dir. O, ilk kritik eseri olan *Salt Aklın Kritiği'*nde aklın teorik bakımdan analizini gerçekleştirme yoluna gitmiş, bilginin oluşumu hususuna değinerek zihnin kategorileri ve duyarlık formları üzerinde durmuştur. ''Kant, bilgimizin kaynaklarını, sınırını ve değerini belirtmek için bilgi güçlerinin tenkidini araştırır. Bu şekilde bilgiyi elde etmenin yollarını aramıştır. Kant'a

[251]**Cevizci** (2010) s.547-548.

göre bilgimizin kaynaklarını en temelde a priori (deney öncesi) kavram ve kategoriler teşkil eder. İnsan bilgisinin nasıl tezahür ettiğini, insanın nasıl ve nereye kadar bileceğini, idealist ve öznel bir bakış açısıyla ifade eden Kant, ilmin konusunu oluşturan yani zihnin kalıpları içine girerek bir şekil alan nesnelerin kesin ve müspet olarak gerçeğinin bilineceğini ancak mutlak gerçeğin bilinemeyeceğini böylece metafiziğin imkansızlığı görüşüne ulaşmıştır. Fakat Kant, nazari akıl ile ulaşamayacağını belirttiği numen alemine pratik akıl yani ahlak ile ulaşabileceği görüşünü ileri sürmektedir. Bu hususlar ekseninde kritisizm, aklı tenkide tabi tutarak, bilginin kaynaklarını akla dayandırarak duyulabilir tecrübenin verilerini ve doğuştan fikirlerin temin ettiği esasları birleştirmiş, analiz yapmıştır.''[252] Kısaca, Kant'ın öğretisini oluşturan kritisizm, bilginin sınırlarını incelemekte, doğru bilgiye ulaşmanın yollarını arayarak insanın hem akıl hem duyumlarla bilgiye ulaşabileceği sonucuna varmaktadır. Bu öğreti Kant'ın düşünce sisteminin temelini oluşturmakta ve izleri ahlak görüşüne de yansımaktadır.

İnsan sahip olduğu aklı ile diğer varlıklardan ayrılmaktadır. O, içinde bulunduğu evrene ve kendisine birtakım sorular sorarak ve varlığını anlamlandırarak insan olmanın gerekliliğini üstlenmektedir. Bunu ise ancak aklı, zekası ve iradesi ölçüsünde yapabilmektedir. İnsan bir otomat veya makine varlık değildir. Değişen, dönüşen, kültür ve medeniyete katkı sağlayan ve toplumdaki birliktelik duygusunun yapı taşını oluşturan bir değerdir. Bu sayededir ki insan aklı ölçüsünde bir medeniyet inşa eder. Kant da felsefesinde insanın yüceliği ve insana verdiği değer ölçüsünde insana ve insan aklına anlam yükleyerek *en yüce iyi*'ye ulaşmayı amaç edinerek, İlk Çağ, Orta Çağ dönemlerinden beri süregelen ve önemli bir konu olan ahlak alanını felsefesine konu edinmiştir ve kavramaya çalışmıştır. Bunu ise insan aklının sınırlarını ve ölçüsünü belirleyerek, metafizik alana yönelerek yaptığı görülmektedir. İnsanı ahlak alanından bağımsız düşünmeden insan aklının neyi bileceği ve sınırlarının neler olduğunu Kant'ın önemli eserlerinden olan *Salt Aklın Kritiği* ile birlikte anlamak doğru olacaktır.

Kant, ''bilmediğimiz şeyleri aydınlatmaz aksine anlığımızın karanlık uzayını aydınlatır. Bu nedenle *Salt Aklın Eleştirisi'*nde ışık tutulması gereken şey, metafiziğin konusu değil, kendi 'anlık'ımızın içinde görmemiz gereken sorunlardır.''[253] Diğer bir anlamda eleştiriden anlaşılması gereken yani beklenen şudur, sorgulanmadan,

[252]**Bolay, Süleyman Hayri** (1987) Felsefi Doktrinler Sözlüğü, 4. Baskı, Ankara, Akçağ Yayınları, s.141-142.
[253]**Cassirer, Ernst** Kant'ın Yaşamı ve Öğretisi (Çeviren: Özlem, Doğan (2007) 3. Baskı, İstanbul, Dizgi Ozan Yayıncılık). s.195-196.

araştırılmadan hazır bir bilginin edinilmesine eleştirel bakış açısı ters düşmektedir. Eleştiri, spekülatif aklın sınırlarını belirleyerek, pratik aklın kullanılışı için tehlike oluşturan engeli yok etmiş olur. Dolayısıyla eleştiri, akla karşı koymayı kaldırmakla birlikte, aklı pratik şekilde kullanarak duyularımızın yardımıyla bildiklerimizin üstüne yükselmemizi sağlar.[254] Böylece Kant sistemleştirmiş olduğu birtakım düşüncelerini salt akıl yardımıyla oluşturmuş ve eleştiri niteliği taşıyan bu *Salt Aklın Kritiği* adlı eserinde Kant, aklın çalışma yöntemini ve sınırını araştırarak, fiziki alana ulaşmakta ve fenomen alanı ifade ederek düşünceleri ile felsefe alanında büyük etki yaratmaktadır.

Kant *Salt Aklın Kritiği*nde, aklın yaptığı işi inceleyip eleştirerek bir takım düşünceler geliştirmiştir. Onun düşünce sistemi üç soru üzerine mebnidir. Bunlar: ‘‘Neyi bilebilirim? Nasıl eylemeliyim? Neleri umabilirim? Öncelikli olarak Kant, ‘‘neyi bilebilirim?’’ sorusunu insan aklının, bilme alanını, zihin ve duyarlılık kategorileriyle açıklamaktadır. Kant, Trensendental aklın sınırını on iki kategori ile belirlemekte ve Transendental aklın sınırları dışında kalan şeylerin bilinemeyeceğini bunun bilginin konusu olamayacağı tezini savunmaktadır. Bilginin konusunu belirleyen şey, transendental aklın kategorileridir. Bu kategoriler duyarlılık yani uzay ve zamanı kapsamaktadır. Uzay ve zamanın haricinde olan metafizik kavramlar, Tanrı gibi bilinemez. Bu bağlamda neyi bilebilirim sorusunun yanıtı olarak, trensendantal aklın sınırları olan on iki kategori bilinebilir, on iki kategori haricindeki şeyleri uzay ve zamanın dışında olduğu için bilinemez. ‘‘Nasıl eylemeliyim?’’ sorusuna Kant’ın oluşturmuş olduğu dört antinomi üzerinden cevap verilebilir. Bunlardan ilki, Tanrı var mıdır, yok mudur? İkincisi, Evren sonlu mudur, sonsuz mudur? Üçüncüsü, Ruh var mıdır, yok mudur? Dördüncüsü ise, Özgürlük var mıdır, yok mudur? İnsanın özgürlük alanı numen sahadadır. Fenomen sahada özgürlükten söz edilemez. İnsanı numene özgürlük bağlamaktadır. İnsan özgürlük sayesinde kendini ifade etme yetisi kazanarak, iyi istençle özgürlüğe bağlanmıştır. Fenomen sahada kendi başına iyi olan tek şey, iyi istençtir. Numen sahada ise kendi başına iyi olan ve iyiliği garanti eden erdem ve mutluluktur.’’[255] Erdem ve mutluluk birbirleri için önem teşkil eden iki önemli değer olarak numen alanda karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla kişi özgürlüğünü kendisi deneyimleyebilir ve aslında ahlak yasasının kurucusu bireyin kendisi olmaktadır. Kant, insan aklının sınırlarından hareketle ahlak bilgisinin sınırlarına ulaşmaktadır.

[254]**Bozkurt, Nejat** (2005) Kant, 1. Baskı, İstanbul, Say Yayınları, s.79.
[255]**Kala, Muhammet Enes** (2017) Normatif Ahlak Felsefesi, Basılmamış Ders Notları, Ankara.

Günümüzde ahlak sisteminin sağlam zeminde inşa olmasını istiyorsak, dönemlere, felsefe tarihine ve filozofların düşüncelerine vakıf olmak önemlidir. Şöyle ki, Ahlak Metafiziği'nden önce, Eski Yunan felsefesi üç bilim ile ön plana çıkmaktadır. Bunlar: Fizik, Etik ve Mantık'dır. Her akıl bilgisi içerikli ve biçimsel olarak ayrılmaktadır. Bu ayrımda biçimsel felsefeye Mantık denmektedir. İçerikli felsefe de yine kendi içinde doğanın ve özgürlüğün yasaları olarak ikiye ayrılmaktadır. Doğanın yasaları ile fizik anlaşılır ve doğa öğretisi olarak adlandırılır, özgürlüğün yasaları ile de etik anlaşılmakta ve ahlak öğretisi olarak adlandırılmaktadır.[256] Böylece bir doğa metafiziği ile bir de ahlak metafiziği ile karşılaşmaktayız.

Kant, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi'*nde, ahlak felsefesinin imkanını *ödev* ve *ahlak yasasına* dayandırmaktadır. Bir yasanın ahlaki yükümlülüğe sahip olması, mutlak yükümlülük sağlamasıyla mümkün olacaktır. Yani ahlak yasası bütün akıl sahibi varlıklar için uyulması gereken bir yasa olmalıdır. Deneysel temellere dayanan herhangi bir harekete ahlak yasası denemez, o pratik kural olarak adlandırılır. Ahlak yasaları insana uygulandığında akıl sahibi varlık olarak insana apriori yasalar verir. Bu bakımdan ahlak metafiziği oldukça gereklidir. Ahlakın en yüksek normdan mahrum kaldığı sürece bozulmaya açık bir alandır. Bu nedenle ahlak metafiziği oldukça önemlidir. Eylemlerin yalnızca ahlak yasasına uygun olması yetersiz olacaktır, aynı zamanda ahlak yasasının uğruna yapılması gerekmektedir.[257] Ahlak yasası zorunluluktan doğmamalıdır. Yani sırf mutlak zorunlu yasalar olduğu için değil, isteyerek ve ödev bilinci ile uygulanmalıdır.

Ahlak metafiziğinin amacı, saf istemenin idesini ve ilkelerini irdelemektir. *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi* ise ahlaklılığın en yüksek ilkesinin aranması ve sorgulanması esasına dayanmaktadır.[258] Dolayısıyla Kant'ın ele aldığı haliyle ahlak metafiziği diğer ahlak sorgulamalarından ayrılmaktadır.

Kant, ahlak alanında kendine özgü geliştirdiği kavramlarla yeni bir bakış açısı kazandırmaktadır. İnsanı bir değer ve akıl varlığı olarak kavramakta ve insanın eylemlerinin ancak iyi isteme ödev bilincini kazanmasıyla anlamlı hale geleceği görüşündedir. Kant, *iyi istenç'i, ödev* ile birlikte düşünmektedir. Zira insan iradesi ile ödevden dolayı yaptığı davranışlar sayesinde ahlaki olarak varlığını inşa edecektir. Kant,

[256]**Kant** (2015) s.2.
[257]**Kant, Immanuel**, Grundlegung Zur Metaphysık Der Sıtten, (Çeviren: İoanna Kuçuradi (2015) Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi, 6. Baskı, Ankara, Türkiye Felsefe Kurumu). s.4-5.
[258]**Kant** (2015) s.6-7.

ahlak felsefesini inşa ederken insanı felsefesinin merkezine koyarak, insanın akıl sahibi ve iradesi olan varlık olarak üstünlüğünü ortaya koymakta ve insanın yapıp eylemelerinin ödev bilinci ile oluşturulmasını sağlamaktadır.

Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi Kant'ın ahlak ile ilgili yazdığı en önemli eserlerinin başında gelmekte olup, Tanrı, insan, özgürlük, ödev, iyi isteme, ahlak yasası ahlak felsefesinin önemli unsurlarını ihtiva etmektedir. Kant, ahlak kuramını akıl ile temellendirmektedir ve bütün ahlak kavramlarının insan zihninde apriori olarak bulunduğunu söyler.[259] Yani ahlak bilgisi, insanların davranışlarından ayrı olarak düşünüldüğünde a priori bir bilgidir. Bu bilgiye göre insanlar yalan söyleseler ve birbirlerine zarar verseler dahi, onların esasında doğruyu söylemeleri ve saygının gözetilmesi gerektiği doğru olarak kalmaya devam eder. Bunun için Kant, ahlak alanında a priori ögeleri arayarak ödev ahlakını geliştirmektedir. Kant ödev ahlakını geliştirirken insanı yalnızca akıl varlığı olarak ifade etmektedir. O, bütün insanlar için geçerli evrensel bir ahlak yasası inşa etmeye çalışmaktadır. Fakat Kant, ahlakı ahlak yasasından ziyade akıl ile birlikte bütün olarak ele almaktadır. Bu düşüncesini *Pratik Aklın Eleştirisi* adlı eserinde temellendirerek irade kavramı ile birlikte şekillendirmektedir.[260] Kant, bütün insanların bir arada saygı, huzur, özgürlük ve iyilikle yaşayabilecekleri ahlak yasasını oluşturmayı amaçlamaktadır.

Geçmişteki düşünce sistemleri incelendiğinde, ahlak konusunu Antikçağ'dan günümüze kadar birçok düşünürün felsefesine konu edindiğini, çalışmamızın konusunu oluşturan Kant'ın ifadesi ile *summum bonum* yani en üstün iyiye ulaşma idealinin hakim olduğunu görmekteyiz. En üstün iyiye ulaşmak mümkün olamayacağı için buna ideal demek daha doğru olacaktır. Bu en üstün iyi, yaratılmışların en iyisi, en yetkini olarak tezahür etmektedir. En üstün iyiye ancak bedensel ve ahlaki iyiliğe sahip olmakla, iyi davranışlarda bulunmakla ve mutluluğa layık olmanın birlikteliğiyle ulaşılabilecektir. En yüksek iyi idealinde bedensel iyilik ve ahlaki iyilik birlikte olmak zorundadır.[261]Kant bu düşüncelerine önemli eserlerinden olan, eleştiri düşüncesi ekseninde ön plana çıkan, *Pratik Aklın Eleştirisi* adlı eserinde önemli ölçüde yer vermektedir.

[259]**Kant** (2015) s.27.
[260]**Cevizci, Ahmet** (2008) Aydınlanma Felsefesi Tarihi, 2. Baskı, Bursa, Asa Kitabevi, s.366.
[261]**Kant, Immanuel**, Ethica, (Çeviren: Özügül,Oğuz (2007) Etik Üzerine Dersler, 2. Baskı, İstanbul, Pencere Yayınları). s.16-19

Pratik Akıl Eleştirisi ile Kant, ahlak yasalarına ulaşmayı amaçlayarak ahlak alanını kurar. Kant, *Salt Aklın Eleştirisi*'nde kategorilerin duyu verilerine ve deney nesnelerine uygulanmakla onlar üzerinde bilgiyi oluşturduğunu ifade etmiştir. *Pratik Aklın Eleştirisi'*nde ise, kategorileri kendinde şey olan numen sahasına aktarır. Zira duyular üstü olanla, duyular arasında farklılıklar vardır.[262] Bu ayrımdan hareketle Kant, insanı duyusal yönüyle fenomenler alemine, akılsal yönüyle de numen alemine[263] dahil ederek insanın varoluşunu bu şekilde anlamlandırmaktadır. Fenomen alanı görünüşler alemi olarak açıklamak mümkün olmakla birlikte numen, fenomenlerin ötesinde, görünüşler aleminin üstünde olarak tasavvur edilir. İnsan, doğal varlık olması yönüyle doğal bir nedenselliğe ve akıl sahibi olması yönüyle de özgürlüğe sahip varlık olmaktadır. Kısaca insan, felsefi şekilde ifade edildiğinde fenomen ve numen boyutu olan, dini olarak dünyevi ve uhrevi boyutu olan, ahlaki söylemle ise hipotetik ve kategorik boyutu ile önemli bir varlık olarak konumlandırılmakta ve Kant'ın ifade etmeye çalıştığı söylemi açık bir şekilde ifade etmektedir.[264] Bu yönüyle insan, çok yönlü bir varlık olarak yalnızca tek bir boyuta indirgenerek açıklanamaz. İnsanın kendini evren içinde anlamlı bir varlık olarak inşa etmesi bütün yönleriyle değerlendirilmesiyle sağlanacaktır. Bu bakımdan Kant, insanı ahlak varlığı olarak fenomen ve numen boyutuyla birlikte düşünerek bir denge sağlamaya çalışmakta ve ahlakın ayırt ediciliğine dair önemli ifadeler geliştirerek etik alanının bir bilim olarak inşa edilmesine dair inanç beslemektedir.[265]

Kant, *Pratik Aklın Eleştirisi*'ni ele alırken aslında bütün amacı saf pratik aklın varlığını ortaya koymak ve temellendirmektir. Bu sebepledir ki, pratik aklı eleştirmektedir.[266] Aklın teorik kullanılışı bilme yetisinin nesneleriyle uğraşmakta olup, aklın kullanılışı sadece saf bilme yetisi ile ilgiliydi. Çünkü aklın saf bilme yetisi, sınırlarını aşarak erişilemeyecek nesneler ve çelişkili kavramlar şüphesini uyandırmaktadır. Fakat aklın pratik olarak kullanılışında durum çok daha farklıdır. Pratik akıl, istemenin

[262]**Demirel, Seher** (2006) 'Kant'ın Ahlak Felsefesi', (Yüksek Lisans), Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.30.
[263]**Öndeş, Sinem** (2018) 'Kant'ın Ödev Ahlakı İle Hilmi Ziya Ülken'in Aşk Ahlakı'nın Karşılaştırılması', (Yüksek Lisans), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.3.
[264]**Kala, Muhammet Enes** (2018) İnsandan Değere Değerden İnsana, 1. Baskı, Ankara, Eski Yeni Yayınları, s.47.
[265]**Kala, Muhammet Enes** (2018) İnsandan Değere Değerden İnsana, 1. Baskı, Ankara, Eski Yeni Yayınları, s.49.
[266]**Kant, Immanuel** Krıtık Der Praktıschen Vernunft (Çeviri : Kuçuradi, İoanna (2014) Pratik Aklın Eleştirisi, 5. Baskı, Ankara, Anka Matbaacılık). s.3.

belirlenme nedenleriyle ilişkilidir. Bu noktada akıl istemeye tabidir ve aklın bir nesnel gerçekliği vardır.[267]

Kant insan aklının teorik ve pratik yanının olduğu ayrımına varmıştır. Teorik akıl bize doğa hakkında bilgi edinmemizi sağlarken, pratik akıl ise ahlaksal olana ulaştırır. İnsan ancak pratik akıl sayesinde insan olmanın yetkinliğine erişebilecek ve kendine evren içinde yaşanılabilir bir ahlak zemini inşa edebilecektir. Bu ise ancak insanın kendi kimlik, kişilik ve şahsiyetini kazanmasıyla açığa çıkabilecek bir meziyettir. Kant'a göre insanın iyi bir kişiliğe sahip olmasının yolu, insanın tutkularından uzaklaşmasıdır. İnsan tutkularından arınarak, insan olma vasfına ancak kişiliği sayesinde ve özgür iradesi vasıtasıyla ulaşabilecektir.[268] Bu sebepledir ki, Kant'ın ahlak sisteminin en önemli kısmını özgürlük konusu teşkil etmektedir. Özgürlük konusunu Kant'ın *Pratik Aklın Eleştirisi* adlı eseri bağlamında değerlendirmek yerinde olacaktır.

Kant'a göre akıl, salt akıl olarak gerçekten pratik olduğunda kendi gerçekliğini ve kavramların gerçekliğini eylemlerle kanıtlamış olacaktır. Akıl yürütmelerin ise bir anlamı olmayacaktır. Bu bağlamda karşımıza özgürlük kavramı çıkar. Özgürlük kavramı pratik aklın zorunlu yasasıyla, saf aklın kilit taşını oluşturmaktadır. Diğer yandan spekülatif akılda karşılığı olmayan Tanrı ve ölümsüzlük kavramları da özgürlük kavramıyla birbirlerine bağlıdırlar. Tanrı ve ölümsüzlük kavramları, özgürlük kavramı ile birlikte düşünüldüğünde nesnel gerçeklik kazanırlar ve böylece ahlak yasası vasıtasıyla açığa çıkarlar. Özgürlük, ahlak yasasının koşulu olmakla birlikte, Tanrı ve ölümsüzlük kavramları ise ‘‘salt aklımızın pratik kullanımının koşullarıdır.’’ Bu kavramlar teorik olarak bilinmese ve kavranamasa da pratik açıdan kabul görmektedir.[269] Kant, *Pratik Aklın Eleştirisi*'nde insan aklının pratik olarak ve zorunlu olarak düşündüğü aşkınlıkları kavrayabilme ve açıklayabilmeyi gütmektedir. Böylece insan aklı ölçüsünde bilginin sınırlarını ortaya koymuş olacaktır. Ahlak felsefesinin temel yapı taşını oluşturan özgürlük kavramı ise bu eksende karşımıza çıkmaktadır.

[267]**Kant (**2014) s.16-17.
[268]**Öndeş, Sinem** (2018) 'Kant'ın Ödev Ahlakı İle Hilmi Ziya Ülken'in Aşk Ahlakı'nın Karşılaştırılması', (Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.3-6.
[269]**Bozkurt, Nejat** (2005) Kant, 1. Baskı, İstanbul, Ay Yayınları, s.117-118.

2.5.1. Özgürlük Anlayışı

Özgürlük ahlak yasasının bir ön koşuludur. Özgürlük, insanın istemesi sonucu açığa çıkmakta ve özgürlük kavramıyla birlikte *en yüksek iyi*'ye ulaşma ideali gerçekleşmektedir. Tanrı ve ölümsüzlük kavramları ahlak yasasının koşullarıdır. Kant düşüncesinde pratik akıl olması gerekeni göstermeye çalışırken teorik akıl olanı bildirmektedir. Pratik aklın eleştirisinde ise Kant'ın asıl amacı, ahlaki yetinin ne olduğunu göstermektir. Bu amaçla Kant, var olan ahlak yargılarını içgüdülerle algılanan halinden çıkarıp bilinç seviyesine yükseltmeyi ve belirli bir geçerlilik ilkesini ortaya koymaktadır.[270] Kant, Pratik aklın ilkelerini öne sürerken insan aklının sınırlarını, ölçülülüğünü ve soyut olan bilgilerin somut halde kavranmasını mümkün kılarak, ahlaki yargıların geçerli ilkeler olmasını sağlamakta ve ahlak metafiziğini pratik akıl sayesinde temellendirmektedir.

Kant'a göre, ''özgürlüğün olanağı ve gerçekleşmesi, insanın bilen varlığında yani insan aklının ilgilerinin bilmeye çevrildiği teorik akılda değil; aklın pratik alandaki kullanılmasında aranmalıdır.''[271] Yani insanın kendi iradesiyle kendi aklını yönetebilmesi insanın özgür bir varlık olduğunu göstermektedir. Kant özgürlük ile insanın pratik aklını, iradesiyle kullanması gerekliliğini vurgulayarak ahlak alanını inşa etmiştir. O, özgürlüğün, duyulur dünyada mümkün olmadığını savunduğu özgürlüğün ancak düşünülür dünyada varlığından söz etmektedir. İnsanın özgür olması demek, insanın hiçbir yasa veya kural tanımaması demek değildir. Özgürlükten yasa ve kural tanımama anlaşılsaydı, bu Kant için negatif bir özgürlüğü ifade etmek anlamına gelirdi. Kant'ın özgürlüğü negatif ve pozitif özgürlük şeklinde ayırdığı görülmektedir. ''Negatif özgürlük, dışsal nedenlerden yani doğa nedenselliğinden bağımsız bir şekilde eylemde bulunma yeteneğini ifade eder ki bu Kant'ın görüşüne son derece aykırıdır. Pozitif özgürlük ise, ahlâki eylemlerin kaynağının sadece insan aklı olmasıdır.''[272]

Kant'ın düşünce sisteminde insan aklı, özgürlük için büyük bir önem taşımakta ve insanın ancak aklı ve iradesi ölçüsünde özgür olabileceği düşüncesi bulunmaktadır. İnsan aklı ölçüsünde hareket etmeli ve özgürlüğüne kavuşabilmelidir. Özgürlük kavramı ancak ahlaki alanda geçerliliğini kazanacak ve devam edecektir. Bireyin özgürlüğü aşkın yüce bir özgürlüğe dayanmalıdır. Özgürlük insana doğanın hazır olarak verdiği bir şey değildir.

[270]**Demirel, Seher** (2006) 'Kant'ın Ahlak Felsefesi', (Yüksek Lisans), Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.27-28.
[271]**Öndeş, Sinem** (2018) 'Kant'ın Ödev Ahlakı İle Hilmi Ziya Ülken'in Aşk Ahlakı'nın Karşılaştırılması', (Yüksek Lisans), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.38.
[272]**Öndeş** (2018) s.38-40.

İnsan ancak aklı vasıtasıyla ve ahlak yasasıyla özgürlük idesine ulaşabilecektir. Özgürlük ile ahlak yasaları birbirlerini tamamlarlar eğer insan özgür olamasaydı ahlak yasaları hiç bir anlam ifade etmezdi. Bu anlamda manevi bir kesinlik ve bir gücün varlığı karşımıza çıkmaktadır.[273] Dolayısıyla insan, Kant'ın ahlak düşüncesinde bir araç değil, en yüce iyiye ulaşması anlamında bir amaç varlığıdır. Bunu ise insan ancak pratik akla uygunluğuyla elde edebilecektir. Bu demektir ki, Kant düşüncesinde ahlak ve özgürlük birbirinden ayrılamaz iki önemli alanı teşkil etmektedirler. Kant'ın *Pratik Aklın Eleştirisi*'nde *özgürlük* kavramı ele alınır. Diğer önemli olan kavram ise, *ödev*dir. Zira insanın kendini bir ahlak varlığı olarak inşa etmesi ancak ödevlerini özgür iradesiyle açığa çıkarması ile mümkün olacaktır. İnsanın özgür bir varlık olmasının gerekliliğini ahlaklılığa dayandırarak, Kant'ın *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*'ni ödev ahlakı ile temellendirmek mümkündür. Ödev ahlakının anlaşılması için tarihsel arka planının incelenmesi gerekmektedir.

2.5.2. Ödev ve İyi İstenç

Ödev ahlakının kavramsal ve tarihsel arka planı incelendiğinde, İlkçağ'da etik için önem teşkil eden konunun en iyi yaşamın mahiyeti ve ne şekilde sağlanacağı sorusuna cevap bulmak şeklindedir. Bu sorunun cevabı genellikle en iyi yaşamın mutlu bir yaşam ile sağlanacağı ve mutluluğa ancak erdemlerle ulaşılacağıdır. Ortaçağ Batı düşüncesinde hakim olan Hıristiyan etiği ise mutluluğun öbür yaşamla sağlanacağına ilişkin bakış açısı getirmekte ve mutluluğa teolojik boyut ve Tanrının inayetiyle sağlanacağı görüşünü benimsemektedir. Aydınlanma dönemine bakıldığında ise etik, kilisenin hakim olan düşünce yapısından bağımsız olarak düşünülmüş ve etik bambaşka bir düzlemde açıklanmıştır.[274]

Ödev ahlakı ile amaçlanan en yüksek iyiye ulaşmanın yollarını aramaktır. Bu amaç doğrultusunda Antik Çağ, Orta Çağ ve Aydınlanma dönemleri ödev ahlakına farklı bakış açısı kazandırmaktadırlar. Aslında her dinin amaçladığı ahlak, merkeze Tanrı'yı koyarak bir nevi ödev ahlakı oluşturmaktır. Yahudilik, İslam gibi dinlerin dini düşüncelerinde Tanrının emir ve yasakları bulunmaktadır. Bu düşünceler ödev ahlakı ile yakından ilişkilidir. Fakat modern döneme bakıldığında ödev ahlakı Tanrının merkezde olduğu düşünce yapısından ayrılmış ve önceliğe insan geçmiştir. Yani modern dönemde etik

[273]**Heimsoeth, Heinz** Kant'ın Gençlik Yapıtları: Evrimbilim ve Doğa Felsefesi (Çeviren: Mengüşoğlu, Takiyettin (2016) 7.Baskı, Ankara, Doğu Batı Yayınları). s.134-135

[274]**Kala, Muhammet Enes** (2018) Erdem ve Ödev Batı Ahlak Tarihinin Serencamı, 1. Baskı, Ankara, Kadim Yayınları, s.44-45.

düşünce, insanın kendini yöneten, kendi kendine yeten varlık olarak anlaşılmasına dayanmaktadır.[275] Ödev ahlakı, dönemlerde hakim olan dini düşüncenin amaçladığı ahlaki düşünceyle yakından ilgilidir. Dini düşünce nasıl ki dönemlere göre farklılık gösteriyorsa, ödev ahlakı da farklı şekilde tezahür etmektedir.

Ahlak metafiziğinin temel kavramlarından olan *iyi istenç*'i Kant, dünyada kendi başına iyi olan tek şey olarak ifade etmektedir. İnsanın iyi istemenin dışında hareket etmesi onun sınırlarını aşmasına sebep olur. İnsan iyi irade ile amacına uygun davranış sergileyecektir. Bu nedenle iyi isteme kendi başına iyi olarak kavranmalıdır. Bireyin istençleri iyi irade ile yoğrulmadığı sürece pek bir anlam ifade etmezler. İnsan ancak aklı ölçüsünde davranarak ve iyi irade ile ödevlerinin bilincine varacaktır. Böylece Kant iyi irade ile ödev kavramını birlikte düşünmektedir.[276] Kant, iradenin ödev için, ödevden kaynaklı eylemde bulunması halinde iyi olduğunu ifade etmektedir. O, bireyin ödevlerinin bilincinde olmasını ve ona göre davranmasını iyi irade ile açıklamaktadır. Bu noktada Kant, ödeve uygun eylemler ile ödevden dolayı yapılan eylemleri birbirinden ayırma yoluna giderek, esas ahlaki olan eylemlerin ödevden dolayı yapılan eylemler olduğu görüşündedir.[277]

Kant'ın yöneldiği asıl amaç ahlak felsefesidir. Ahlak felsefesinin olanaklı olmasını onun dayandırdığı ödev ve ahlak yasaları ile temellendirmek mümkündür. Ahlak felsefesi, insan bilgisinin saf kısmına dayanmaktadır ve bu bilgiler insana uygulandığında insana akıl sahibi varlık olarak apriori bilgiler vermektedir. İnsanın yaşamını olanaklı kılması için ahlak metafiziğinin varlığı kaçınılmazdır. Ahlak'ı saf felsefe dışında bir yerde aramamak gerekir. Bu metafiziğin ahlaktan önce gelmesi demektir ki, onsuz ahlak felsefesi düşünülemez. Zira saf ilkeleri deneyle karıştıran hiçbir ilke Felsefe adını alamaz. Felsefeyi diğer alanlardan ayıran metafiziği ayrıca konumlandırmasıdır.[278] Bu anlamda *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, ahlakın en yüksek ilkesinin aranmasını, sorgulanmasını ifade etmektedir.

Kant'a göre ahlak yasalarını üç şekilde açıklamak mümkün olacaktır. Bunlardan ilki, eylem yani davranış öyle bir maksim olsun ki bu maksim herkes için istenebilsin, ikincisi insanları kendinde araç olarak değil amaç olarak düşün. Üçüncüsü ise otonomi

[275]**Kala** (2018) s.46.
[276]**Kant, Immanuel**, Grundlegung Zur Metaphysık Der Sıtten, (Çeviren: İoanna Kuçuradi (2015) Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi, 6. Baskı, , Ankara, Türkiye Felsefe Kurumu). s.8-12.
[277]**Cevizci, Ahmet** (2008) Aydınlanma Felsefesi Tarihi, 2. Baskı, Bursa, Asa Kitabevi, s. 370.
[278]**Kant** (2015) s.3-5.

olarak açığa çıkmaktadır. Kısacası Kant ahlak metafiziğini temellendirirken insandan yola çıkarak insanın duyusal ve akılsal birlikteliği, numen ve fenomen alandan hareketle ahlaki bir takım yasalara başvurarak irade sahibi varlık olan insanın ahlaksal yükümlülüklerine ve ödev ahlakına başvurmaktadır.

Kişinin yaşamını sürdürmesi, iyilik yapması, kendi mutluluğunu güvence altına alması ve başkalarının mutluluğundan zevk alması ödevin gerekliliklerindir. Ödev, yasaya saygıdan dolayı açığa çıkan eylemdir.[279] Kant'ın ahlak felsefesini ödev kavramına yüklediği anlamla birlikte görmekteyiz. Ödev bilinci beraberinde iyi istemeyi getirir. İyi isteme ise Kant felsefesinde esas olan düşünceyi yani insanın kendisi için istediğini, başkası içinde istemesi düşüncesini getirir. İnsandaki bu iyi niyet onu mutluluğa ulaştıracak en iyi yoldur. Kant'ın ahlak felsefesinde amaçlılık söz konusudur. O, insan davranışlarının sonuçlarının ahlak açısından değerlendirilmesini eleştirir. Ona göre önemli olan iyi niyet ve amaçtır. İyi niyet, bireyin ödevidir ve mutluluğa ulaştıracak biricik yoldur.

Kant, ahlak kuramını oluştururken olması gereken ahlak anlayışını esas almıştır. Ona göre, akıl sahibi varlık olarak insanın kendisinin amaç olabilmesini sağlayan yegane unsur ahlaklılıktır; çünkü insan ancak onunla amaçlar krallığında yasa koyucu bir güce sahip olabilir. Böylece ahlaklılık ve insanlık, belli bir amaca yöneldikleri için değerli olan tek şeydirler.[280]

Kant için ahlakilik çok önemli bir yere sahiptir. İnsan ancak ahlaki alanda kendi benliğini fark edecektir. İnsan olmanın gerekliliği içinde taşıdığı ahlaki değerlerle anlam kazanacaktır. İnsanın amaç varlığı olmasının ön koşulu, ahlaktır. Ahlak varlığı olarak insan, ancak aklı vasıtasıyla diğer varlıklardan ayrılmaktadır. İnsanı diğer varlıklardan ayıran diğer önemli husus ise, insanın vazife yani bağlanma bilincine sahip olmasıdır. Bu noktada pratik akıl vurgusu ön plana çıkmakla birlikte insanın aynı zamanda salt ahlak varlığı olduğu da görülmektedir. Kant için pratik akıl, ahlakiliğin özünü oluşturan ve yasaları koyan bir güç olduğundan dolayı, teorik akıldan üstündür. Burada insanın irade sahibi bir varlık olması ve en üstün iyinin bilgisini edinmesi hususu açığa çıkmaktadır. En yüksek iyi ise, erdem ve mutluluğun ayrılmaz bütünselliğine işaret etmektedir. Kant için erdem ve mutluluk birbirine özdeş olarak numen sahada temellendirilebilir. Böylece Kant, ruhun ölümsüzlüğünü varsaymak zorunda kalır. Çünkü en yüksek iyi ancak, ruhun

[279] **Kant** (2015) s.12-15.
[280] **Kant** (2015) s.52.

ölümsüzlüğünü kabul etmekle sağlanacaktır. Bu ise beraberinde Tanrı'nın varlığını getirecektir. İnsan, Tanrı bilgisine aklı ve iradesi ölçüsünde ulaşabilecektir. İradeyi ise seçim yaparken ve eylemde bulunurken etkin hale getiren yasa, ahlak yasasıdır.[281]

Kant'ın düşüncesinde birey, içinde bulunduğu ahlak yasalarıyla hem özgürlüğünü, özgürlüğü ile ruhunu, onunla ahireti ve en son olarak Tanrının varlığını idrak ederek, kendini merkeze almak suretiyle ve kendini bu sayede idrak ederek, ahlak alanını inşa eder. Kant, bireyi, ahlak yasasının hem yasa belirleyici üyesi hem de onu yerine getiren intisap etmiş kimse olarak konumlandırmaktadır.[282] Bu nedenle, insanı diğer her şeyden ayıran onun irade sahibi bir varlık olmasıdır. İnsan iradesi sayesinde ödev bilincine sahip bir varlık olarak kendini inşa edecektir. Bu da insanın akıl sahibi bir varlık olduğuna ve onu doğru bir şekilde kullanmasına işaret eder.

Kant, ''ahlakiliğin doğasını belirlerken ve ödev ahlakına vurgu yaparken, 'eğilimden kaynaklanan davranışlar' ile 'yükümlülükten kaynaklanan davranışları' birbirinden ayırmaktadır. Bu davranışlar arasındaki ayrım bir zorunluluk içeriyorsa ve görev olarak dayatılıyorsa o halde davranışlar arasındaki ayrım fark edilecektir. Zira yükümlülükten kaynaklanan davranışlar zorunluluk ilkesine dayanmaktadır. Yine aynı şekilde Kant, 'ödeve uygun eylemler' ve 'ödevden kaynaklanan eylemler' arasındaki farkı da felsefesinde ortaya koymaktadır.''[283] Örnek olarak şu şekilde açıklamak mümkün olacaktır: Bir kimsenin bir yerde kaybolan bir parayı görmesi veya bulması halinde o an onu bir başkası görecek diye parayı almaması ödeve uygundur lakin ahlaki bir davranış değildir. Ancak görmüş olduğu parayı ihtiyacı olan kaybeden bir kimsenin gelip alması düşüncesiyle o parayı gördüğü yerden almaması hem ödeve uygundur hem de ahlaki bir davranıştır. Görülmektedir ki, Kant'ın düşüncesinde ahlakiliğin doğası kişinin niyeti ile iyi istencinin birleşmesi halinde sağlanmış olacaktır.[284]

Kant'ın düşüncesinde insan aklı sayesinde pozitif özgürlük alanı oluşturarak bir ahlak alanı inşa etmektedir. Ahlak ve insan birbirleri için bir bütün teşkil eder ve anlamlı bir birliktelik oluştururlar. Kant insanın mahiyeti ve sahip olduğu aklı doğrultusunda insana özel anlam atfederek, insanın sahip olması gereken ödev ahlakına vurgu yapar. Kant

[281]**Kala, Muhammet Enes** (2018) Erdem ve Ödev Batı Ahlak Tarihinin Serencamı, 1.Baskı, Ankara, Kadim Yayınları, s.52-59.
[282]**Kala, Muhammet Enes** 'Kural Koyucu Ahlak Teorileri' : Demirkol, Murat (Editör) (2018) İslam Ahlak Esasları ve Felsefesi, 1.Baskı, Ankara, Bilay Yayınları, s.120.
[283]**Kala** (2018) s.123-124.
[284]**Kala** (2018) s.124-125.

felsefesi için asıl ahlaklılık alanını inşa eden, bireyin kendine karşı ödevleridir. Zira insanın kendine karşı ödevlerini en alt sırada ele almak çok yanlış bir düşüncedir aksine bunlar en üst sırada yer almaktadır. Önemli olan bireyin kendi kişiliğini alçaltması değil, onu yüceltmesidir. Bundan dolayıdır ki, kendine karşı ödevlerini yerine getirmeyen kimse için bir başkasının haklarına saygı duyması ve başkalarına karşı da üstüne düşeni yapması beklenemez. Bu anlamda kişinin ödeve uygun davranması, yaşama ve diğer insanlara saygı çerçevesinde davranış sergilemesi ancak insanlığa leke getirmeden yaşamakla olanaklıdır.[285] Birey, her şeyden önce insan olmaya yakışır bir şekilde yaşamını idame ettirmelidir.

Kant'ın düşüncesinde insanın kendine karşı ödevleri ahlaklılık ilkesini oluşturmaktadır. Zira kişinin değeri ahlaki değeri ile doğru orantılıdır. Bünyesinde manevi değer taşımayan bir kimsenin ödevlerini yerine getirmesi de olanaksızdır. İnsanın kendine karşı ödevlerinin en temelinde yatan husus, insanın kendine değer vermesi, kendi onurunu koruması ve davranışlarının diğer insanlarla uyum içinde olmasından ileri gelen bir özsaygı bilincinin olmasıdır.[286] Kant, saygı kavramına değinir ve öncelikle insanın kendisine karşı saygı duyması gereken bir varlık olmasına dikkat çeker. Saygı duygusu kaynağını insandan alır ve özel bir öneme sahiptir. Dışarıda değil, akılda olan bir duygudur. İnsanın yapıp etmelerini anlamlı hale getiren, davranışlarını yönlendiren, ahlak yasalarına ve ödeve karşı duymuş oldukları saygıdan ileri gelmektedir. Bu sebepledir ki her insan saygı duyulması gereken bir varlıktır. Zira her insan kendi içinde bir ahlak yasası taşımaktadır.[287] Kant'ın felsefesinde önemli bir yer teşkil eden ve ahlak yasalarına duyulması gereken saygı kavramı bu şekilde tezahür etmektedir.

2.5.3. Ahlak Yasası

Kant, insanın ahlaki bir varlık olmasına binaen, ahlak yasalarının önemine vurgu yapmaktadır. Her insan kendi içinde ahlak yasası taşımaktadır. Bu ahlak yasalarıyla insan, özgür varlık olduğunu fark eder, insan olmanın gerekliliği olarak ödevleri ödev olduğu için değil fakat doğru olanı tercih ederek yerine getirir. Şöyle ki; Tanrı'ya karşı olan yükümlülüklerimiz sadece Tanrı onların yerine getirilmesini istediği için değil, insanın içinden gelerek ve isteyerek yapması gerekmektedir. Tanrı'yı sevmek aynı zamanda

[285]**Kant, Immanuel**, Ethica, (Çeviren: Özügül,Oğuz (2007) Etik Üzerine Dersler, 2. Baskı, İstanbul, Pencere Yayınları, s.140-144.
[286]**Kant** (2007) s.143-148
[287]**Öndeş, Sinem** (2018) 'Kant'ın Ödev Ahlakı İle Hilmi Ziya Ülken'in Aşk Ahlakı'nın Karşılaştırılması', (Yüksek Lisans), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.47

eylemlerin severek yapılması demektir. Bu ise ahlaklılık alanını kapsamaktadır.[288] Kant'ın düşüncesinin merkezini burada bulmak mümkündür. Onun amacı en yüksek iyi olan Tanrı'nın ve buyruklarının doğru anlaşılmasını sağlamak, insanın üstüne düşeni aklı vasıtasıyla elde etmesi ve bir amaçlılık doğrultusunda yaşamını yönlendirmesidir.

Kant'a yöneltilen eleştiriler oldukça fazla olmuştur. Fakat Kant'ın düşüncesi aynı zamanda çoğu filozof tarafından çıkış noktası kabul edilmektedir. Kant topluma yön vererek, toplumun karanlık yüzünü aydınlatır. O, kendisine yöneltilen eleştiriler olmasına karşın pek çok yenilikçi düşünceyi beraberinde getirmiştir. Kant, sabit fikir ve düşüncelere saplanıp kalmamıştır. Onun düşünceleri sürekli gelişmiştir. Fakat yine de Kant'ın ahlak kuramına bir takım eleştiriler yöneltilmiştir.

Kant öncelikle ahlak ilkelerinin kurulması aşamasını ideal bir durum olarak görmekte ve bunun gerçekle olan bağını belirtmemektedir. Diğer bir eleştiri konusu ise, ahlak ilkelerini temellendirirken kişilerin birbirleriyle yüz yüze iletişim kurmalarından ziyade genel 'insan olma' meselesi üzerinde durmaktadır. Fakat bu noktada örneğin bir insanın yanında olup acısını o an yanında paylaşmakla, o insanın acısını uzaktan izlemek arasında fark vardır. Dolayısıyla ahlaki ilkeleri oluştururken ahlaki duyguları dışarıda bırakmak ahlak alanını zedeleyecektir.[289] Kant felsefesinin eleştirilmesinin diğer sebebi ise, Kant'ın ödev ahlakıdır. Ahlaki açıdan doğru olan eylem, ahlak ilkelerine uygun olandır ve bu da ödev ahlakını teşkil etmektedir. İdeal durumda oluşturulan ahlak ilkeleri ve ödevin getirmiş olduğu zorunluluk her zaman içinde bulunduğumuz pratik yaşamla uyumlu olmayacaktır. Zira insan doğumundan ölümüne kadar yaşadığı süre boyunca dünyayı değiştirip dönüştürecek güce sahiptir. İnsanın yaşadığı koşullar değişim göstermekle birlikte insan değişmektedir. Değişen bu durum ise, ahlak ilkelerinin ve ödevlerin zorunluluğuna ters düşmektedir. Bundandır ki değişen dünyada, insanların sürekli etkileşim ve iletişim içinde olduğu bir çağda ahlak ilkeleri ve ödevler oluşturmak ve bunların kesinliğini ifade etmek anlamsız olacaktır. Bu anlamda etkileşim içinde olan insan yaşantısına bu şekilde baskı ile müdahale etmek daha çok kaos ortamı yaratacaktır.

Kant'ın ödev ilkelerine yönelen bir diğer eleştiri konusu ise, Kant'ın ödev ilkesinin eylemin sonucuyla değil de davranışın ahlak ilkesine ve ödeve uygunluğuyla ilgilenmesidir. Ahlaki sorumluluk aynı zamanda eylemin sonucuyla da ilgilenmek

[288]**Kant** (2007) s.48-51
[289]**Özaydın, Özge** (2011) 'İçimdeki Ahlak Yasası: Kant'ın Ahlak Kuramı Üzerine Eleştirel Bir İnceleme' İstanbul Üniversitesi Felsefe Arkivi Dergisi, S: 34, s.110-111.

durumundadır. Kant ödevler sistemini oluştururken, ödevlerin birbiriyle çatışmayacağını belirtse de bazı durumlarda ödevler birbirleriyle çatışmaktadır. Ahlaki davranışlar sergilenmesi halinde sadece ahlaki ilke ve ödevlere uygun davranmak yeterli olmayacaktır. Çatışan yükümlülük durumları halinde ahlaki benlik ve ahlaki sorumluluk beraberinde açığa çıkmalıdır. Aksi takdirde eylemlerin yanlış gerçekleşmesi sorun teşkil edecektir. [290]

Kant, ahlak ilkelerini evrensel zemine dayandırmakta olup ahlak yasalarını genele indirgemektedir. Bu ise insan ilişkilerinde olumsuz bir durum yaratmaktadır. Zira birey olma başka bir şey, birey olmak için birbiriyle iletişim ve etkileşim kurulması başka bir şeydir. Bir değer varlığı olarak insanı toplumsal ilişkilerden bağımsız düşünerek genele indirgemek ve diğer insanların acılarını mutluluklarını yakından hissetmemek Kant felsefesinin ahlaki ilkelerinin eleştiri konusunu oluşturmaktadır.

Ahlaki problemler her devirde aynı veya farklı problemlerle tezahür etmekle birlikte insanın her çağda olaylara bakış açısı değişim ve gelişim göstermektedir. Ahlaki sorumluluk ekseninde Kant felsefesinin yanıldığını görmekteyiz. Kant dönemindeki ahlaki sorunlara ve problemlere yönelirken birtakım kavramlar ekseninde düşünce sistemi oluşturmaktadır. Fakat felsefesini inşa ederken birtakım yanılgılara düşmekte ve kendisinden sonra ahlak felsefesi konusundaki düşünceleriyle eleştirilmektedir.

Kant döneminin insan, toplum, davranış, etik gibi insanlığın sosyal problemlerine yönelerek gelecek toplumlara bir çözüm önerisi sunmakla birlikte ahlakı toplumun olmazsa olmaz unsuru olarak bütün düşünce sistemine konu edinmektedir. Kant düşüncesinde insanlığın temel problem alanını ahlak alanı teşkil etmektedir. Zira ahlak insan yaşamını düzenleyen ve daha yaşanılabilir bir dünya için kurallar bütününü oluşturur. Genel bir ahlak ilkesi oluşturmak, olması gereken ahlak sistemini dizayn etmek ve insana yüceliğini fark ettirmek Kant'ın ahlak felsefesinin amacını teşkil etmektedir.

Kant'ın ahlak hakkındaki düşüncelerine eleştirilerin yapılmasının yanı sıra onun düşüncelerini doğru anlaşılması ve güncel meselelere yön vermesi, her dönemde bir ölçüt olması, insana ve topluma ışık tutması yadsınamaz bir gerçekliktir. Ahlak alanını nitelikli bir şekilde inşa etmek, her dönemde insan olgusunu doğru bir şekilde anlamak ve kavramakla mümkün olacaktır. Birlikte yaşama ve bir arada yaşamanın zeminini teşkil eden insan, madde ve manadan oluşan bir bütündür. Geçmişten günümüze insanoğlu, aklı

[290] **Özaydın** (2011) s.111-115.

ile yücelmekte olup, kendisini, toplumu ve evreni değiştirecek kudrete sahip olmakla birlikte duygu ve arzuları ile ihtiyaçlarını karşılamak için her zaman diğer insanlarla iletişim ve etkileşim halinde olmuştur. Toplumsal varlık olarak insanın kendisini bilmesi ve kendi varoluşunu inşa etmesi insanın kendisini bir başkasında anlamlandırması, insanın kendisi için ve diğer insanlar için iyiyi istemesi Kant'ı doğru anlamakla mümkün olacaktır. Bu bakımdan ahlak alanının daha nitelikli bir alan olarak tezahür etmesi ancak doğru bir eğitimle sağlanacaktır. Aydınlanma düşünürü olarak bütün düşünce geleneğini etkileyen Kant'ın ahlak düşüncesini dikkate alarak eğitim hakkındaki düşüncelerine ulaşmak mümkün ve yerinde olacaktır.

2.6. Aydınlanma Taraftarı Olarak Immenuel Kant'ın Eğitim Anlayışı

İnsan yapısı gereği geçmişten günümüze kadar farklı disiplinlerden etkilenerek yaşamını şekillendirmektedir. Nasıl ki ahlak varlığı olarak insanı, ahlaki disiplin içinde temel boyutlarıyla anlamlandırmak mümkün ise, aynı şekilde insanı eğitim disiplini çerçevesinde tüm boyutlarıyla incelemek mümkün olacaktır. İnsanın gelişim sağlaması ancak belirli alanlar çerçevesinde gerçekleşecektir. Bu nedenle Kant'ın içinde bulunduğu Aydınlanma döneminden yola çıkarak insana bakış açısı, ahlak anlayışı ve eğitimin kendine nasıl yer bulduğu gibi hususlar incelenecektir.

Kant'ın eğitim anlayışı başlığı ile amaçlanan, bireyin eğitimi, toplumun eğitimi, ruhun eğitimi ve ahlaki eğitimin nasıl olması gerektiği hususlarının incelenmesidir. Tüm bu unsurlar bağlamında insan yetiştirmede eğitimin görevinin ne olduğu, Kant'ın eğitim anlayışının günümüz eğitim sistemine hangi katkıları sağladığı ve ne gibi çözüm yolları sunarak, eğitimin nasıl anlaşılması gerektiği gibi sorulara cevap bulmak ve düşüncelerinin günümüze yansımalarını belirtmek amaçlanmaktadır.

Eğitim, insanın yapıp etmelerinden oluşan bir süreçtir. Birey doğumundan itibaren belirli eğitim aşamalarından geçmekte ve bu eğitim serüveni yaşam boyu devam etmektedir. Eğitim, öncelikli olarak ‘‘insan nedir?’’ sorusuna cevap aramaktadır. İnsan bir değer varlığıdır. Evreni anlamlandıran, medeniyeti oluşturan, bilgi birikimi ile kültürün gelecek kuşaklara aktarılmasını sağlayan, aklı ve iradesi ışığında tekamül sürecindeki bir oluş varlığıdır. İnsan, her dönemde düşünürler tarafından önemli bir konu mahiyeti taşımaktadır. İlkçağ medeniyetinde Aristoteles, Platon ve Sokrates gibi önemli filozoflar tarafından insan temele alınmakla birlikte Aydınlanma dönemine bakıldığı zaman yine

aynı şekilde insan konusu önemli bir mesele olarak görülmüştür. İnsanı felsefesine konu eden en önemli filozoflar olarak karşımıza J.J.Rousseau ve Immanuel Kant çıkmaktadır.

Kant, bütün ömrünü felsefeye adayan bir filozof olarak, çocuk eğitimine oldukça önem vermiştir. O, bireyi eğitim serüveni içinde doğumundan ölümüne kadar ele alarak, eğitimi süreçleri ve nasıl uygulanacağı ile birlikte değerlendirmektedir. Kant'ın eğitim düşüncesinde felsefe büyük bir öneme sahiptir. Toplumun doğru bir eğitim ile yoğrulması temelinde felsefi düşünceyi barındırmasından ileri geliyor. Felsefe, bir bilinçlilik halidir. Felsefe ile birlikte insan, diğer bütün alanların da konusunu teşkil etmektedir. Zira felsefe, insanın bilinçli bir özne olarak kendini bulmasını ve kendini bir özne olarak açığa çıkarmasını sağlar. Kısaca insan felsefe ile bilinçli ve şuurlu varlık olarak kendine daha iyi bir dünya düzeni oluşturabilir ve kendini bu zeminde daha yetkin hale getirebilir. Bu ise ancak eğitim ile mümkündür. Felsefe, eğitime düşünme, eleştirme ve sorgulama gibi birçok katkı sağlamaktadır. Kant, çocukların düşünmeyi öğrenmeleri konusuna vurgu yapmaktadır. Düşünmeyi öğrenmek gelişi güzel ilkelere göre değil, değişmez ve sağlam fikirlere göre hareket etmeyi beraberinde getirir.[291] Eğitim ancak belirli ilkeler ve disiplinler dahilinde düşünüldüğü takdirde anlamlı olacaktır.

Eğitimden, 'ahlaki terbiye, çocuğun bakılıp doyurulması anlamına gelen umumi talim ve terbiye' unsurları anlaşılmaktadır. İnsan yaşamı boyunca her merhalede 'bakım ve beslenmeye, talim ve terbiyeye, tahsil ve irşada' muhtaç bir varlık olarak yaşamını sürdürmektedir. Bu hususların doğru bir şekilde sağlanması ise eğitim ve öğretimle mümkün olacaktır.[292] Kant'ın ahlak öğretisinde karşımıza çıkan en önemli hususlardan biri olan özgürlük ilkesi aynı şekilde eğitime bakış açısında da önemli bir mesele olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsan özgür bir varlık olarak, aklın buyruklarına boyun eğmelidir. Aksi takdirde insan sınır ve engel tanımadan iradesini kullanmaya çalışırsa yaşamı boyunca kuralsızlık hakim olacaktır. İnsanın insan olarak kalması ve özgürlüğünü iradesi ekseninde doğru bir şekilde kullanarak varlığını idame ettirmesi ancak eğitim ile sağlanır. İnsan ancak eğitim sayesinde gelişecek ve kendini değiştirecek güce sahiptir.[293] Kant için insanın başlıca ödevi, insanın kendisini geliştirmesi ve doğru yoldan saptığında kendini

[291]**Kant, Immanuel** Eğitim Üzerine, (Çeviren: Aydoğan, Ahmet (2017) 6. Baskı, İstanbul, Say Yayınları). s.9-10.
[292]**Kant** (2017) s.31-32.
[293]**Kant** (2017) s.33-35.

ahlaki yasalara dayandırmasıdır.[294] Bundandır ki, insan yaşamı boyunca kendini eğitime adamalıdır.

İnsan, eğitim vasıtasıyla kendini gerçekleştirerek ve eğitimle yetkinleşme imkanı elde ederek gelecek kuşaklara bilgi aktarımında bulunabilecektir. Eğitimin kalıcı ve sürekli olabilmesi ancak eğitimin bilime dönüştürülmesi ile mümkün olacaktır. Kant için eğitimde önem teşkil eden bir mesele olarak, çocukların yalnızca içinde bulundukları dönem için değil, aynı zamanda insanlığın gelecekteki durumu düşünülerek eğitimin yapılandırılması gerektiğidir. Bu anlamda ebeveynlere ve eğitimcilere önemli görevler düşmektedir. Çocuklara dünyanın değişen şartlarına uyum sağlayabilecekleri şekilde eğitim vermek önemlidir. Bu sebeple eğitim evrensel olmalıdır. Ancak iyi eğitim ve ahlak vasıtasıyla kötülükler ortadan kalkar ve iyilikler çoğalır. Bunun için gerekli olan insanda gizli halde bulunan yetilerin ortaya çıkması, insanın kendini gerçekleştirmesidir.

Kant, eğitim sürecinde çocukluğun ilk evresinde ‘‘çocuğun boyun eğmesini ve müspet itaati öğrenmesi’’[295] gerektiğini vurgulamaktadır. Çocuk kendi kendine düşünme becerisini kazanabilmeli ve sahip olduğu özgürlük bilincinin farkına vararak davranabilmelidir. Özgürlük bilincinin sağlanması çocuk eğitiminde önemli bir sürece tekabül etmektedir. Kant, öğrencisini hem özgürlüğünün kısıtlanmasına alıştıracak hem de öğrencisinin özgürlüğünü doğru bir şekilde kullanmasını sağlayacaktır. Çocuk eğer itaatlerine boyun eğmez ve derslerini yapmayı reddederse sonrasında yapmayı istediği eğlence imkanı ona verilmemeli ve çocuğun başına buyruk davranması engellenmelidir. Bununla birlikte çocuğun kendini mutlu hissedeceği ortam yaratılarak çocukluğun sahip olduklarının tadına varması sağlanmalıdır. Çocuk, yetişkin gibi değil çocuk olarak yetiştirilmelidir. Böylece çocuk zamanla özgürlüğünü doğru bir şekilde kullanmaya başladığı zaman başkalarının hakimiyetinden kurtulur ve kendi başına hareket edebilir.[296] Zira çocuklar yaşamın ilerleyen dönemlerinde kendilerini bir şahsiyet varlığı olarak inşa ederek, sahip oldukları kişiliklerini ortaya çıkararak daha sağlam adımlar atmayı özgürlükleri dahilinde başarabilme yetkisine sahip olacaklar ve hayatın zorluklarına karşı kendi başlarına ayakta kalmayı başarabilecek gücü kendilerinde bulacaklardır.

Kant’ın eğitim sisteminde çocuk, diğer insanlara duyduğu saygı sınırları içinde her an özgürlüğünün bilincinde olduğunun farkında olmalıdır. Çocukların yalan söylemeleri

[294]**Kant** (2017) s.38.
[295]**Kant, Immanuel** Eğitim Üzerine, (Çeviren: Aydoğan, Ahmet (2017) 6. Baskı, İstanbul, Say Yayınları). s.51.
[296]**Kant** (2017) s.52.

halinde ise yalan söyledikleri için utanmaları gerektiği söylenmelidir ki zaten tabiat insana yalan söyledikten sonra utanç duygusunu bahşetmiştir.[297] Kısaca, çocuk eğitimi için Kant'ın benimsediği kurallar şu şekildedir: Çocuklar ağladıklarında önemli bir sebep olmadıkça yardımlarına koşmamak gerekir. Çocuk her istediğini ağlayarak elde edecek ve bu çocukta alışkanlık haline gelerek gelecekteki yaşamını olumsuz etkileyerek güçsüz ve kendine güvensiz olmasına sebep olacaktır. Hiçbir sebep yokken ağladıklarında yanlarına gitmemek gerekmekte ve her istediklerinin ağlayarak yapılmasının önüne geçilmelidir. Eğer bu yapılmaz ise çocuğun kişiliğinde sorunlar meydana gelecektir. Çocuklar deneyimleyerek ve yaşayarak öğrenmelidirler. Ebeveynler çocukların istekleri karşısında bir şeyin yapılması ve yapılmaması halinde her zaman kararlı durmalıdırlar. Diğer taraftan çocuk sizin hoşunuza giden bir durumu reddettiği takdirde siz de onun isteğini ve hoşuna gidebilecek bir durumu reddetmelisiniz bu engelleme çocuğu sakinleştirir.[298] Eğitime bu açıdan bakıldığında görülmektedir ki, sorun sadece eğitimsizlikten değil eğitimin yanlış verilmesinden de kaynaklanabilmektedir. Böylece Kant, çocuk eğitimine dikkat çekerek ailelerin doğru eğitimi vermesi konusunda önemli bir düşünce sistemi geliştirmektedir.

Eğitimde özgürlüğün doğru anlaşılması ve sağlam bir zemine dayanması ancak disiplin sayesinde mümkün olacaktır. Eğitimin en önemli kısmını disiplin oluşturmakla birlikte, disiplin eğitimden önce gelmektedir. Çocukları fiziki olarak eğitirken aynı zamanda toplum için de yararlı hale gelmelerini sağlamak gerekmektedir. Bu anlamda Rousseau da Kant gibi düşünerek, ''önce bir sokak çocuğunu bulmadıkça asla yetenekli bir adamı yoğuramazsınız''[299] görüşündedir. Eğitim bireyin her anlamda gelişmesi ve topluma uygun hale gelmesi için ön koşuldur. Çocuk, gelişimi için toplumdan uzak değil aksine toplum ile iç içe olmalıdır. Çocuğun topluma dahil olması ancak toplumla iç içe olduğu ve ahlaki eğilimlerini açığa çıkardığı sürece mümkün olacaktır.

İnsan öncelikle eğitim ile birlikte disiplin altına alınmalıdır. İkinci olarak insan eğitim vasıtasıyla kültürel birikime sahip olmalıdır. Zira kültür, eğitim ve öğretimi bünyesinde barındırmakla birlikte insana özgü yeteneklerin keşfedilmesini sağlamaktadır. Üçüncü olarak eğitim, bireye iyiyi kötüden, doğruyu yanlıştan ayırt etme yetkisi vermekte ve anlayış kazandırmaktadır. Ancak saygı ve anlayış sayesinde birey toplumda medeni bir şekilde varlığını idame ettirecek yetkiye sahip olacaktır. Dördüncü olarak ise, ahlaki

[297]**Kant** (2017) s.73.
[298]**Kant, Immanuel** Eğitim Üzerine, (Çeviren: Aydoğan,Ahmet (2017) 6. Baskı, İstanbul, Say Yayınları). s.74-75.
[299]**Kant** (2017) s.83.

terbiye Kant için eğitimin en önemli bölümlerinden birini oluşturmaktadır. Ahlaki varlık olarak insan kendine bir amaçlar alanı oluşturarak, oluşturmuş olduğu amaçlara uygun terbiye edilmeli ve amaçların dışına sapmamalıdır. Böylelikle iyi amaçlar herkes tarafından kabul edilecek olanlardır.[300]

Kant, eğitime dair düşünceleri kapsamında iyilik ve kötülük kavramlarına değinerek insanın bu duygulara doğumundan itibaren sahip olduğunu belirtmektedir. Fakat insanın içindeki iyiyi ortaya çıkarması yine eğitim ile sağlanacaktır. Buna göre denilebilir ki Kant'ın ahlak felsefesi ve eğitim düşünceleri birbirinden ayrı düşünülemeyecek iki önemli alana işaret etmektedir. Zira Kant, eğitim düşüncesini temellendirirken, ahlaki terbiye unsuru düşüncesinin ilk ve en önemli kısmını oluşturmaktadır. Ahlak terbiyesi bireye kişiliğini oluşturması bakımından en erken yaşlarda verilmelidir. Aksi halde kişiliğin sonradan düzeltilmesi çok zordur. Bundan dolayı eğitim alanı kapsamına giren ahlak eğitiminin çocuklara doğru bir şekilde ve uygun bir zamanda verilmesi gerekmektedir. Kant düşüncesinde bireyin kişilik kazanması, toplumda kendini iyi bir insan olarak inşa etmesi ahlak eğitimi tasavvurunun temelini ve amacını oluşturmaktadır.

Kant için eğitim,''fiziki ve uygulamaya dönük''[301] olmaktadır. Yaşama dair olan ahlak eğitimi insana özgürlük bilincinin kazandırılmasını sağlamaktadır. Yaşama dönük olan bu eğitim, pratik eğitim olarak adlandırılmaktadır. Birey, pratik eğitim sayesinde kişiliğini oluşturabilecek ve kendini özgürlük bilinci ile inşa edecektir. Pratik eğitim üç kısımda tezahür etmektedir. İlki, okulda verilen eğitim yani mekanik eğitim. İkincisi, öğretmen dahilinde verilen yaşama dair meselelerin verildiği basiret eğitimi. Üçüncüsü ise ahlaki şahsiyetin kazandırıldığı eğitimdir. Kant, düşüncesinde okul eğitimine çok önem vermektedir. Birey okul eğitimi sayesinde bilgi birikimi kazanır, yeteneklerini keşfeder, çevresiyle iletişimine ve etkileşimine katkı sağlayarak şahsiyetini oluşturur. Diğer yandan okul eğitimi, bireyin ahlak eğitimine de katkı sağlamaktadır. Ahlak eğitimi ile birey, eğitim serüvenine katılır ve kendini bir değer varlığı olarak inşa eder.[302]

Kant, ahlak eğitimi ile birlikte fizik eğitimi, kültür eğitimi, ruhun eğitimi ve pratik eğitim gibi eğitimi bir bütün olarak düşüncesine konu edinmektedir. Eğitim ancak bütün bu unsurlarla birlikte düşünüldüğü takdirde anlamlı olacak ve toplumun sorunlarına ışık

[300]**Kant, Immanuel** Eğitim Üzerine, (Çeviren: Aydoğan, Ahmet (2017) 6. Baskı, İstanbul, Say Yayınları). s.40-44.
[301]**Kant** (2017) s.53.
[302]**Kant** (2017) s.54-55.

tutacaktır. Aksi halde bütün bu alanları birbirinden ayrı düşünmek Kant'ın eğitim felsefesini eksik ve yarım bırakmaya sebep olacaktır. Dolayısıyla fizik eğitimi ile birlikte çocuk eğitiminden başlayarak, eğitimin nihai hedefi belirtilmiş olacaktır. Kant'ın eğitim düşüncelerinin önemli kısmını oluşturan ahlak eğitimi konusuna çalışmamızın Ahlak Eğitimi başlığında detaylı bir şekilde yer verilecektir.

Kant fiziki eğitim ile çocuk eğitiminde olması ve olmaması gereken unsurlardan hareketle eğitimin amacını ve alanını belirtmektedir. Çocuklar belirli bir eğitim serüveninden geçmeye tabii tutuluyorsa ebeveynlere de çocuğun nasıl yetiştirilmesi konusunda eğitim verilmelidir. Çünkü yanlış eğitim çocuğun geleceğini ve yaşamını etkileyecektir. Bundan dolayı gerekli önlemlerin alınması gerekmektedir. Kant, diğer yandan bireyi doğumundan itibaren eğitim ile birlikte düşünerek bebeklerin sarılıp sarmalanmaya veya sallanmaya ihtiyaçlarının olmamasını belirtmekle birlikte ağlamanın çocuk için sağlıklı bir eylem olduğunu belirtmektedir. Fakat ağlayan bir çocuk ağladığında hemen yardımına koşulmamalıdır. Çünkü çocuk bunu fark ettiği an ağlamayı alışkanlık haline getirecek ve her istediğini ağlamayla elde edebileceğini fark edecektir. Bazı unsurlar insanın doğasında vardır ve doğa insana yaşayarak öğrenmesi gerektiğini göstermektedir. Bundan dolayıdır ki çocuklar gerek ağladığında gerek yürümeye başladığında hatta yazı yazmayı öğrendiklerinde dahi serbest bırakılmalıdırlar. Ancak bu sayede kendi kendilerine öğrenebilecekleri ortam sağlanacak ve güven duygusu kazanacaklardır. Ebeveynler çocuklarını en kötü ortam koşullarına karşı dayanıklı bireyler olmalarını sağlamalıdırlar. Ona göre çocuk hiçbir şekilde rahat yaşamaya alıştırılmamalıdır.[303] Bütün koşullarda her şeyi yaşayarak ve görerek kendilerinin öğrenmeleri sağlanmalıdır.

Kant düşüncesinde fiziki eğitimin ''müspet kısmını kültür oluşturmaktadır.''[304] İnsanı hayvanlardan ayıran, insanın bir kültür varlığı olmasından kaynaklanır. Kültür, zihnin doğru şekilde kullanılmasına, birlik ve bütünlüğe dayanmaktadır. Kültür eğitiminin çocuklara verilmesi gerekmektedir. İlk çocuk eğitimi verilirken çocuklara yürümeleri için yürüteç veya gerekli birtakım araçların dayatılması çocuk eğitimi için yanlış bir yol olacaktır. Çocuğun kendi yürüyünceye kadar emeklemesine müsaade edilmelidir. Bu sayede çocuk daha sağlam yürüyecektir. Bundan dolayı eğitimde hazırda olan araçlar bir kenara bırakılarak çocuğun kendi halinde hareket etmesi sağlanmalı ve kendisi için gerekli

[303]**Kant, Immanuel** Eğitim Üzerine, (Çeviren: Aydoğan, Ahmet (2017) 6. Baskı, İstanbul, Say Yayınları). s.63-68.
[304]**Kant** (2017) s.79.

olan araçları aklı vasıtasıyla kendisi geliştirmelidir. Çocukların oynadığı oyunlar da becerilerinin gelişimine katkı sağlamalıdır.[305]

Kant düşüncesinde fiziki eğitimin bir kısmını beden eğitimi oluşturduğu gibi diğer kısmını da ruh eğitimi oluşturmaktadır. Ruhun fiziki eğitimi ahlaki eğitimden ayrılmalıdır. Ruhun fiziksel eğitimi yalnızca doğayı hedeflerken, ahlak eğitimi özgürlüğü amaçlamaktadır. Birey fiziksel olarak gidebileceği son evreye kadar eğitilebilir ve iyi eğitilmiş ruha ulaşabilir ancak eğer ahlaki bakımdan eksikse o kötü bir birey olacaktır. Bu anlamda ruhun fiziksel eğitimine iki şekilde ulaşılmaktadır. Bunlar: Serbest eğitim ve Okul eğitimidir. Serbest eğitimde çocuk göz önünde bulundurularak oyun ve eğlence kısmı serbest eğitimin içinde verilmektedir. Okul eğitiminde ise iş ve mecburiyet ekseninde çocuğa disiplin ve sınır getirilmektedir. Okul bir kültür yeri olmakla birlikte çocuk bu alanda aynı zamanda ruhunu geliştirecek oyunlar ve beceriler ile meşgul olmalı ve kendisinden istenileni yerine getirmelidir. Çocuktaki ruhi melekeler okul ortamında başkalarıyla ilişki içinde toplumsal olması bakımından geliştirilmelidir. Zira bu çocuğa katkı sağlayacaktır.[306]

Kant, eğitimde hafızanın önemini vurgulayarak çocuklar için roman okumanın kötü ve yararsız bir şey olduğunu ve onlar için yalnızca eğlenceden ibaret olduğunu vurgulayarak, roman okumanın hafızayı zayıflatacağını ve zihinlerini boş yere meşgul edeceklerini öne sürmektedir. O, okul eğitimine bireyin toplumsallık kazanması açısından çok önem vermektedir. Diğer yandan okul eğitiminde birey için önemli olan hafızayı geliştirecek eylemlerde bulunmak olmalıdır. Bu anlamda Kant için roman okumak hafıza için tehlikeli olmakla birlikte tarih dersinden hareketle ezbere dayalı eğitimin bireyin aklını kullanması sebebiyle hafızayı geliştirici etkisi olduğunu vurgulamaktadır. Hafıza, dikkate dayanmakta ve eğitimde dikkat dağıtıcı hiçbir unsur bulunmamalıdır.[307] Kant, hafızayı geliştirmesi bakımından tarih için ezbere dayalı eğitimin gerekli olduğunu vurgulamakla birlikte bireyin kendi deneyimleyerek elde ettiği bilgiyi de önemsemektedir. Bireyin zihni yetilerini geliştirmesinin ve eğitmesinin en makul yolu, olmasını istediği her şeyi aklını kullanarak kendisinin yapmasıdır. Bireyin bilgiyi kendi yetileri ile elde etmesi o bilginin unutulmamasını sağlamaktadır. Kant aklı bu şekilde eğitmede Sokratik metodu ön görmektedir. Konuşturarak bireyin kendi bilgisine ulaşması sağlanmalıdır. Bu ise elde

[305]**Kant** (2017) s.79-81.
[306]**Kant, Immanuel** Eğitim Üzerine, (Çeviren: Aydoğan, Ahmet (2017) 6. Baskı, İstanbul, Say Yayınları). s.87-89.
[307]**Kant** (2017) s.92-96.

edilen bilginin, kendi aklı ile ulaşması bakımından kalıcılığını artıracaktır.[308]Eğitim serüvenini bu zeminde oluşturması ardından ahlak eğitimini beraberinde getirecektir.

Özetle eğitim, insanlık tarihine bakıldığı zaman hemen her dönemde önemli bir mesele olarak tezahür etmektedir. Eğitim insan yaşamı için kaçınılmazdır. İnsanın kendi varlığını anlamlandırması, şahsiyetini inşa etmesi, aklını doğru kullanabilmesi ve diğer insanlarla olan toplumsal ilişkileri ancak eğitim ile mümkün olacaktır. Bütün insanlar birbirinden farklı yaratılmaktadır. Bireylerin birbirleri ile iletişimi ve etkileşimi için insanın eğitilmesi, terbiye edilmesi gerekmektedir. Eğitim, bireyin doğduğu andan itibaren ilk olarak ailede başlamaktadır. Kant, çocuk eğitimine çok önem vermekle birlikte ebeveynlerin belli bir takım hususlara dikkat etmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Çocuklar yaratıldıkları andan itibaren hiçbir şey bilmeyerek dünyaya gelmektedirler. Zamanla çocuğun aklını kullanarak düşünmeyi geliştirmesi ve içinde gizli halde bulunan yeteneklerini keşfetmesi sağlanmalıdır.

Kant'a göre çocuklara eğitim verilirken onların algılayacağından çok daha fazlasını öğretmek onlar için yararlı olmayacaktır. Çocukların seviyelerine göre eğitim vermek önemli bir meseledir. Kant bu anlamda ahlak alanındaki her bilgiyi çocuklara aktarmamak gerektiğini ileri sürmektedir. Çocuk için bir zemin oluşturulmalı, çocuğun fikir edinmesi sağlanmalı fakat çocukta soyut halde bulunan kavramlarla çocuğun zihni karıştırılmamalıdır. Çocuklar için genel eğitimin ahlak eğitimine zemin oluşturması ve bilinçlendirilmeleri gerekmektedir. Bu amaçla Kant için önemli olan doğru zamanda doğru eğitimin verilmesidir.

Kant, çocukların doğuştan birtakım kavramları zihinlerinde bulundurduklarını, iyi ve kötü kavramlarının çocukta zamanla ortaya çıktığını ifade etmektedir. Çocuk ancak doğru bir eğitimle kötü olan davranışını bastırarak, iyi olan davranışlara sahip olacaktır. Eğitim ile birlikte öğretim kavramı da önemlidir. İnsana doğru eğitim ancak doğru öğretim ile verilecektir. Eğitim ve öğretimin doğru yöntem ve metotlarla sağlanması gerekmektedir. Çocuklar ilk dönemlerde almış oldukları eğitim vasıtasıyla, yaşamlarını doğru bir şekilde inşa ederek, gelecek kuşaklara da doğru eğitim aktarımında bulunabileceklerdir. Gelecekte nasıl bir eğitim tasavvuru tasarlıyorsak, zamanında çocuklara verilmesi gereken eğitimin doğruluğuna dikkat edilmelidir. Ancak bu sayede eğitim ile birlikte insanın ve toplumun anlamlı inşası mümkün olacaktır.

[308]**Kant** (2017) s.97-98.

Kant, insanı evren ile bütün düşünmektedir. İnsan dünyaya geldiğinde kendisi için kurulu bir düzende varoluşunu oluşturmakta ve geliştirmektedir. Evrenden yani var olan her şeyden hareketle insan, kendi varlığını anlamlandırma çabasına başvurmaktadır. İnsan varlığını anlamlandırması için yaratılanları göz ardı etmeyecek ve böylece yaratılış fikrinden hareketle Tanrı fikrine erişecektir. Doğru eğitim ile kişi, iyiliğe ulaşacak ve iyiliği açığa çıkaracaktır. Bu bakımdan çocuk eğitiminde okulların rolü büyük öneme sahiptir. Çocuk okulda bilgi birikimi edinerek, kendine ait yeteneklerini geliştirecek ve başkalarıyla birlikte iletişim ve etkileşimiyle birlikte kendi kimliğinin oluşması sağlanacaktır. Böylece Kant, okul eğitimine çok önem vermekte ve çocukların kişiliklerini ve karakterlerini kazanmalarının okul eğitimi ile sağlanması gerektiği hususuna dikkat çekmektedir. Kısacası çocuk, eğitim sürecinde okuldan yardım almalı ve asıl yaşayarak, deneyerek kendisi için uygun olan bilgiye kendisi erişmelidir. Bu ise, çocuğun edinmesini istediği bilgiyi güçlendirecektir. Çocuk bu sayede aklını kullanmaya ve düşünmeye yeltenecektir. Bu ise Kant'ın eğitim sisteminin amacını oluşturmaktadır.

Kant, çocuğun aklını kullanarak, vazife bilincinin farkında olmasını, dış etkenlerden çocuğun etkilenmeyerek kendi düşünce sistemini geliştirmesini ve kendine kendisi için yaşanacak dünya tasavvuru oluşturmasını ve bir ahlak alanı inşa ederek, eğitim ile insanın anlamlı bir bütün oluşturmasını hedeflemekte ve daha yaşanılabilir bir dünya tasavvuru oluşturmaktadır. Birey eğitiminden toplum eğitimine ulaşan Kant, güçlü bir medeniyet tasavvuru inşa etmektedir. Medeniyeti ayakta tutan eğitimdir. Kant, ahlakileşme ve evrensel ahlak yasası ile insan olarak kalmanın yollarını sunmaktadır. İnsan, her şeyden önce eğitime muhtaç bir varlıktır. O, eğitimde disiplinin olması gerektiğini savunarak insan olmanın vasıflarının yerine getirilmesi gerektiğini savunur. İnsan disiplin edilerek belli bir amaçlılığa yönelir. Birey, amaçları doğrultusunda özgürlük alanını inşa eder. Zira insan özgürlük ile kendini zararlı etkenlerden korur. Kant, kültür eğitimine değinerek bireyin yeteneklerini özgür bir şekilde gerçekleştirmesinin yollarını sunar. Kant, düşüncesinde insanın, ödevlerinin ve özgürlüğünün bilincinde olması, iyi, ahlaklı ve mutlu yaşam sürmesi eğitim ile sağlanacaktır. Kısaca Aydınlanma taraftarı olarak Kant, içinde bulunduğu döneme birçok yenilikçi düşünce getirmekle birlikte günümüzdeki eğitim problemine gerek ahlak düşünürü olarak gerek eğitimci kimliği ile ışık tutmaktadır. Kant'ın ahlak ve eğitim hakkındaki düşünceleri ekseninde Ahlak Eğitimi ile ilgili görüşlerine çalışmamızın diğer bölümünde yer verilecekti

3. BÖLÜM

JEAN JEAN ROUSSEAU ve IMMANUEL KANT'IN AHLAK EĞİTİMİ ANLAYIŞLARI ve MUHAYESESİ

3.1. Jean Jacques Rousseau'da Ahlak Eğitimi

Ahlak eğitimi, en genel ifadeyle, kişinin şahsiyetini inşa etme sürecinde katıldığı serüvendir. Ahlak eğitimi ile birey, değerler alanını inşa eder, hayatı anlamlı şekilde kontrol eder ve erdemli yaşam sürme idealini gerçekleştirir. Ahlak eğitimi ahlakın temel kavramları olan adalet, erdem, değer, vicdan, merhamet ve bireyin üstüne düşen ödevleri gibi birtakım unsurları bünyesinde barındırmaktadır. Birey bu kavramlar ile yaşamını idame ettirmeli ve bu bilinçliliğe sahip olmalıdır. Bu ise ancak eğitim ile sağlanacaktır. Eğitim, insanın yaşamına yön vermesi için en çok ihtiyaç duyduğu ve bireyin yaşamı boyunca katıldığı bir serüvendir. İnsan eğitim sayesinde kendini şahsiyet varlığı olarak inşa ederek, sorumluluklarının bilincine varacak toplum içinde yaşamanın gerekliliklerine göre yaşamını sürdürecektir. Ahlak ve eğitimin birlikte düşünülmesi, ahlak eğitiminin meydana gelmesini sağlamakta ve bireylerin yaşamını anlamlı ve bilinçli bir şekilde sürdürmelerine olanak tanımaktadır.

Ahlak eğitimi, önemli bir mesele olarak insanın ve toplumun temelinde bulunan buhranın asıl sebebini oluşturmaktadır. Ahlak her bireyin ortak amaç doğrultusunda hareket ettiği, iyiyi doğruyu güzeli bulmaya çalıştığı bir alan olarak tezahür etmekte ve bireylerin ölçülü bir şekilde orta yolu bularak yaşamaları gerektiği esasına dayanmaktadır. Ahlak eğitiminde de temel ölçüt bireyin kendisini bilmesi olmalıdır. Kendini bilmek, bireyin toplum içinde diğer insanlarla olan ilişkilerinde saygılı olması, toplumsal kurallara uyması, görev ve sorumluluk bilinciyle hareket etmesi ve haklarını gözetmesi gibi unsurları beraberinde getirecektir. Ahlak eğitiminin amacı, bireyin ve toplumun yaşamında düzenlilik sağlamaktır. Bu ilkeler doğrultusunda denilebilir ki ahlak eğitimi her çağda önemli bir mesele olarak insanla birlikte açığa çıkmaktadır ve birçok düşünür tarafından ele alınmaktadır. Çalışmamızın önemli isimlerinden olan Rousseau'nun, ahlak ve eğitim düşüncelerinden sonra ahlak eğitimine dair görüşlerini aktarmak yerinde olacaktır.

Rousseau'nun ahlak eğitimi hakkındaki düşünceleri birey, çocuk, toplum unsurları ile birlikte adalet, merhamet, özgürlük, vicdan, mutluluk ve bireyin ödevleri gibi amaçlara dayanmaktadır. Bu amaçlılık doğrultusunda Rousseau bütün düşüncelerinin merkezine

doğayı koymakta ve var olan her şeyin doğa tarafından anlamlı bir şekilde oluştuğunu ileri sürmektedir. Doğa ve doğallık hakkındaki düşünceleri onun ahlak, eğitim ve ahlak eğitimi meselelerinin odak noktasını oluşturmaktadır. Rousseau'ya göre doğa, insanı özü itibariyle, iyi varlık olarak ele almakta ve her türlü bozulmadan, yozlaşmadan uzak tutmayı amaçlamaktadır. Rousseau, insanın sosyal ilişkilerden ve uygarlıktan uzak olması gerekliliğinden hareketle toplumsal yaşamın insanın ahlaki değerlerine zarar verdiğini düşünmektedir. O doğa durumunun, barışa ve bütün insanlığa en elverişli ortam olduğu düşüncesinden hareket etmektedir.[309] Doğa durumundaki insanın ahlaki ilkeleri, erdemleri, iyilik düşüncesi yoktur. Fakat bu insanın kötü olduğu anlamına gelmez. Aksine doğa durumundaki insan özü itibariyle zaten iyidir. Doğa durumunda bütün insanlar eşittir.[310] Rousseau'nun bütün sisteminde olduğu gibi ahlak eğitimi hakkındaki düşünceleri de doğa hakkında sahip olduğu düşünceleri çevresinde şekillenmektedir.

Rousseau'nun eğitim hakkındaki düşüncesinin merkezini çocuk oluşturmakta ve ahlak eğitimi hakkındaki düşüncelerine bu doğrultuda yön vermektedir. Ahlak eğitimi ailede başlamakla birlikte Rousseau'nun doğa durumundaki düşüncesinde aile bulunmamaktadır. O dönemde kadın ve erkek arasındaki ilişkiler rastlantısaldır. Kadınlar çocuklarına onlar kendilerine bakacak duruma gelinceye kadar daha içgüdüsel olarak bakmaktadırlar. Doğa durumunda herhangi bir otorite, ödev ve yükümlülük söz konusu değildir.[311] Rousseau'ya göre doğa durumunda insan, olabileceği en güzel ve en doğal evrededir. Fakat insanın başkalarıyla olan ilişkisi zorunludur. Bu zorunluluk onun ahlak ve erdem kavramlarını bilmeye yöneltmekte ve toplum içinde yaşamayı beraberinde getirmektedir. Bu doğrultuda Rousseau Emile olarak adlandırdığı öğrencisinden hareketle çocuğun gelişim aşamalarını tüm boyutlarıyla irdeleyerek, eğitim görüşüyle ideal toplum düzeni oluşturmaya çalışmakta ve ahlak eğitiminin önemine de vurgu yapmaktadır.

Rousseau çocuk eğitiminde eğitimcinin üstüne düşen önemli görevlerden bahsetmekte ve eğitime, eğitimcinin yön verdiği görüşünden hareket etmektedir. Eğitim hakkındaki görüşünden yola çıkarak denilebilir ki, ebeveynlerin ve öğretmen olarak adlandırdığı mürebbinin çocuk üzerindeki etkisi oldukça fazladır. Çocuk için doğru eğitimin verilmesi için eğitimcilerinde yeterli donanıma sahip olması gerekmektedir. Çocuğa gelişim evrelerine göre, yaşı dikkate alınarak eğitim aşamalı şekilde verilmelidir.

[309]**Cevizci, Ahmet** (2008) Aydınlanma Felsefesi Tarihi, 2. Baskı, Bursa, Asa Yayınları, s.276.
[310]**Cevizci** (2008), s.278.
[311]**Cevizci, Ahmet** (2008) Aydınlanma Felsefesi Tarihi, 2. Baskı, Bursa, Asa Yayınları, s.278-279.

Bu aşamaları dikkate alan Rousseau çocuğu fiziksel ve ruhsal boyutuyla incelemekte ve onu natüralist eğitim anlayışı kapsamında din eğitimi, ahlak eğitimi gibi aşamalara tabi tutarak değerlendirmektedir. Ahlak eğitimi kapsamında, çocukların ahlak eğitimi almaları gereken yaşa dikkat çekmekte ve gençler için ahlak eğitiminin nasıl verilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Rousseau, toplumsal düzenin sağlanması için herkesin üstüne düşen görevi yapması gerektiğini savunmakta ve bu görüşünü eğitim düşüncesine de yansıtmaktadır. Ona göre eğitimde aile özellikle kadın en önemli unsurdur. Bir annenin çocuğuna bakmasıyla, ahlakın kendiliğinden biçimlenmesi ve toplumsal yaşamın düzeni sağlanacaktır.[312] Ahlak eğitiminde ebeveynlerin rolü büyüktür. Rousseau aile kavramına yönelik *Emile* ve *Toplum Sözleşmesi* eserlerinde önemli düşünceler ileri sürmüştür. Ona göre aile, toplumsallaşmanın yapı taşını oluşturmaktadır. O, bir yandan çocuklarını yetiştirme yurduna terk ederken, diğer yandan ailenin öneminden bahsetmiştir. Rousseau, durumunun çocuklarını yetiştirmeye yetersiz olduğunu belirtmiştir. Çocuklarını annelerine emanet ettiğinde annesinin eğitemeyeceğini, annesinin ailesine emanet ettiği takdirde ise çocukların canavara dönüşeceğini ifade etmektedir.[313] Felsefe'de esas olan teori ve pratik bütünlüğüdür. Rousseau'nun ise buna riayet etmediği görülmektedir. Onun yaşamı, eserlerindeki düşüncelerinden çok farklıdır.

Rousseau, *Emile* eserinde çocuğu yedi yaşına kadar olan süreçte ebeveynlerin çocuk üzerindeki etkisi ile değerlendirmektedir. Çocuk yedi yaşından sonra artık çevresinin etkisiyle yaşamına yön vermeye başlamaktadır. Rousseau çocuğun geçirdiği süreçleri dikkate alarak ergenlik çağından önce çocuğa kesinlikle ahlakla ilgili durumların ve toplumsal ilişkilerin öğretilmesinden kaçınmak gerektiğini vurgulamaktadır. Çünkü çocuk henüz ahlak eğitimini o yaşta öğrenebilecek düzeyde değildir. Zihninde ahlaka dair kavram ve durumları kavraması güçtür, yanlış anlamaması ve yanlış anlamlar yüklememesi için çocuğun öncelikle maddi dünyayı anlaması sağlanmalıdır.[314]

Rousseau çocuğun doğru eğitim ile kendisine uygun eğiticiler tarafından yönetilmesini savunmakta haklı fakat çocuğun ergenlik yaşına kadar olan süreçte ahlaka dair hiçbir şey öğrenmemesi düşüncesi yanlıştır. Çocuk dünyaya gözlerini açtığı andan

[312]**Rousseau, Jean- Jacques** Emile ou De l'education (Çeviren: Yerguz, İsmail) (2009) Emile ya da Eğitim Üzerine, 1. Baskı, İstanbul, Say Yayınları). s.121.
[313]**Canbulut, Tuğba** (2018) 'Rousseau'da Aile Kavramı' Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi, S: 26, s. 490.
[314]**Rousseau, Jean- Jacques** Emile ou De l'education (Çeviren: Yerguz, İsmail) (2009) Emile ya da Eğitim Üzerine, 1. Baskı, İstanbul, Say Yayınları). s.189.

itibaren evreni anlamaya ve anlamlandırmaya yönelir, başka insanların varlığından haberdar olur. Bu süreçte iyiyi, doğruyu, güzeli aramaya yönlendirilmesi gerekmekte ve bu ise ahlak eğitimi sayesinde olacaktır. Ahlaki kavram, kural ve eğitimin uygun dille, disiplin ve zorlamaya tabii tutulmadan çocuğa erken yaşlarda kısmen de olsa öğretilmesi gerekmektedir. Fakat Rousseau çocuğun en tehlikeli döneminin doğumundan on iki yaşına kadar olan süreç olduğunu ifade etmekte ve negatif eğitim görüşü ile çocuğun erdemleri öğrenmekten uzak tutulması gerektiği kanaatindedir.[315] Çocuk toplumsallığın hakim olduğu dünyaya gözlerini açar ve başka insanlarla birlikte yaşamının sağlanması için değerleri, erdemleri, saygı, sevgi ve hoşgörüyü öğreneceği ahlak eğitiminin erken yaşta verilmesi gereklidir. Ahlak eğitimi çocuğun anlayacağı şekilde ve yalnızca sözlü olarak değil, canlı örneklerle, rol model edindiği kimseler tarafından, başkalarının yaşadıklarına şahit olarak öğretilmelidir.

Rousseau'nun eğitim düşüncesinin merkezini deneyim ve duygu oluşturduğu için çocuğa bilgilerin erken yaşta verilmemesi gerektiğini savunmakta[316] ve çocuğun iyiyi kötüyü kendi yaşantısı sonucu öğrenmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Çocuklara her şeyden önce akıllı olmaları gerektiği öğretilmelidir.[317] Akıllılık ile anlatılmak istenen, aklı kullanmaktır, iyilik ise ahlaken kullanılır. İyiliğin ne olduğunu anlayabilen, ahlaklılığı da kavrayabilecektir. Rousseau'ya göre iyi ve kötü ayrımına insan sadece aklı sayesinde ulaşır. Çocuklara özgür davranabilmelerinin sağlanması onların akıllarını kullanmalarını beraberinde getirecektir ve akıllarını kullanabildikleri ölçüde iyiyi kötüden, doğruyu yanlıştan ayırt edebileceklerdir. Bu sayede ahlaklılık ortaya çıkacaktır. Rousseau bu noktada şu ifadeleri kullanmaktadır: Bilimleri öğrenmenin bir çağı olduğu gibi görgü kurallarını öğrenmenin de bir yaşı vardır. Bu kuralları çok erken yaşta öğrenmek kişinin yararına olmayacaktır. Çünkü yaptığını bilinçli olarak yapmış olmayacaktır. Bu sebeple çocuğun aklının toplumsal ilişkileri kavrayacak yaşa gelene kadar ahlak eğitimine tabi tutulmamalıdır. Bu durum çocuğun doğal gelişimini ortaya koymaktadır.[318] Böylece çocuk doğal süreci takip ederek, gelişim aşamalarını kendisine uygun şekilde tamamlayacaktır.

[315]**Rousseau, Jean- Jacques** Emile ou De l'education (Çeviren: Yerguz, İsmail) (2009) Emile ya da Eğitim Üzerine, 1. Baskı, İstanbul, Say Yayınları). s.197.
[316]**Rousseau** (2009) s.339.
[317]**Rousseau** (2009) s.352.
[318]**Tuğal, Ebru** (2019), 'Rousseau'da Toplum ve Eğitim Felsefesi: Emile'de İnsan Tasavvuru ve Kadına Bakış', (Yüksek Lisans), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.78-79.

Kısaca Rousseau'nun düşüncesinde asıl anlatılmak istenen, çocuğa gerçeği öğretmekten çok, gerçeği bulmak için ne yapması gerektiğini öğretmektir.[319] Belki çocuk yanlış yapacak ama bu sayede doğru olanı kendi aklı sayesinde bulacaktır. Ahlak eğitimi bu sayede anlam kazanacaktır. Böylece çocuğa özgürlüğünü gerçekleştirebileceği ve yaşayarak öğreneceği ortamın sağlanması önemlidir. Çünkü deneyimleyerek kazandığı davranışlar onda daha çok kalıcı olacaktır. Rousseau'nun eğitim ile en temelde amaçladığı ahlaklı yurttaşlar yetiştirmektir. Bu noktada bilim ve sanatın insanı kendisinden uzaklaştırdığını savunmakta ve yozlaştırdığını, bireyin kendisine ve çevresine yabancılaştırdığını düşünmektedir. Fakat asıl mesele bilim ve sanatın insanı yozlaştırması değil, insanın bu alanları eğitim sayesinde doğru biçimde, yaşamına yön verecek şekilde kullanmasıdır.[320] Rousseau'nun eğitim ile amaçladığı bilinçliliğin sağlanması, insanın aklını kullanarak yaşamını yönetmesi ve ahlak alanını inşa etmesidir.

Sonuç olarak Rousseau'nun ahlak eğitimi ile amaçlandığı bireylerin yaşamlarına bilinçli bir şekilde yön vermeleri ve onlardaki doğal duyguların yani, vicdan, merhamet, özgürlük gibi erdemlerin meydana gelmesini sağlamaktır. Ahlak eğitimi en temelde ailede başlayarak, ebeveynlerin ve eğiticilerin iyi yurttaşlar yetiştirme esasına dayanmalı ve bireyin empati yaparak toplumla uzlaşma halinde yaşaması ideali taşımalıdır. Böylece ahlak eğitimi ile birey kontrollü, çevresiyle uyumlu ve işbirliği içinde, toplumsal kurallara uyum sağlayarak ideal yaşam tasavvuruna ulaşabilecektir. Kısaca, felsefe tarihinde 18.yüzyıl Aydınlanma düşüncesinde önemli bir yere sahip olan Rousseau, Aydınlanma düşüncesini birçok yönden eleştirerek kendine özgü geliştirdiği ahlak, eğitim ve ahlak eğitimi düşüncelerinden hareketle kendi döneminde ve günümüzde derin izler bırakmıştır. Aydınlanma döneminde Rousseau'nun düşüncelerinden etkilenerek ondan bağımsız bir şekilde düşünce sistemi geliştiren, Kant'ın ahlak eğitimi hakkındaki düşüncelerini incelemek yerinde olacaktır.

3.2. Immanuel Kant'da Ahlak Eğitimi

Aydınlanma taraftarı olarak Kant, ahlaka bakış açısında olduğu gibi eğitim felsefesi açısından da yol gösterici etkiye sahiptir. Ahlak olmadan eğitim, eğitim olmadan ahlak düşünülememektedir. Kant'ın ahlak görüşleri ile eğitim düşünceleri birbirini tamamlayarak bütün oluşturmaktadırlar. Kant, ahlak ve eğitim düşüncelerini sistemleştirirken değer

[319] **Rousseau** (2009) s.383.
[320] **Tuğal, Ebru** (2019) 'Rousseau'da Toplum ve Eğitim Felsefesi: Emile'de İnsan Tasavvuru ve Kadına Bakış', (Yüksek Lisans), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.107.

varlığı olarak insan olgusundan hareket etmektedir. Zira Kant'ın felsefesinde insan çok önemli bir yere sahip olmakla birlikte Kant insanı diğer varlıklardan, hayvanlardan ayırmaktadır. Hayvanlar içgüdüleriyle hareket etmektedir fakat insan aklı ışığında hareket ederek yeteneklerini keşfeder ve kendi kendini yönlendirir. İnsan belli yetenekleri doğrultusunda hayata atılır fakat bu işlenmemiş yeteneklerin ortaya çıkarılması bir takım aşamalar gerektirir. Bunlar: Bakım, eğitim, varılması gereken amacın idesi, öğrenmek, elde ettiği başarıları kuşaktan kuşağa devretmek, çalışmak ve devlet kurmaktır.[321] Tüm bu aşamalardan hareketle Kant, insan için eğitimin gerekliliğine ve önemine vurgu yapmaktadır.

Kant'a göre, ''insan ancak eğitim vasıtasıyla insan olabilir ve insan eğitimin meydana getirdiğinden başka bir şey değildir.''[322] İnsan istediği amaca eğitim ile ulaşabilecektir. İnsan, amacı doğrultusunda bir ide'ye sahip olmalı ve kendi eğitiminin kavramını oluşturmalı onu tasavvur etmelidir. Bu insanın amacına ulaşması için ondaki doğal yeteneklerin gelişmesi gerekmektedir. Aynı zamanda insan öğrenmek zorunda olan bir varlıktır. Zira insan hayatının sonuna kadar öğrenmek, öğrendiklerini bir başkasına aktarmakla yükümlüdür. İnsanın doğal yetenekleri de ancak bu sayede meydana gelecektir. İnsan her çağda başkalarına ihtiyaç duymakta ve bilgi birikimi geçmişle gelecek arasında köprü mahiyeti taşımaktadır. İnsanın yalnız yaşaması olanaksızdır. Tüm bu aşamalar insanın tarihselliğini ön plana çıkarmaktadır. İnsanın yapıp eylemeleri, eğitim görmesi, öğrenmeye ihtiyaç duyması ve bilgilerini gelecek kuşaklara aktarması büyük bir önem arz etmekte yaşamı boyunca topluma ve devlete gereksinim duymaktadır. Çünkü insan ancak bu sayede eğitim, öğretim ve bilgi birikimini devam ettirebilecektir.[323]

Kant, geçmişten günümüze önemli bir varlık olarak insanı eğitim felsefesi ile birlikte merkeze alarak, insanı hem manevi yani ruhi hem de maddi yani fiziki boyutlarıyla irdeleyerek insanın eğitime muhtaç bir varlık olduğu düşüncesindedir. Kant için ideal eğitim ''iradenin doğal eğilimlere, maddi isteklere uymasına engel olan, bunun yerine iradenin, ödev bilinci ile aklın ilkelerine yani ahlak yasasına uygun tarzda yetiştirilmesine olanak tanıyan bir eğitimdir.''[324] Eğitimde öncelikli olarak ödev ve ahlak bilinci oluşturulmalı ve çocuk kültürle donatılmalıdır. Eğitim, insana ayırt etme gücü ve anlayış

[321]**Mengüşoğlu, Takiyettin** (2015) İnsan Felsefesi, 1. Baskı, Ankara, Doğu Batı Yayınları, s.68.
[322]**Mengüşoğlu** (2015) s.69.
[323]**Mengüşoğlu** (2015) s.69-72.
[324]**Yayla, Ahmet** (2015) 'Kant'ın Ahlak Eğitimi Anlayışı' Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, S: 1, s.78.

kazandırarak insanın diğer insanlarla birlikte uyumlu bir şekilde yaşamasını sağlamalıdır. Bu anlamda Kant, eğitim felsefesinde çocuğa ve gençlere oldukça önemli yer verir. İnsan doğumundan itibaren belirli evrelerden geçer ve eğitim vasıtasıyla ruh eğitimini, fiziki eğitimini, kültür bilincini oluşturarak ahlak eğitimi ve pratik eğitimi ile birlikte şahsiyetini inşa eder ve yaşamını tamamlar. Böylece insan eğitim sayesinde gelişim evrelerini tamamlarken hayvanlardan ayrılmaktadır. Bu hususta ise insanın akıl ve irade sahibi varlık olması anlam kazanır. Kant, eğitim düşüncesinde çocukluk ve gençlik dönemini farklı şekillerde ele almakta, insan doğasını, şekillendirmekte ve insanı eğitim ile ahlak zemininde anlamlı bir bütünlüğe kavuşturacak yöntemler sunmaktadır.

Ahlak eğitimi, Kant felsefesinin en temel ve en önemli alanını teşkil etmektedir. Kant, bireye birey olma vasfını kazandırarak ve iyi olanı gözeterek yetkinleşmesini hedeflemektedir. İnsan, fiziki varlığının yanında aynı zamanda bir ahlak varlığıdır. Bir oluş varlığı olarak insan, tüm boyutlarıyla ele alınmalıdır. Zira ahlak olmadan insanın oluşması, gelişmesi kendini toplum içinde anlamlı bir bütün olarak, özgür bir varlık olarak inşa etmesi beklenemez.

Kant'ın *Eğitim Üzerine* adlı eseri doğrultusunda, çocuk eğitimi Kant'ın ahlak düşüncesinin merkezini oluşturmaktadır. Çocuk doğumu itibari ile öyle bir eğitilmelidir ki, ilerleyen süreçte iyi amaçlar dışında hiçbir şey seçmemelidir. Bu bakımdan ahlak terbiyesi, eğitimde öncelikli verilmesi gereken mesele olarak, Kant'ın ahlak eğitiminde öne çıkan düşüncesini oluşturmaktadır.[325] Ahlak eğitiminin verilmesinde ailenin büyük rol oynaması ile birlikte okulun önemi de yadsınamaz bir gerçektir. Çocuğun kendini özgür hissedeceği bir ortamın sağlanması önemli bir meseledir. Okul eğitimi, her bireye kendine ait bir ferdi değer kazandırmaktadır. Böylece çocuk, okul içinde aldığı eğitim ve eğiticilerin sağladığı katkılarla kendini birey olarak inşa eder ve toplum içinde yaşama bilincini kazanır. Daha önemlisi ahlak eğitimi, bireye bir değer atfeder. Diğer yandan ahlak eğitimi ile birlikte çocuğun aynı zamanda fiziki eğitim alması da gereklidir. Ahlak eğitiminin, fiziki eğitim ile birlikte verilmesi halinde çocuk için eğitim anlamlı olacaktır.[326] Eğitim bir bütündür. Bunu en iyi Kant'ın *Eğitim Üzerine* adlı eserinde görmekteyiz.

[325]**Kant, Immanuel** Eğitim Üzerine, (Çeviren: Aydoğan, Ahmet (2017) 6. Baskı, İstanbul, Say Yayınları). s. 44.
[326]**Kant** (2017) s. 54.

Ahlak, bireyin olduğu her yerde farklı düşünce biçimleriyle ortaya çıkmaktadır. Bu bakımdan ahlakın tezahürü bir çeşit doğa yasasıdır.[327] İnsanın bulunduğu her yerde bir ahlak anlayışı mevcuttur. Bireye düşen en önemli görev ise, ahlaki yaşamlarını en iyi hale getirmektir. Böylece tüm bireylerin davranışlarında iyi niyet, saygı ve hoşgörü duygusu egemen olacaktır. Yeni yetişecek nesillere ahlaki değerlerin öğretilmesi bu sebeple önemlidir. İnsan iki yönlü bir varlıktır. Yani yaratılışı itibariyle insan hem iyinin hem de kötünün nüvelerini bünyesinde barındırmaktadır. Her çocuk dünyaya gelirken doğru ve yanlışı birbirinden ayırma yeteneğine sahip olarak doğar. Çocuk kendisine verilen eğitim doğrultusunda şahsiyetini açığa çıkarır. Yani birey, çocukluğunda aldığı temel eğitim doğrultusunda karakterini şekillendirir. Ahlak eğitimi ile amaçlanan, insanın karakterini şekillendirmek ya da onun içinde bulunan eğilimlerini yeni baştan yaratmak değil, yalnızca davranışlarını ahlaki erdemlerle süslemek ve donatmaktır. Birey, ahlaki davranışları bilerek dünyaya gelmez. Bu bakımdan yaşadığı süre boyunca ahlak eğitimine tabii tutulması gerekli görülür ve böylece birey kendisi için doğru olan yaşamı ahlak eğitimi sayesinde inşa eder.

Ahlak eğitiminin amacı, bireylerin olgun davranmalarını sağlamak, sağlıklı düşünen bireyler yetiştirmek ve adaletli bir toplum tasavvurunun temelini inşa etme esasına dayanmaktadır. Doğru bir davranış kural haline gelinceye kadar tekrar edilmelidir. Zira ahlak eğitiminin amacı bireyi yanlış yoldan, kötü davranış ve alışkanlıklardan uzak tutmaktır. Çocuklara doğru olan düşünceler öğretildiği ve onlara söylenenlerin uygulandığını gördükleri takdirde onlarda doğru davranış sergileyeceklerdir. Bu sebeple ahlak eğitiminde rol model çok önemlidir. Ahlak eğitiminin öncelikli olarak ailede verilmeye başlaması bundan dolayı önemlidir. Doğru eğitimciler vasıtasıyla iyiye ve güzele ulaşmayı hedefleyen, ahlak eğitimi sayesinde çocuk, vicdanı ile hareket etmeyi öğrenerek, merhamet duygusu ile eylemde bulunacaktır.[328] Ahlak eğitimi, bireye ahlak varlığı olarak yani bir amaç doğrultusunda yaratılmış olduğunun bilincine varmasını sağlayarak en temel değerlerin kendisi ve toplum için gerekli olduğu erdemine ulaşacaktır.

Ahlak eğitiminin esasını, bireyin kendisi için doğru olanın ne olduğunu sorgulaması, ahlaki davranışın hangi ölçütlerde ortaya çıkacağını ve bireyin hem kendini

[327]**Aydın, Mehmet Zeki** 'Ailede Ahlak Eğitimi': Arıcan Musa Kazım/ Orçan, Mustafa/ Kala, Muhammed Enes/ Cizreli, Bahattin/ Sağlam, Mustafa Kemal (Editörler) (2015) Eğitim ve Ahlak Şurası Mehmet Akif İnan Hatırasına, Ankara, Eğitim- Bir- Sen Yayınları, s.389.

[328]**Aydın, Mehmet Zeki** 'Ailede Ahlak Eğitimi': Arıcan Musa Kazım/ Orçan, Mustafa/ Kala, Muhammed Enes/ Cizreli, Bahattin/ Sağlam, Mustafa Kemal (Editörler) (2015) Eğitim ve Ahlak Şurası Mehmet Akif İnan Hatırasına, Ankara, Eğitim- Bir- Sen Yayınları, s.391-392

hem de toplumun yararına olacak ahlak ilkelerinin hangileri olduğu gibi meseleler oluşturmaktadır. Şahsiyetin oluşumu ve bireyin kendini inşası sürecinde ahlak eğitimi öncelikli temel meseledir. Bireyin bir bilinç varlığı olarak aklı sayesinde ahlak alanını oluşturması, kavraması ve ahlaki düzlemde yaşamını idame ettirmesi gerekmektedir. Aksi halde yani bir toplumdaki bireylerin, o toplumun ahlaki yargılarına uyum sağlamaması halinde, o toplumda kaos ortaya çıkacaktır. Felsefe tarihine bakıldığı zaman ahlak ve ahlak eğitimi meselesi İlkçağ'dan itibaren filozofların en temel meselelerinden olmuştur.

İlkçağ'da Sokrates ve Platon gibi Aydınlanma döneminde de Kant, herkes için genel, evrensel ahlak yasalarının olması gerektiği görüşünü savunmaktadır. Bu yasalar her zaman için bütün insanlığa vazife yüklemektedir. Bu yasaların uygulamaları farklılık gösterebilir ancak ilkeleri hep aynıdır. Örneğin yalan söylememe, adam öldürmeme, hırsızlık yapmama gibi. Eğer herkes için geçerli ahlak yasaları olmasaydı ahlak adına bütün insanlara verilebilecek bir ahlak mesajı da söz konusu olmazdı.[329] Kant'ın ahlak yasası da bütün insanlar için geçerli olan evrenselliğe dayanmaktadır ve böylece ahlak eğitimi de herkes için geçerli olmalıdır.

Nurettin Topçu'nun ifadeleri ile Platon ahlakı, 'hayır ilmi' olarak Kant ise 'ödev ilmi' olarak açıklamaktadırlar. Bu tanımlamaları ile onlar ahlaka hayır ve ödev ilmi gibi farklı perspektiften bakarak insanın üstünde bir gaye arama çabasında olmuşlardır. Yine Kant gibi Aydınlanma dönemi düşünürlerinden olan ve Rousseau gibi idealist düşünürlerin ise, ahlakı 'kalp ilmi' şeklinde tanımladıkları görülmektedir. Böylece ahlak, felsefe tarihinde her düşünür tarafından farklı şekilde anlaşılmıştır. Fakat ahlak, ne şekilde tanımlanırsa tanımlansın onda esas olan iyi ve kötü davranışlarımızın ayrımına varmaktır.[330] Diğer bütün alanlarla birlikte, felsefe içinde ahlak, farklı düşünürler tarafından farklı anlamlara gelse de, birey ancak iyi ve kötü davranışların şuuruna vardığı takdirde ahlaklı davranmış olacaktır. İyi ve kötü davranışlar ise ancak ahlak eğitimi ile sağlanacaktır.

Ahlak eğitiminin öncelikli amacı, ahlak terbiyesinin verilmesidir. Ahlak terbiyesi ile bireyin aklı, bedeni, ruhu birlikte yetkinleştirilmelidir. Ahlakın bireye ve topluma fayda sağlaması için iyi bir karakter eğitimine ve ahlak eğitimine tabii tutulması gerekmektedir. Ahlak eğitimi ile amaçlanan öncelikle kişinin başkalarına ve topluma hizmet etmesi,

[329]**Erdem, Hüsamettin** 'Ahlaki İlke ve Değerlerin Evrenselliği Sorunu': Kabakcı, Cevdet/ Yakar, Serdar (Editörler) (2014) Felsefe Edebiyat ve Değerler, Ankara, Öncü Basımevi, s.188.
[330]**Topçu, Nurettin** 'Felsefe' : Kara, İsmail (Editör) (2017) 7. Baskı, İstanbul, Dergah Yayınları, s.84-85.

dürüstlük, cesaret, azimli olma gibi birçok unsur önemli yer teşkil etmektedir. Kişide bu şekilde güzel huyların kalıcı hale gelmesi ahlak terbiyesi ile sağlanır. Bu konu hakkında Erol Güngör, insanlara kendileri için zararlı ve faydalı yiyecekleri ayırt edecekleri bilginin verildiği gibi, ahlak eğitimi ile iyi ve kötü davranışların ayırt edilebileceği bilginin de verilmesi gerektiğini ifade etmektedir.[331]

Kant için insanın eylemde bulunması ancak belirli ahlak sürecine tabii tutulmasıyla mümkün olacaktır. Kant insan davranışlarının tesadüfe bırakılmaması gerektiği görüşündedir. Bireyler kendi haline bırakıldıklarında doğal eğilimlerine göre hareket edeceklerdir. Bu ise ahlaktan yoksun davranmalarına ve kötü davranışların ortaya çıkmasına sebep olacaktır. Kant, Rousseau'dan farklı olarak çocuğun toplumdan ayrı büyümesine ve yetiştirilmesinin aksine, çocukların toplumsal birlikteliğe uyum sağlamaları, bir takım değerlere sahip olmaları ve bireylerin kendi ahlak yasalarını oluşturmaları için çocuğun toplum içinde yetiştirilmesi gerektiğini düşünmektedir. Ahlak kitaplardan ezberlenerek öğrenilecek bir şey değildir, toplum içinde yaşantı yoluyla öğrenilir. Çocukların toplum içinde yaşayarak öğrenmeleri esastır fakat kendi akıllarını kullanmaları ve başkalarının etkisinde kalmamaları ahlak eğitimi ile sağlanmalıdır. Kant, bireyin eylemlerinin kendi iradesine dayanması gerektiğine dikkat çeker. Kant başkalarının etkisi ile oluşturulmuş davranışların ödül ve cezaya dayanması gerektiğine de karşı çıkmaktadır. Çocuk cezalandırılarak bütün davranışlarını ödül ve cezaya göre yönlendirecektir. Bu da onun davranışlarını olumsuz etkileyecektir. Bu konuda Kant ailenin ve eğitimcilerin rolünü önemsemekte ve çocuğun davranışlarının bilinçli yönlendirilmesi gerektiğine vurgu yapmaktadır. Kant diğer yandan bireylerin davranışlarında sergiledikleri niyetlerini de önemsemektedir. Ona göre içinde iyi niyet barındıran her davranış iyidir.[332] Kısaca Kant, ahlak eğitiminde, bireylerin davranışlarını yönlendiren niyetlerini ve kendi istekleri doğrultusunda özgür bir şekilde eylemde bulunmalarını önemsemektedir.

Kant, eğitimin genel olarak disipline dayanması gerektiğini ifade ederken, ahlak eğitiminin öncelikli olarak maksimlere dayandırılması gerektiğini vurgulamaktadır. Zira ahlak, disipline dayandırılmayacak kadar kutsal bir olgudur. Maksimler ile anlatılmak

[331]**Kala, Muhammed Enes** 'Aristoteles'in Retorik Kitabına Özel Referansla Duyguları Tanımanın Ahlak Eğitimine Olası Katkıları Üzerine' : Kabakcı, Cevdet/ Yakar, Serdar (Editörler) (2014) Felsefe Edebiyat ve Değerler, Ankara, Öncü Basımevi, s.438-439.

[332]**Özcan, Özge** (2019) 'Aydınlanma'nın Üç Düşünüründe (Rousseau, Kant ve Locke) Çocuk Modernleşmesi ve Eğitim', (Yüksek Lisans) Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.102-104.

istenen ise, insanın zihnini eğiterek, düşünmenin sağlanması ve kendine böyle bir alan oluşturmasıdır. Çocuk her zaman oluşturmuş olduğu değişmez olan maksimlere göre hareket etmelidir. Maksimler bireyde zamanla meydana gelmekte ve zamanla bireye yerleşmektedir. Ahlak eğitiminde maksimler doğrultusunda çocuğa neyin doğru neyin yanlış olduğu erken yaşlarda öğretilmelidir. Böylece ahlak varlığı olarak insanın şahsiyeti oluşacaktır.

Kant, ahlak eğitimi ile bireyde şahsiyetin teşekkülünü sağlamayı amaçlamaktadır. Varlık, bilgi ve değerin meydana geleceği yegane zemin şahsiyettir. Hayatta var olan tüm sorunların temelinde insan sorunu yer alır. İnsan sorunu, ahlaki bir kişiliğin nasıl oluşturulacağı ve şahısların nasıl yetiştirileceği meseleleri üzerinde durmaktadır. Ahlak ancak ahlaki tavır takınan ve değerlere yönelen insanlar aracılığıyla anlamlı hale gelir. Gerçek ahlak kişisinin olmaması, ahlaki yaşamın olmadığı anlamına gelir. Ahlaklılık tümüyle kişilik ve şahsiyet meselesine dayanır. Yani ahlakta en temel amaç kişiliğin oluşmasıdır. Kant iyi bir kişiliğin oluşması için, arzu ve tutkuların bırakılması gerektiğini savunur. Ona göre insan kendisine yasaklanan unsurlardan vazgeçmesini bilerek yaşamını sürdürmeyi bilmelidir. Çünkü şahsiyet böyle oluşur ve gelişir. Kısaca Kant, bireyin bir şeyi başarma kararlılığına ve onu gerçekleştirmeye yönelmesindeki azmiyle aslında şahsiyetin oluştuğuna vurgu yapmaktadır.[333]

Kant'a göre çocukların şahsiyetini veya kişiliklerini inşa etmek ise, ancak maksimlerle açığa çıkan kurallarla oluşturulmalıdır. Kuralların şahsiyetin oluşmasındaki etkisi çok büyüktür. Çocuklar bu kurallara itaat etmelidirler. Çocuklarda yurttaştan önce bir çocuk kişiliği oluşturmak gerekmektedir.[334] Kant'a göre, çocuklardan yapılması beklenen ve istenilen şeylerin ödev ve vazife bilinci ile yaptırılmasıdır. Çocuk birey olarak vazifelerinin nedenini anlayamasa bile vazifelerinin gerekliliğini fark edecektir. Dolayısıyla çocuk ödev yani görev duygusuyla eğitilmelidir. Bu onların birey olarak hayatı boyunca sorumlu varlıklar olduğunu kavramalarını, kendilerine ve topluma karşı itaatkar olmalarını sağlayacaktır. Çocuğun kişiliğini oluşturmada önemli ve en temel olan başka husus ise, doğruluk ve dürüstlüktür. Bazı çocukların hayal dünyaları çok geniş olduğundan yalan söyleme eğilimine başvururlar. Fakat yalan söyledikleri takdirde çocuklar cezalandırılmamalıdır, çocukların üstüne kin güdüp gidilmemelidir aksi takdirde ters etki

[333]**Türer, Celal** 'Değer ve Kişilik' : Kabakcı, Cevdet/ Yakar, Serdar (Editörler) (2014) Felsefe Edebiyat ve Değerler, Ankara, Öncü Basımevi, s.217-219.
[334]**Kant, Immanuel**, Eğitim Üzerine, (Çeviren: Aydoğan, Ahmet (2017) 6. Baskı, İstanbul, Say Yayınları). s.101-103.

yaratabilir. Kişiliğin açığa çıkarılmasında diğer önemli husus ise girişkenliktir. Okulda çocukların iletişim ve etkileşim kurabilecekleri arkadaş ortamlarının olması, sosyalleşmeleri ve iyi birey olmaları kişiliklerinin oluşması ve gelişmesi açısından önemlidir. Erken yaşlarda çocuğun kişiliğinin oluşmasında eğitimin yeri ve önemi yadsınamaz bir gerçekliğe sahiptir. Çocuğa eğitim, çocuk olduğu bilincinden hareketle verilmelidir. Yani çocuğun yaşına uygun bilgiler edinmesi sağlanmalıdır.[335] Bütün bu hususlar ekseninde çocukta ahlaki kişiliğin temelini genel olarak, çocuğun kendine karşı ödevleri ve çocuğun başkalarına karşı ödevleri oluşturmaktadır.

Ahlak eğitimi, ahlakın doğru anlaşılması, doğru eğiticiler tarafından verilmesi ve çocuk eğitimi ile başlayarak yetişkinlik dönemi ile devam ettirilmelidir. Ahlak eğitimi oldukça önemli olmakla birlikte öğretilmesi öncelikli konular arasındadır. Birçok eğitimci ve ahlakçı ahlak eğitiminin önemi ve gerekliliği üzerinde durmaktadır. Çocuk dünyaya eksiklikler ile gelmekte ve evreni anlamak için bir takım yol göstericilere ihtiyaç duymaktadır. Bu ise ahlak eğitiminin varlığını zorunlu kılar. İnsan sosyal bir varlık olarak başkalarıyla birlikte, toplum içinde bir arada yaşamak mecburiyetindedir. Toplumun ise varlığını idame ettirebilmesi, düzen sağlaması ve sağlam bir şekilde gelişebilmesi için toplumu meydana getirenlerin bir takım erdem ve değerlere sahip olması gerekmektedir. Hoşgörü, saygı, sorumluluk gibi toplumsal ahlakın temelini oluşturan bir takım erdemlerin ahlak eğitimi bağlamında çocuklara öğretilmesi gerekmektedir. Böylece erken yaşta verilen ahlak eğitiminin çocukların ileriki yaşları için onlara fayda sağlayacağı kaçınılmaz gerçektir.[336] İnsan, şahsiyet ve değer varlığı olarak düşünüldüğünde öncelikli olarak en erken yaşlarda ahlaki bilinç oluşturulmalı daha sonraları ise ahlak eğitimi verilerek bireyin kendi kimliğini oluşturması ve toplum ile anlamlı bütün oluşturarak geleceğini sağlam zemin üzerine inşa etmesi sağlanmalıdır.

Kant'ın, ahlak eğitimi ile ilgili düşüncelerine din hakkında geliştirdiği görüşleri yön vermektedir. Ahlak ve din birbirleri ile yakından ilişkilidir. Kant, ahlak ve dinin birbirinden ayrı düşünülemeyeceğini ve dinin ahlak için belirleyici etken olduğunu düşünmektedir. Din, ahlak için temel unsurdur ve ahlaka gerçeklik kazandırmaktadır. Din olmadan ahlakın gerçekleştirilmesi pek mümkün değildir. Kant, aynı zamanda ahlak yargılarının en yüce ilkesinin akılda bulunduğunu da savunmaktadır. Akıldan kaynaklanan

[335] **Kant** (2017) s.106-109.

[336] **Çelik, Zafer / Toklucu, Dilruba** 'Batıda Eğitim Müfredatında Ahlak Eğitimi' : Arıcan Musa Kazım/ Orçan, Mustafa/ Kala, Muhammed Enes/ Cizreli, Bahattin/ Sağlam, Mustafa Kemal (Editörler) (2015) Eğitim ve Ahlak Şurası Mehmet Akif İnan Hatırasına, Ankara, Eğitim- Bir- Sen Yayınları, s.318.

her eylem nesnel ve a priori olmak mecburiyetindedir. Kant'ın düşüncesinin merkezinde akıl bulunmaktadır. Kant, ne yapmalıyım sorusu ile ahlak, ne umabilirim sorusu ile din alanına yönelmekte ve bu sorulara yanıt aramaktadır.[337] Akıl sahibi bir varlık olarak insani varoluşun hedeflerini kültürleşme, sivilleşme ve ahlakileşme olarak üç ödev şeklinde tezahür etmektedir. İnsanın eylemlerini özgür bir şekilde gerçekleştirmesi, ödevlerini yerine getirmesi özgür iradesinden kaynaklanmaktadır. Dinde aynı şekilde Tanrı'ya olan inancı esas alarak, ödevlerini yerine getirme bilincine dayanmaktadır.[338] Böylece Kant, ahlak alanından din ve Tanrı kavramına ulaşmakta ve umut felsefesi oluşturmaktadır.

Kant'a göre din, ilahiyat ile ilgili alanı kapsamaktadır. Gençler henüz hayat hakkında yeteri kadar bilgiye sahip değilken ilahiyat hakkında nasıl bilgi edinebilirler sorusu Kant'ın din eğitimi düşüncesinin temel problemini oluşturmaktadır. Lakin onlara büyüdükleri zaman bir şeyler öğretildiği takdirde ya sonuçsuz kalacak ya da Tanrı fikri çocukların zihninde kalıcı bir yer bulmayacaktır. Onun için çocuklara öncelikli olarak din hakkında bilgiler verilmelidir. Fakat bu bilgiler verilirken izlenecek yol önemlidir ve tabiatla uyum içinde olmalıdır. Zira çocuklar için dinin evrensel olduğu anlaşılmalıdır. Öncelikli olarak evrendeki her şey tabiat ile birlikte açıklanarak daha sonra Tanrı ile ilişkilendirilmelidir. İnsan iradesi ile birlikte iyi niyetinden hareketle ve ahlaki varlık olması bakımından mutluluğa erişmesi din kavramı ile mümkün olacaktır.[339]

Kant düşüncesinde din anlayışı, bir Kanun koyucu ve bir Yargıç ile içimizdeki yasaya dayanmaktadır. Din, Tanrı bilgisine dayanan bir ahlak öğretisidir. Dini ahlak ile birlikte düşünmek gerekmektedir. Dini kavramak ve Tanrı'nın istediği gibi biri olmak ancak iyi insan olmakla mümkün olacaktır. Tanrısal yasa ve tabiat yasası birlikte düşünülmelidir. Her ikisi de zorunlu bilgi olmakla birlikte keyfi değillerdir. Bundan dolayı dini ahlak alanı içinde düşünmek yanlış olmayacaktır. İlahiyattan önce ahlak ile başlanmalı daha sonra ilahiyat dahil edilmelidir. Din ise bu bağlamda tezahür edecektir. İnsanın içindeki yasa vicdandır. Eylemlerimiz içimizdeki yasaya yani vicdanımıza uygun olmalıdır.[340]

[337]**Kant**, Immanuel Die Religion İnnerhalb Der Grenzen Der Bloben Vernunft (Çeviren: Çilingir, Lokman - Avcan, Aslı (2017) Salt Aklın Sınırları Dahilinde Din, 1. Baskı, Ankara, Elis Yayınları). s.14-15.
[338]**Kant** (2017) s.16.
[339]**Kant, Immanuel**, Eğitim Üzerine, (Çeviren: Aydoğan, Ahmet (2017) 6. Baskı, İstanbul, Say Yayınları). s. 125-126.
[340]**Kant** (2017) s.126-127.

Çocukların din eğitiminde ise önemli olan onlara duaları ezberletmek olmamalıdır. Tanrı'nın buyruklarına uygun hareket etmek ve buna bağlı olarak Tanrı'nın adının boş yere ağza alınmamasını sağlamak gerekir. İnsan, Tanrı fikri ile donatılmalı ve Tanrı'ya hürmet ve saygı göstermelidir. Çocuk vazife bilinci ile Tanrı fikrine yakınlaştırılmalıdır. Çocuğa dua etmenin anlam ve bilinci verilmeli ve din alanı içinde neyin ne amaçla yapıldığının bilgisi öğretilmelidir. Bu bilgiler erken yaştan itibaren verilmeli lakin insanları dini yaşayışları ile değerlendirmemek gerektiği bilinci oluşturulmalıdır.[341] Dolayısıyla Kant'a göre bütün dini bilgileri çocuğa dayatmak yanlış olacaktır fakat dini anlaması açısından çocukluk döneminde temel bilgiler verilmelidir. Kant'ın ahlak eğitiminde olduğu gibi din eğitiminde de önemli olan insanın iyi olana yönelmesidir.

Kant, ahlak eğitimini ve dini bir bütün olarak düşünmektedir. Ahlak bireyi zorunlu olarak dine ulaştırmaktadır. Fakat ahlak eğitimi denildiğinde akla sadece din eğitimi gelmemelidir. Ahlak kendisi başlı başına bir alan olarak kendine yeter bir şekilde meydana gelmektedir. Bu bakımdan ahlakı yalnızca din meselesi gibi görmek ve dine indirgemek mümkün değildir, ancak dinden tamamen ayrı bir alan olarak da görülmemelidir. Yani ahlak mutlak varlığın bir emri olarak değil, toplumun bir arada olmasını sağlaması bakımından önemlidir. Her insan kendinden sorumludur. Toplumdaki kargaşanın önüne geçmenin yolu, bireylerin belirli ahlak eğitimi süzgecinden geçirilmesi, bir takım değerler ve kurallara sahip olmaları ile sağlanacaktır. Bireylere verilmesi gereken ahlak eğitiminin önemli kısımlarını vatandaşlık eğitimi, değerler eğitimi ve karakter eğitimi oluşturmaktadır.[342] Ahlakın önemli kısımlarını teşkil eden bu unsurların dikkate alınması halinde bireylerin bir arada yaşaması mümkün olacaktır.

Bir toplumda bulunan adalet, sevgi, barış gibi değerlerin ön planda olması bireylerin birlikte yaşamalarını olanaklı kılar. Her insan ne kadar sevgi ve saygı görmek istiyorsa diğer insanlara karşı kendisi de sevgi göstermeli ve saygı duymalıdır. Bu herkesin yapması gereken bir ahlaki ödev yani insanlık görevidir. Toplumda huzur ve güven ortamının sağlanması her ferdin üstüne düşen vazifeleri aşkla, hoşgörüyle ve akıllıca yapması gerekmektedir. Böyle yaklaşıldığı takdirde insana insan olduğu için değer verilir. Bu ortamın sağlanması için kişinin öncelikle kendisine karşı saygılı olması ve ahlaki tutum

[341] **Kant** (2017) s.128-129

[342] **Çelik, Zafer / Toklucu, Dilruba** 'Batıda Eğitim Müfredatında Ahlak Eğitimi' : Arıcan Musa Kazım/ Orçan, Mustafa/ Kala, Muhammed Enes/ Cizreli, Bahattin/ Sağlam, Mustafa Kemal (Editörler) (2015) Eğitim ve Ahlak Şurası Mehmet Akif İnan Hatırasına, Ankara, Eğitim- Bir- Sen Yayınları, s.319.

sergilemesi gerekir.[343] Bu düşünceler ahlak eğitiminin unsurlarının temelini teşkil etmektedir.

Ahlak eğitiminin unsurlarından olan Vatandaşlık eğitimi, bireylerin üstüne düşen sorumluluklarının yerine getirilmesi ve kendisiyle birlikte diğer bireylerin de iyiliğini düşünmesi şeklinde ifade edilir. İlkçağ filozofu olan Aristoteles'in de düşünce sisteminde önemli bir yere sahip olan karakter eğitimi, bireylerin sergiledikleri davranış ve tutumların birbirleri ile uyum halinde olması esasına dayanmaktadır. Her bireyin karakteri kendi vicdanının sesini oluşturmaktadır. Herkesin ahlak anlayışı ne kadar vicdanlı olduğu ile ilgilidir ve karakterinin bir yansımasıdır. Denilebilir ki, her insanın kaderi aslında karakteridir ve ahlakın temel kavramlarını oluşturan doğru ile iyi olanı yapmak karakterin yansımasıdır. Değerler eğitimi ise ahlak eğitiminin en temel diğer önemli başlığını oluşturmaktadır. Öncelikle kişinin değerlerini fark etmesi, ahlak eğitiminde şahsiyetin açığa çıkarılması ile mümkün olacaktır. Şahsiyet, iyi, doğru ve güzel gibi ahlaki değerlerin birlikte anlaşılmasıdır. Bu anlamda şahsiyet, kişinin merkeze aldığı değerlerin dışarı yansımasını ifade etmektedir.[344] Bu hususlar ekseninde, değerler eğitimi öncelikle bireyin şahsiyetini inşa etmesi halinde tezahür edecektir. Bireyin kendini fark etmesi, değerlerini inşa etmesi ve koruması ancak ahlak eğitimi içinde kişiliğini oluşturması ile sağlanacaktır. Değerler eğitimi hem kültür aktarımı ile hem okullarda verilen eğitimlerle sağlanmaktadır. Çocukların değerlerini öğrenmesi, koruması ve aktarması doğru bir ahlak eğitimi ile mümkün olacaktır.

Kant'ın ahlak düşüncesinde olduğu gibi ahlak eğitiminin temelini de çocuktaki ödev bilinci, sorumluluk duygusu ve akla uygun davranış sergilemek oluşturmaktadır. Çocuk akla uygun hareket etmeyi öğrendiği takdirde iradesini doğru bir şekilde yönlendirebilir ve kendisi için gerekli olan bilgileri hayatına dahil eder. Böylece davranışlarını kontrol altında bulundurabilir. Yani çocuk ona verilen eğitim ve kendisine bahşedilen irade ile eylemde bulunacaktır. Birey, Kant'ın ifade ettiği iyi isteme duygusuyla hareket ederek eylemlerini hem kendisi için hem de başkalarının iyiliğini düşünerek yönlendirebilecektir. Zira Kant'ın ödev anlayışı en temelde eylemin sonucuna değil eylemin arkasındaki düşünce biçimine dayanmaktadır. Yani kim kendisi için ne istiyorsa başkası için de onu istemeli ve herkes için iyi olacak bir amaçlılık söz konusu olmalıdır.

[343]**Deniz, Gürbüz** 'Birlikte Yaşamanın İmkanı': Türer, Celal (Editör) (2015) Ortak Yaşama Kültürü ve Felsefesi, 1. Baskı, Ankara, Türk Felsefe Derneği Yayınları, s.53-54.
[344]**Kala, Muhammet Enes** (2015) 'Şahsiyet ve Ahlak Felsefesi' ADAM Akademi, C: 5, S: 2, s. 15

İnsanlar ancak bu şekilde bir evrensel ahlak yasası ekseninde hareket ettikleri ölçüde birbirleri için araç olmaktan çıkıp amaç haline geleceklerdir.[345] Bu ise, olması gereken ahlak eğitiminin içinde bulduğu buhrandan kurtulmasına vesile olacaktır. İnsanların ahlaki davranış biçimleri değiştiği ölçüde toplumun temelinde hep bir sarsılma görülmesi mümkündür.

Ahlak eğitimi, her çağda önemli bir mesele halinde görülmektedir. Kant 18.yüzyılda Batı düşünce sistemini en çok etkileyen filozoflardan biri olarak ahlak eğitimi meselesini o gün ele almaktadır. Fakat bugün Batı dünyası için ahlak eğitimi meselesi ne yazık ki hala büyük bir problem alanı oluşturmaktadır. Çünkü insanın olduğu her dönemde ahlak gerekli ve önemli bir unsur olarak görülmekte ve insanların yaşayış biçimi, düşünce tarzları değiştikçe ve en önemlisi teknoloji ile birlikte toplumsal yozlaşmanın kendini göstermesiyle birlikte ve en önemli unsur olarak aile kavramından uzaklaşıldıkça ahlak alanı hiçe sayılmakta ve bireylerin kendi menfaatleri baş göstermektedir. Bu ise insanın değerler alanını yok etmeye ve her şeyin teknolojiyle birlikte halledilmesi güvencesiyle makineleşen bireyler yetiştirmeye sebep olmaktadır. İnsan ilişkileri yok olmakta, robotlaşan ve aklını kullanmaya gerek duymayarak hazıra konan insan, ahlak alanını da giderek hiçe saymaktadır. Zira ahlak, çalışmamızın önceki kısımlarında da belirtildiği üzere insanların birbirleri ile olan anlamlı birlikteliği ile yani saygı, sevgi, hoşgörü, adalet, vicdan ve özgürlüğün doğru kullanılması ile birlikte yaşamanın anlamlı hale gelmesi mümkün olur. Ahlakın yozlaşmasıyla ahlak eğitimi ötelenmekte ve kayda değer görülmemektedir. Bu ise hem Batı toplumları için hem bütün insanlık için tehlike oluşturmaktadır.

Batı dünyasında gelişen bilim ve teknoloji, insan için asli unsurlar olarak görülmekte fakat aslında bireye zarar vermektedir. Bu gelişmelerin yanında Batı, insanın ahlaki yönünü ortaya çıkarmaktan çok uzak kalmaktadır. Ahlakla ilgili olarak okullarda verilen eğitim genelde laik eğitime dayanmaktadır. Ahlak müfredatı, bireysel ve toplumsal hayatın içine nüfuz etmediği sürece ve insanın asıl özüne sirayet etmediği sürece beklenen yararı elde etmek mümkün olmayacaktır.[346]

---

[345]**Demirel, Seher** (2006) 'Kant'ın Ahlak Felsefesi', (Yüksek Lisans) Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 52.

[346]**Öçal, Şamil** 'Batı Eğitim Müfredatında Ahlak' : Arıcan Musa Kazım/ Orçan, Mustafa/ Kala, Muhammed Enes/ Cizreli, Bahattin/ Sağlam, Mustafa Kemal (Editörler) (2015) Eğitim ve Ahlak Şurası Mehmet Akif İnan Hatırasına,Ankara, Eğitim- Bir- Sen Yayınları, s.339.

Kısaca, çalışmamızın başlığını oluşturan Kant'ın ahlak eğitimi konusu kapsamında, ahlak eğitimi çocuğun doğumundan ölümüne kadar asli unsur olarak görülmektedir. Çocuk aklı ölçüsünde eylemde bulunarak, vicdanına yönelik tutum sergileyerek, ödev duygusu ve iyi istenç doğrultusunda hareket ederek kendisi için özgür düşüneceği, okul gibi ortamlarda ahlak eğitiminin alınması sağlanmalıdır. Birey, şahsiyetini ancak ahlak eğitimi sayesinde inşa edecek ve ahlak eğitimi ile kendisi ve toplum için parlak bir gelecek tasavvuru oluşturabilecektir. Bu hususlardan hareketle çalışmamızın diğer önemli başlığında, Rousseau ve Kant'ın Ahlak, Eğitim ve Ahlak Eğitimine dair Mukayeselerinden söz etmek yerinde olacaktır.

3.3. Jean Jacques Rousseau ve Immenuel Kant'ın Mukayeseleri: Ahlak, Eğitim ve Ahlak Eğitimi

Öncelikli olarak her iki düşünürde düşüncelerinin merkezine insanı almaktadır. Ahlakın ve eğitimin en temelde başlangıç noktası insandır. Rousseau ve Kant insanı, doğumundan itibaren ele alırlar ve onlar için insan saf, masum bir varlık olarak dünyaya gelmektedir. Rousseau insanı bütün bilgilerin üstünde tutarak, insana ve insan doğasına verdiği değerle toplumsal değişimi derinden etkilemiştir. İnsan doğduğu anda iyidir fakat ona göre tüm kötülüklerin kaynağında yine insan vardır. İnsan doğduğu andan itibaren doğası bozulur, değişime uğrar ve yozlaşır. Rousseau'ya göre, ''insan, özgür doğar fakat her yerde zincire vurulmuştur.''[347] ifadelerine yer verir. Özgür bir varlık olarak dünyaya gözlerini açan insanın, bebekliğinden itibaren yaşam alanı sınırlandırılmaktadır. İnsanın özgür bir varlık olarak yaşamına yön vermesi, kendini bilinçli olarak inşa etmesi, ahlak ve eğitim sayesinde mümkün olacaktır. Kant ise Rousseau gibi insanın yaşamına yön vermesi için eğitimi zorunlu ve değerli bir alan olarak görmektedir.

Kant'a göre ''insan, eğitime ihtiyaç duyan tek varlıktır ve eğitim ile ahlaki terbiyeyi ve çocuğun bakılıp doyurulmasını yani fiziki ihtiyaçlarının karşılanmasını birlikte düşünmektedir.''[348] İnsanın gelişmesi, yeteneklerini gerçekleştirmesi ve kişiliğinin inşası için eğitim yaşam boyu şarttır. İnsanın doğal yeteneklerini farkına varması eğitim sayesinde mümkün olacaktır. İnsanın bütün yetenekleri yine insan tarafından zamanla gerçekleştirilmelidir. Dünyada var olan iyiliklerin kaynağında eğitim bulunmaktadır. İnsanda gizli halde bulunan yetenekler eğitim sayesinde gelişirler. İnsanın doğasında

[347]**Rousseau, Jean- Jacques** Du Contract Social; ou Principes Du Droit Politique (Çeviren: Yerguz, İsmail (2008) Toplum Sözleşmesi ya da Siyaset Hukuku İlkeleri, 1. Baskı, İstanbul, Say Yayınları). s.57
[348]**Kant, Immanuel** Eğitim Üzerine (Çeviren: Aydoğan, Ahmet (2017) 6. Baskı, İstanbul, Say Yayınları). s.31.

kötülük bulunmaz. Onda yalnızca iyiliğin nüveleri bulunmaktadır. Bunun ise açığa çıkarılması doğru eğitim sayesinde olacaktır.[349] Bu hususta Kant ve Rousseau'nun düşünceleri benzerlik göstermektedir. Her ikisi de yaratılışı itibariyle insanı, doğası gereği iyi varlık olarak ele almaktadırlar. Rousseau'ya göre insan doğadan ve doğal yaşamdan uzaklaştığı takdirde bozulmaktadır. Kant ise insanın doğuştan doğası gereği iyi varlık olduğunu ve onda bulunan iyiliğin eğitim ile yönlendirileceğini vurgulamaktadır. Kant bu konuda Rousseau'dan etkilenmektedir. Kant'ın insanın ancak eğitim ile doğasında bulunan iyiliği ortaya çıkarması düşüncesi, onun eğitim hakkındaki görüşünün çıkış noktasını oluşturmaktadır.[350] Rousseau ve Kant'ın insan ve eğitim hakkındaki düşünceleri benzerlik göstermektedir. Kant, Rousseau'nun *Emile* adlı eserinden etkilenerek eğitime dair düşüncelerine yön vermektedir ve *Eğitim Üzerine* adlı eserini kaleme alarak eğitimin insan için gerekliliği üzerinde durmaktadır.

Rousseau ve Kant çocuğu gelişim aşamalarına göre fiziksel, ruhsal yani maddi ve manevi boyutuyla birlikte bir bütün olarak değerlendirmektedirler. Eğitim fiziksel veya pratiktir. Fiziksel eğitim insanın hayvanlarla ortak yönü olan bakım ve beslenmeyi ifade eder. Pratik ya da ahlaki olan ise, insanın kendisini onunla eğittiği ve özgür eylemde bulunabilen bir varlık olduğunu gösteren eğitimdir. Kant özgürlüğe dair her şeyi pratik olarak isimlendirmektedir. Kant'ın fiziksel eğitim ile anlatmaya çalıştığı çocuğun beslenmesi ve gelişmesine dair olan süreci kapsamakta ve bu süreçte çocuğa doğanın verdikleri dışında müdahale edilmemesi gerektiğini savunmaktadır. Rousseau da çocuğun ilk eğitiminin onun için çok önemli olduğunu ve Kantta olduğu gibi, çocuğa yaşına uygun eğitim verilmesi gerektiğini, gelenek ve adetlerin çocuk üzerinde olumsuz etki yaratacağı eğitim şeklinden kaçınmak gerektiğini ve çocukların on iki yaşlarına kadar yönlendirilmemesi ve ahlaki eğitimin verilmemesi gerektiğini savunmaktadır.[351] Rousseau ve Kant çocuğu doğasına uygun olarak değerlendirmekte ve eğitimin çocuk üzerindeki olumlu ve olumsuz sonuçlarını dikkate alarak bu konu hakkındaki görüşlerinin birbirleriyle yakınlık gösterdiği görülmektedir.

Kant, eğitimi çocukluk ve yetişkinlik dönemi olarak iki ayrı şekilde ifade etmektedir. Ödev sorumluluğu çocuğa küçük yaşlardan itibaren verilmelidir, Çocuğun eylemlerini ödev olduğu için yapma alışkanlığı ona ileriki yaşlarında fayda sağlayacaktır.

[349]**Kolay Mehmet** (2015) 'Kant ve Rousseau'nun İnsan Doğası ve Eğitim Anlayışları', (Yüksek Lisans) Dumlupınar Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, s.73.
[350]**Kolay** (2015) s.74.
[351]**Kolay** (2015) s.75.

Böylece çocuk davranışlarını kontrol altına alma, arzu ve isteklerini yönetme gibi eylemlerini ödev bilinciyle anlamlı hale gelmesini sağlayacaktır. Ödev duygusu çocuğun, otoritenin emirlerine ve baskılarına boyun eğmemesini sağlar. Ödev ahlakı ile çocuk, tutum ve davranışların kendisine sağladığı fayda veya zarar arasındaki ayrımına ulaşabilir. Kısacası çocuğun başkalarına değil kendi aklına itaati söz konusudur. Çocukluğun ilk evresinde çocuk, müspet itaati öğrenmeli fakat bir sonraki evrelerde kuralları takip ederek kendi kendine düşünmeyi öğrenmelidir. Rousseau ise, çocuğu benzer şekilde ele alarak, çocuğu on iki yaşına kadar olan sürede menfi olarak değerlendirmekte ve bu dönemde çocuğun gerek ebeveynler gerekse eğitimciler tarafından yönlendirilmemesi gerektiğini, on iki yaşına kadar olan sürede ahlaka dair hiçbir şeyin öğretilmemesi gerektiğini savunmaktadır. Kant ve Rousseau eğitimde bireyselciliğe önem vererek, çocuğa müdahale edilmemesi gerektiğini ifade etmektedirler.[352] Her ikisi içinde önemli olan çocuğun kendini gerçekleştirerek, gelecekte rahat yaşam sürmesi amaçlanmaktadır

Rousseau ve Kant'ın eğitim düşüncelerinde ölçülülük esastır. Her ikisi de çocuğun yaşının aldığı eğitimle doğru orantılı olması gerektiğini savunur. Kant için, çocuğa aşırı ilgili olmak, her istediklerini yapmak çocuk üzerinde olumsuz etki yaratarak, karakterini olumsuz etkileyecektir. Aynı şekilde çocukların isteklerine ilgisiz kalmak da yanlış bir tutumdur. Çocukların isteklerine sürekli karşı çıkılması halinde onların öfkelerinin bastırılmasına ve daha da büyümesine sebep olacaktır. Rousseau ise çocuğun doğasına ve yaşına uygun olarak eğitim alması gerektiğini, çocukların kendilerine özgü yetilerini bastırarak yerine yetişkinlerin düşüncelerini dayatmaya çalışmalarını eleştirmektedir.[353] Dolayısıyla eğitimde her iki düşünür için de ölçülü olmak, orta yolu bulmak önemli bir husustur.

Rousseau'nun eğitim düşüncesinde önemli olan çocuğun deneyimleyerek öğrenmesidir. Bu konu hakkında Rousseau çocuğun doğal yaşamda özellikle köy yaşamında aktif bir şekilde rol alması konusuna dikkat çekmektedir. Eğitim de önemli olan çocuğun yaşayarak, çevresinden edindiği bilgiler doğrultusunda bilgilerin kalıcı hale gelmesidir. Çalışmamızın Rousseau'nun eğitime dair görüşlerini incelediğimiz başlığında da belirtildiği üzere, Rousseau kitaplardan öğrenilen bilginin çocuk üzerindeki olumsuz etkilerinden söz etmektedir. Kant da aynı şekilde en az araç kullanarak çocuğun öğrenmesi

[352]**Kolay** (2015) s.81.
[353]**Kabasakal Badamchı**, Devrim (2016) 'Kant'ın Rousseau'dan Çıkarsadıkları: Eğitim Üzerine', Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi, S:21, s.172.

gerektiğini ifade etmektedir. Çocuk kendisi tecrübe ederek öğrendiği şeyler onun için daha etkili ve kalıcı olacaktır.[354] Çocuğun eğitimde aktif rol alması, yaşayarak öğrenmesi her iki düşünür için aynı öneme sahiptir. Çocuğun kendi öğrenmesinin sağlanması aynı zamanda çocuk için özgüven kazanmasını da sağlayacaktır. Belki hata yapacak ama yaptığı hatalar onun doğruyu bulmasını sağlayacaktır. Aslında Rousseau ve Kant çocuk hakkında geliştirdikleri düşünceleri ile günümüz eğitim sorunlarına da yön vermektedirler. Günümüzde eğitim sistemi ezber odaklıdır. Bu ise bireyleri geliştirmekten çok köreltmektedir. Birey bilgi haznesine yeni bilgi eklemekten çok var olan bilgileri ezberlemekten öteye gidememektedir. Rousseau ve Kant ezber eğitim yöntemine karşı çıkarak çocuğun kendi yaşantısı yoluyla öğrenmesi gerektiğine dikkat çekmektedirler.

Rousseau'nun eğitim anlayışı en temelde hümanizme dayanmaktadır. Hümanist eğitim anlayışında, bireyin doğumundan itibaren iyi olduğu ve öz saygı düşüncesi hakimdir. Bu düşünceler bireydeki acıma ve empati duygularını beraberinde getirmektedir. Rousseau'nun gerek eğitim gerek ahlak düşüncesinin temelinde bireyin toplumsal yaşamdaki düzenliliğini sağlaması bakımından bu duygular esastır. Bireyde var olan acıma ve empati duyguları, kendisi için istediği iyiliği bir başkası içinde istemesi ve kendisiyle beraber başka insanların hakkını gözetmesi düşüncesi bulunmaktadır. Acıma ise bireydeki merhamet duygusuna işaret etmektedir. Hümanizm bireyin doğuştan iyi olduğu düşüncesinden hareketle ondaki empati ve acıma duygularının eğitim ile gelişmesi esasına dayanmaktadır. Kant ise Rousseau'nun düşüncesindeki hümanizm düşüncesine eş değer olarak insanın doğuştan hem iyi hem de kötülüğün nüvelerini taşıdığını fakat insandaki iyinin eğitim ile geliştirilmesinin gerektiğini ifade etmektedir.[355] Rousseau ve Kant insanın doğasında bulunan yetilerin ancak eğitim ile geliştirilebileceğini ve yine insanda hakim olan duygulara ancak eğitim ile yön verilebileceği düşüncesini esas almaktadırlar.

Rousseau ve Kant'ın eğitim ve ahlak görüşleri kapsamında özgürlük meselesine bakış açıları önemli yer teşkil etmektedir. Rousseau'nun düşüncesinde özgürlük önemli bir yere sahiptir. O bireyi doğumundan itibaren özgür bir varlık olarak değerlendirmekte ve tüm yaşamını özgür olarak idame ettirmesi gerektiğini belirtmektedir. Rousseau'nun özgürlük düşüncesi, toplum, devlet, siyaset düşüncelerinde olduğu gibi eğitim alanında da büyük öneme sahiptir. Rousseau için özgür yaşamanın ve özgür ölmenin önüne geçilemez

[354] **Kabasakal Badamchı** (2016) s.173.
[355] **Kabasakal Badamchı** (2016) s.173.

ve geçilmemesi gereken önemli bir unsurdur.[356] Özgürlük, bireyin kendini gerçekleştirmesi açısından oldukça önemlidir. Rousseau, bireyin aklı ışığında hareket ederek, dış otoritelerin baskısı altında kalmadan, arzu ve tutkularının kölesi olmadan hayatını yönlendirmesi gerektiğine işaret etmektedir. Kant ise ‘‘özerk bireyin eylemlerinin doğal eğilimleri tarafından yönlendirilmeyip yalnızca evrensel yasa olabilecek maksimler tarafından yönlendirilmesi gerektiğini ifade eder. Kant bu ahlaki gerekliliğe kategorik buyruk yani aklın yasası adını vermektedir. Bu doğrultuda Kant, öğrencilerin bir eylemin ahlaki açıdan doğru olduğuna karar verirken o eylemin doğal eğilimlere hitap etmesine değil, eylemi yerine getirirken ahlaki ödevlerini gerçekleştirmelerine dikkat etmeleri gerektiğini vurgulamaktadır.’’[357] Kant için önemli olan bireyin özgürlüğünden hareketle, ödevlerin bilincinde olmak, ödevleri doğrultusunda hareket etmek ve iyi bir yaşam tasavvuru oluşturmaktır. Özgürlük meselesini, Rousseau bireyin kimsenin baskısı altında kalmadan aklı doğrultusunda eylemde bulunmasını, Kant ise bireyin ödev bilinciyle kendini ve diğer insanlara karşı sorumluluk bilinciyle eylemde bulunması şeklinde düşüncelerini ifade ederek, özgürlük meselesine eğitimin yön vermesi gerektiğini ve özgür bireyler yetiştirmenin yine eğitim sayesinde anlam kazanacağını vurgulamaktadırlar.

Rousseau kendine özgü olan doğal yaşam düşüncesinden hareketle insanların o dönemde kendi ihtiyaçlarını kendisinin karşılaması gerektiği görüşünü savunmaktadır. Kendi kendine yeten, başka hiç bir şeye gereksinim duymayan insan, düşünme ve akıl yürütme yerine duygularıyla yaşamına yön vermekte ve mutluluğa bu sayede ulaşmayı hedeflemektedir. O dönemde doğa insana yeterli olduğundan, özel mülkiyet ve insanlar arası çatışma olmadığından, adaletsizlik ve eşitsizlikte yoktur. Fakat toplumsal yaşamla birlikte insan yaşamına dair bilimsel, teknolojik gelişmeler ve modern yaşamın etkisi gibi bir takım değişimler insanın doğasından uzaklaşmasına, kendine yabancılaşmasına, duygunun ve değerlerin yerini aklın alması gibi birçok unsur insanın doğadan, doğal yaşamından uzaklaşmasına sebep olmuştur. İnsan hayatındaki bu değişimler insanı mutsuzluğa sürüklemiş, eşitsizlik, adaletsizlik meydana gelmiştir. Bu noktada Rousseau özgürlük sorununu ele alır. Toplumdaki eşitsizliğin özgürlük ile çözüme kavuşacağı görüşünden hareketle *Toplum Sözleşmesi'*nde çare aramaktadır. Toplum sözleşmesiyle insanlar erdemin, değerlerin hakim olduğu doğal mutluluk yerine ahlaki mutluluğun hakim

[356]**Rousseau, Jean- Jacques** İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı, (Çeviren: İleri, Rasih Nuri (2001), 6.Baskı, , İstanbul, Say Yayınları). s.64.
[357]**Kabasakal Badamchı, Devrim** (2016), 'Kant'ın Rousseau'dan Çıkarsadıkları: Eğitim Üzerine', Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi, S: 21, s.174.

olmasını sağlamayı amaçlamaktadır.[358] Rousseau'nun doğal yaşam düşüncesini benimsemesindeki amaç, insanlar arasındaki eşitsizliğin kaynağına değinerek, özgürlük ekseninde toplumu bir sözleşmeye tabii tutmak ve ahlak alanını inşa etmektir. Kısaca Rousseau kendine ait düşünce sisteminde doğa alanı yaratarak, etik özgürlük kavramı oluşturmuş böylece Kant'ın deyimi ile ''ahlak dünyasının Newton'u olmuştur.''[359]

Kant, Rousseau'dan ahlaka dair geliştirdiği düşünceleri ile ayrılmaktadır. İnsan ahlakı doğal olarak iyi midir kötü müdür sorusundan hareketle Kant, insan ahlakının doğal olarak ne iyi ne de kötü olduğu sonucuna ulaşmaktadır. İnsan yalnızca ahlak yasası ve vazife bilincini geliştirmiş bir akla sahip olduğu ölçüde ahlaki bir varlık olacaktır. İnsan doğduğu anda tam bir ahlaklılığa sahip olarak dünyaya gelmez. Ahlak ancak yaşayarak ödev ve yasanın bilincine vararak elde edilebilecektir. Kant için ahlaklı olmak, erdemli olmakla ilgilidir. Erdem, bireyin arzu, istek ve tutkularını yönlendirebilmesine ve özgür eylemde bulunabilmesine bağlıdır. Dolayısıyla Kant'ın benimsediği eğitim en temelde, insanın arzu ve isteklerine boyun eğmesi değil, aklı ölçüsünde hareket ederek, ahlak yasasına uygun davranmaktır. Bu bağlamda Kant disiplinin olması gerekliliğini savunmaktadır. Disiplin, insanı hayvanlardan ayırarak onu doğasını fark etmesini sağlamaktadır. Kant için disiplin, insanın yasalara uyumlu şekilde yaşamasını sağlamaktadır ve yasaların gücünü ona hissettirmektedir. Disiplin, insanın yasalar karşısında başıboş olmasının önüne geçmektedir. Kant eğitim sisteminde de disiplini gerekli görmektedir. Çünkü disiplin insanın kurallara boyun eğmesini sağlar.[360]

Kant disiplini yasalara uyum sağlamak bakımından gerekli görmektedir. Rousseau eğitimde disiplini çocuklar için uygun görmez. Aksine o, çocukların baskı altında olmamalarını, doğal gelişim sürecine uygun şekilde kendilerini özgür bir şekilde ifade edecekleri bir ortamı gerekli görmektedir. Rousseau için önemli olan çocuğun kendini gerçekleştirmesidir ve bunun için köy yaşamının çocuk için uygun olduğu düşüncesini benimsemektedir. Ona göre çocuk disipline boyun eğdirilmemeli, kendini gerçekleştirebileceği ortamın sağlanması gerekmektedir. Kant ve Rousseau'nun birbirlerinden farklı oldukları diğer husus '*irade*' kavramıdır.

---

[358]**Kolay Mehmet** (2015) 'Kant ve Rousseau'nun İnsan Doğası ve Eğitim Anlayışları', (Yüksek Lisans), Dumlupınar Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, s.76.

[359]**Cassirer, Ernst**, Rousseau, Kant, Goethe (Çeviren: Tüzel, Mustafa (2014) 1. Baskı, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları). s.IX.

[360]**Kolay Mehmet** (2015) 'Kant ve Rousseau'nun İnsan Doğası ve Eğitim Anlayışları', (Yüksek Lisans), Dumlupınar Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, s.76-79.

Rousseau'nun ahlak düşüncesinde *genel irade* kavramı önemli bir yere sahiptir. Rousseau halkın egemenliğini kullanabilmesi için bireysel ve toplumsal eşitsizliklerin önüne genel irade kavramı ile geçmektedir. Böylece toplum halinde yaşayan bireyler birbirinin hakkını gözeterek, itaatkar tutum sergileyerek doğal yaşamdaki özgürlüklerine ve eşitliklerine toplumsal sözleşme ve yasalarla ulaşacaklardır. Genel irade haklılık ile haksızlığın ölçütü olarak belirleyici rol üstlenmektedir. Bir toplumu oluşturan bireylerin birlikteliklerini tek vücut gibi hissettikleri sürece ortak bir bilince sahip olurlar ve bu bilinç ile toplumun genelinin iyiliğini sağlamak amaçlanır. Genel irade ayrı ayrı bireylerin şahsi iradelerinin toplamından meydana gelse de tüm insanlığın ortak istencini ifade etmektedir. Kısacası genel irade ile toplumun ortak çıkarı, iyiliği, hakkı ve egemenliği gözetilir ve özgürlüğün oluşması ancak bu unsurlar sağlandığı takdirde anlamlı olur. Rousseau irade kavramını genele indirgeyerek toplumsal eşitliğe ve özgürlüğe ulaşır. Kant ise irade kavramını iyi isteme olarak adlandırmakta ve bireye indirgeyerek ödev kavramına ulaşmaktadır.

Kant, iyi iradeyi ''kendi başına veya amaç olarak iyi ile başka bir şey için iyi olan veya araç olarak iyi ayrımını esas alır. Kant, dünyada kendi başına iyi olan tek bir şey olduğunu, onun da iyi irade olduğunu ifade etmektedir. Dünyada hatta dünyanın dışında bile iyi istemeden başka bir şey düşünülemez. İyi bir istemenin olmadığı yerde insan haddini aşar. İnsan bütün gücünü, erdem ve değerlerini iyi irade tarafından yönlendirmediği sürece pek bir anlam ifade etmezler hatta zararlı bile olabilir. Bütün erdem ve değerler iyi irade ve iyi karakter ile birlikte düşünüldüğünde anlamlı olacaktır. Kant'a göre ahlaki bakımdan değerli olan biricik unsur, diğer bütün iyilerin zorunlu koşulu olan, koşulsuz ve en yüksek iyi, iyi iradenin kendisidir. İyi irade, bireyin ödevlerinin ne olduğunu fark etmesini sağlar ve ödevi ödev olduğu için yapmasını gerekli kılar.''[361] Kant, iyi isteme ile bireyin davranışının arkasında yatan asıl düşünceyi önemsemektedir ve iyi isteme ile ödev bilincinin oluşmasını sağlamaya çalışmaktadır.

Rousseau ve Kant arasındaki farklılık en temelde irade kavramına yükledikleri anlam ile göze çarpmaktadır. Rousseau toplumdaki eşitliğin, özgürlüğün sağlanmasından hareketle genel irade kavramına ulaşmaktadır. O, genel iradeyi bireylerin tutku ve arzularını kontrol altına alacakları bir yeti olarak ifade etmektedir. Genel irade ile genel çıkarların göz önünde bulundurulması amaçlanır. Genel iradeyle bireylerin özgür olması

[361]**Cevizci, Ahmet** (2008) Aydınlanma Felsefesi Tarihi, 2. Baskı, Bursa, Asa Kitabevi, s.368-369.

sağlanır. Rousseau'ya göre genel irade, toplum sözleşmesi esasına dayanır ve halkın çıkarlarını gözetir. Kant düşüncesinde de irade, özgürlük ve ahlak yasası ile ilişkilidir. Kant'a göre insan, kendi koyduğu yasalara bağlıdır. Bu yasalar herkesin çıkarını gözetmeli ve herkesin iyiliği düşünülerek ortak amaca göre oluşturulmalıdır. Rousseau'nun genel irade kavramı ve Kant'ın iyi irade kavramı ile amaçladıkları bireylerin özgür bir şekilde eylemde bulunmaları ve toplumdaki eşitsizliğin önüne geçmektir.

Rousseau ve Kant'ı son olarak ahlak eğitimi hakkındaki görüşleri ile karşılaştırmak yerinde olacaktır. Rousseau ahlaka dair görüşünde belirttiği gibi ahlak eğitimi hakkında da yine, çocuğa bu eğitimin erken verilmemesi gerektiğini savunur. Çünkü ahlak, çocuğun zihninin kavrayamayacağı öğretileri içermektedir. Bundan dolayı ahlaki kavramları anlamlandıramayan çocuk ahlak eğitimini de ileriki yaşlarında alması gerekmektedir. Zaten çocuklar dünyaya saf ve temiz olarak geldikleri için ahlak bakımından kötü düşünceye sahip değillerdir. Doğaya bağlı kalınırsa çocuklardaki bu iyilik durumu sağlanır. Rousseau'ya göre tüm yaşlar için en önemli olan ahlak dersi, kötülükten kaçınmaktır. Bu bilinç çocuklara da verilmelidir. Diğer yandan Rousseau ahlak eğitiminde çocuklar için taklidin yararlı olmayacağını savunur. Bir davranış başkaları yaptığı için iyi kabul edilemez, o davranış veya eylem iyi olduğu için yapılmalıdır. Böylece insan davranışın iyi ya da kötü olduğu sonucuna kendisi ulaşarak hem gelişir hem de özgürleşir.[362] Rousseau'nun amacı bireyin kendi yaşamına kendisi yön vermesi ve kendini gerçekleştirmesidir.

Kant, ahlak eğitimini en son ve en önemli eğitim süreci olarak ifade etmektedir. Onun için insan hem iyilik hem de kötülük tohumlarını taşımaktadır. Ahlak eğitimi ile insandaki iyi yönün ortaya çıkması sağlanmalıdır. Kant'a göre insan davranışlarının tesadüfe bırakılmaması gerekir ve bundan dolayı ahlak eğitimi, eğitimin temelini oluşturmalı düşüncesindedir. İnsan başıboş bırakıldığında doğal eğilimleri onu yönlendirir. Kant insanın doğal eğilim ve arzularının mantık süzgecinden hareketle hayata geçirilmesi gerektiği düşüncesindedir. Kant, Rousseau'nun çocuğu toplumdan uzak düşünmesinin aksine çocukların toplumda uyumlu bir yaşam sürmeleri için belli davranışları kazanması gerektiğini vurgulamaktadır. Kant'a göre çocuk toplumdan uzak tutulmamalı aksine toplumda aktif halde bulunması gerektiğini savunmaktadır. Bireylerin belirli davranışları kazanmalarının yolu yaşayarak, deneyimleyerek öğrenmesidir. Toplumda sergilenen

[362]**Özcan, Özge** (2019) 'Aydınlanmanın üç düşünüründe (Rousseau, Kant ve Locke) Çocuk Modernleşmesi ve Eğitim', (Yüksek Lisans), Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.81-82.

davranışların ahlaki davranışların gelişmesine katkısı oldukça önemlidir ve bireyler ahlakı kitaplardan değil, yaşayarak öğrenmelidirler.[363] Kısacası birey özgür davranış ve tutum sergileyerek kendi aklı ölçüsünde ahlak alanını yaratır ve iyiyi, doğruyu, yanlışı kendi yaşantısı yoluyla fark eder.

Kısaca Rousseau ve Kant'ın mukayese edilmesiyle Rousseau analitik ve durgun Kant'ın ise aksine sistemli, bütünlüklü ve canlı olduğu ileri sürülebilir.[364] Kant, çok düzenli, dakik ve sistemli bir filozoftur fakat ilk defa Rousseau *Emile* adlı eserini yayımladığında Kant günlük yürüyüşlerini bırakarak Emile'i büyük bir merak ve özveri ile okumaya kendini kaptırmıştır. Kant, Rousseau'nun yeni bir sistemin kurucusu olarak değil, felsefeye yeni bir değer, bakış açısı, felsefenin özüne ve değerine ilişkin yeni bir soluk getirdiği görüşündedir. Felsefi düşünüş olarak Kant ve Rousseau arasında bir benzerlik olduğu söylenemez. Birbirlerinden tamamen farklı olan iki ayrı Aydınlanma filozoflarıdır. Kant düşüncesinde hakim olan, düzen, yasa, bağlılık ve tutarlılık ilkeleri ve maksimlerdir. Fakat Rousseau sürekli en yüksek ilkelere yönelir ve ulaşamadığı takdirde idealleri yön değiştirmektedir.[365] Gerek yaşam tarzı olarak gerek düşünce tarzı olarak her iki filozofun birbirinden farklı oldukları görülmektedir.

Kant, Rousseau'nun düşüncelerini sentezleyerek kendi düşünce sistemini oluşturmuş, şekillendirmiş ve hatta düzeltmiştir. Rousseau ve Kant birçok yönden birbirlerine karşıt gibi görünseler ve olsalar da, her ikisi de ahlaklılığa önemli yer verirler. Kant için ahlak ve ahlaklılığın ilkeleri kesin bir biçimde ayrılmaktadır. İçinde bulundukları dönemde bu ayrımın unutulmasını Kant, eleştirmekle birlikte Rousseau'yu takdir etmektedir. Kant, Rousseau'nun en önemli ve asıl olan başarısının bu noktada bulunduğunu düşünmektedir. Kant, Rousseau'nun doğa düşüncesinin asıl amacını kavrayarak, Rousseau'nun asıl amacının insanı kültüre yabancı hale getirmek ve bireyi yabanlılığa götürmek istemediğini bilir. Bu anlamda Voltaire, Rousseau'yu eleştirir, Kant ise, Rousseau'yu savunur. Çünkü Rousseau'nun doğa durumunda olan insan ile anlatmak istediği, insanın yeniden doğa durumuna dönmesini değil aksine bireyin şuan içinde bulunduğu durumdan oraya geri bakmasıdır. Kant, Rousseau'nun teorisini ''geriye dönük

[363]**Özcan** (2019), s.102-104.
[364]**Cassirer, Ernst** Rousseau, Kant, Goethe (Çeviren: Tüzel, Mustafa (2014) 1. Baskı, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları) s.IX.
[365]**Cassirer** (2014) s.3-6.

bir ağıt değil, geleceğe dönük bir kehanet olarak görmektedir.''[366]Rousseau, düşünceleri ile Kant'a tanıklık eden önemli bir düşünürdür. Kant, ise kendisinden önceki ve sonraki düşünce sistemini etkileyen önemli bir Aydınlanma düşünürüdür. Her iki düşünürün önemi, aralarındaki benzer ve farklı yönleri çalışmamızın bu bölümünde incelenmiştir

[366]**Cassirer, Ernst** Rousseau, Kant, Goethe (Çeviren: Tüzel, Mustafa (2014) 1. Baskı, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları). s.10-11.

SONUÇ

İnsan bir amaç varlığıdır. Bu amaç doğrultusunda evren içinde sürekli kendini anlamlandırma çabasındadır. Böylece insan, ömrü boyunca her çağ ve devirde varlığını sorgulamaktadır. İnsanın aklı ve iradesi sayesinde varlığını anlamlandırma çabası, onun diğer yaratılan varlıklardan üstün olduğunu ve ahlak varlığı olduğunu göstermektedir. İnsanoğlu geçmişten günümüze kendini evren içinde konumlandırarak kültür aktarımında bulunmuş, her devirde değişime uğramıştır. O, her zaman kendine bir yol, bir anlam aramıştır. Değer ve amaç varlığı olan insanı yaratılanların en şereflisi olarak, felsefe, ahlak, eğitim alanı ile birlikte düşünmek kaçınılmazdır.

Ahlak ve eğitim bir madalyonun iki yüzü gibidir, biri olmadan diğeri düşünülemeyen iki önemli alandır. İnsanı bu alanlardan bağımsız düşünmek mümkün değildir. Birey doğduğu andan itibaren içinde bulunduğu aileye göre şekil alır ve o ailenin, dilini, dinini, ırkını benimser. Ahlak da tıpkı bu unsurlar gibi ilk olarak ailede verilen eğitim ile birlikte oluşmaya başlar. Birey doğduğu ailenin, içinde bulunduğu kültürün izlerini ahlak düşüncesine yansıtmaktadır. Böylece her insan belirli bir ahlak anlayışı ile doğar, büyür ve gelişir. İçinde bulunulan çevre, ahlakı şekillendirmektedir. Bu sebeple ahlak içeriği bakımından bireylere, toplumlara göre değişim göstermektedir. Bireyin toplum içinde kendini bir değer varlığı olarak inşa etmesinin temelinde ahlak bulunmaktadır. Birey iyiye, doğruya, güzele ancak ahlaki düşünce ve ahlaki kurallar ekseninde ulaşabilecektir. İşte ahlak eğitimi bu noktada anlam kazanmaktadır.

Ahlak eğitimi ile amaçlanan insanın kendini bilmesidir. Felsefe tarihine bakıldığı zaman birçok filozofun, düşüncesinde güzel ahlakı önerdiği görülmektedir. Ahlak eğitimi ile insanın nefsine hakim olması ve yaşamına bu ölçüde yön vermesi beklenir. İnsanın mutlu olmasının yolu ahlaktır. Bunun için insanın erdemli davranışlarda bulunması, ahlak eğitimi süzgecinden geçmesi kaçınılmazdır. Ahlakı güzelleştirmek, süslemek, var olan davranışları kamil hale getirmek ahlak eğitimi sayesindedir. Ahlak eğitimi ile kişinin öncelikle kendi davranışlarını, kendi kusurlarını düzeltmesi beklenir. Bugün içinde bulunduğumuz çağda ruh, ahlak ve psikolojik gelişim yabana atılmıştır. Bilimin kötüye kullanılması, bireyin kendi çıkarlarını düşünmesi ve merhametin kaybedilmesiyle ahlak eğitimi unutulmuştur. Yapılması gereken, insan olma sürecinin yeniden gözden geçirilmesi ve ahlak eğitiminin kazandırılmasıdır.

Çalışmamızın amacını oluşturan, Rousseau ve Kant'ın ahlak, eğitim ve ahlak eğitimine yönelik düşünceleridir. Onların geliştirdiği yöntemler doğrultusunda günümüzdeki ahlak sahasına ilişkin yaşanan sarsıntıların ve eğitime dair geliştirilen yanlış yöntemlerin altında yatan temel nedenlerin neler olduğunu açık bir şekilde görmekteyiz. Ahlak ve eğitimdeki çatlakların asıl nedenini çocuğa ve insanın kendisine verilen değer, ahlak eğitimine dair geliştirilen yöntemlerin yetersizliği oluşturmaktadır. Rousseau ve Kant, kendi düşünce sistemlerini oluşturmanın yanında eğitim ve ahlak düşünceleri bakımından da felsefe tarihinde önemli mihenk taşı niteliğindedirler. Filozoflar içinde buldukları dönem itibariyle ve aldıkları eğitimle felsefe tarihi içinde önemli yere sahip olmakla birlikte bütün düşünce tarihini derinden etkilemişlerdir.

Çalışmamızın Rousseau ile ilgili bölümünden ulaşılan bir takım sonuçlar şu şekilde ifade edilebilir. Rousseau içinde bulunduğu Aydınlanma düşüncesinde her şeyi bilim ve akılla temellendiren düşünce sistemini eleştirmektedir. O, bütün sistemini insanın doğası ve doğallık ile temellendirmektedir. Rousseau özellikle eğitim hakkındaki düşüncelerinin yer aldığı *Emile* adlı eseri ile dönemine damgasını vuran kendisinden sonraki düşünce tarihini derinden etkileyen önemli bir filozoftur. Rousseau insanı doğumundan itibaren doğası gereği iyi ve saf varlık olarak temellendirmektedir. İnsan doğası gereği, özgür, adaletli, eşitlikçi ve merhametli bir takım erdemlere sahip varlık olarak dünyaya gelmiştir. Toplumsallaşmayla birlikte insanların birbirlerine karşı çıkarlarının hakim olduğunu ve insanın doğasının bozulduğunu vurgulamaktadır. Rousseau'nun düşüncelerinden ulaşılan sonuca göre, insanın doğa durumuna dönmesi imkansızdır fakat ona en yakın şekilde davranması eğitim ile sağlanmalıdır.

Rousseau eğitim düşüncelerini kendi öğrencisi *Emile* üzerinden açıklığa kavuşturmaktadır. O, eğitimin temeline iyiliği, merhameti yerleştirmektedir. İnsanın sahip olduğu iyilik, eğitim sayesinde gelişme imkanı bulur. Rousseau, eğitim hakkındaki düşüncelerine çocuk üzerinden yön vermektedir. Onun için önemli olan, doğru eğitimci, ebeveynlerin doğru yönlendirmeleri ve çocuğun kendini özgür bir şekilde ifade etmesi ve yaşamına yön vermesidir. Rousseau'nun eğitim görüşünün temelinde özgürlük meselesi bulunmaktadır. Özgürlük konusu ile Rousseau'nun kendi yaşamının düşüncelerine yansıdığı görülmektedir.

Rousseau, yaşamı boyunca her daim özgürlük arayışında olmuştur. Rousseau'nun annesini erken yaşta kaybetmesi babasının onu terk etmesi, yaşamını başkalarının himayesi

altında geçirmesine sebep olmuştur. Rousseau, bu sebeple hiçbir yere bağımlı kalmamıştır. Rousseau ailevi sıkıntılarının yanında döneminin içinde bulunduğu sosyal, siyasi ve dini yapıdan kaynaklı sıkıntılardan da oldukça etkilenmiştir. Rousseau'nun sıkıntılı ve karanlık geçen yaşamı onun hiçbir yere bağımlı olmamasını, sürekli özgürlük arayışında olmasını beraberinde getirmiştir. Rousseau, özgürlük konusunda *Toplum Sözleşmesi* adlı eserinde bireylerin özgürlüğünü ve haklarını güvence altına almaları gerektiğine, eşitliğin sağlanmasının önemine vurgu yapmaktadır. Toplumsal birliktelik, bireylerarasında özgürlüğün, eşitliğin, adaletin sağlanması halinde mümkün olacaktır. Rousseau'nun eğitim düşüncesinde olduğu gibi ahlak hakkındaki görüşleri de oldukça önemli arz etmektedir.

Rousseau'ya göre eğitim ahlaka yön verir ve birey kendini eğitim sayesinde yetkinleştirir. Rousseau yine bireyin doğallığı meselesinden, bireyi ahlak alanından uzaklaştıracak bilim ve sanatları dahi eleştirmektedir. İnsan kendi aklı doğrultusunda kendisi için neyin iyi, doğru ya da yanlış olduğu sonucuna kendisi varmalıdır. Bu anlamda Rousseau çocuğa ahlakın ve ahlak eğitiminin erken yaşlarda dayatılmaması gerektiğine vurgu yapmaktadır. Çünkü onun düşüncesinde önemli olan çocuğun bir kalıba göre yetiştirilmesi değil, kendi yaşantısı yoluyla deneyimleyerek öğrenmesi esastır. Rousseau'nun eğitim düşüncesi ahlak düşüncesini şekillendirir. Ahlakı tüm yönleriyle irdeleyerek en temelde özgürlük, merhamet, eşitlik konularına değinmekte ve kişinin kendini fark etmesinin yollarını sunmaktadır.

Kant ahlak felsefesi alanında önemli niteliğe sahiptir. Bu alanda oluşturduğu düşüncelerinden sonra eğitime dair görüşleri ile de önemli sonuçlara ulaşmaktadır. Kant, düşüncesine en temelde *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi, Salt Aklın Kritiği* ve *Pratik Aklın Eleştirisi* adlı eserleriyle yön vermektedir. Kritisizmin öncülüğünü yapan ve çalışmamızın önemli kısmını oluşturan Kant'ın düşüncesinin odak noktası akıl ve bilimdir.

Kant, *Salt Aklın Kritiği* adlı eserinde öncelikli olarak saf ve deneysel bilgi ayrımını ortaya koyar. Daha sonra tecrübeden bağımsız elde edilen bilgiyi apriori, tecrübe ile elde edilen bilgiyi ise a posteriori olarak adlandırmaktadır. Kant bu eseri ile, insan aklının sınırlarını araştırmakta ve bilgiye ulaşmadaki yöntemini ortaya koymaktadır. Bu onun kristisizm'in öncülüğünü yaptığı önemli eseridir.

Kant, *Pratik Aklın Eleştirisi*'nde insanın bilgilerini eyleme nasıl dökeceğini ve nasıl uygulaması gerektiğini inceler. Onun görüşlerinden, insanın eylemlerinde özgür olması gerektiği sonucuna ulaşmaktayız. Özgürlük Kant'ın düşüncesi için önemli bir mesele

olarak ele alınmaktadır. Kant'ın geliştirdiği bu düşünceler ahlak felsefesi için oldukça önemlidir.

Kant'ın ahlak hakkındaki düşüncelerine *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi* adlı eseri ile ulaşmaktayız. Kant ahlak görüşleri ile bütün insanlar için genel geçer evrensel ahlak yasasının önemine vurgu yapmaktadır. O özgürlük meselesi ile birlikte insanı numen ve fenomen boyutlarıyla irdelemektedir. Diğer yandan Kant'ın ahlak felsefesinde iyi isteme, ödev, vicdan gibi hususlar Kant'ın ahlak felsefesinde geliştirdiği kendine özgü unsurlardır.

Kant ahlak filozofu olarak bilinmesinin yanı sıra eğitim hakkındaki düşünceleri ile önemli yere sahiptir. O, eğitim düşünceleri ile bireye en temelde çocuğa yol gösterici önemli görüşler ileri sürmektedir. Kant eğitimde çocuğun gelişim aşamalarını dikkate alarak çocuğu fiziksel, ruhsal, kültürel ve ahlak eğitimine tabii tutarak değerlendirmektedir. Onun eğitim görüşüne ölçülülük, disiplin, ödeve uygun davranma, özgür bireyler yetiştirme gibi hususlar yön vermektedir. Kant, karakter eğitimine oldukça önem vermekte ve onun için eğitimde asıl önemli olan bireylerin şahsiyetini inşa etmeleridir. Kant ahlakının belirleyici kavramları olan özgürlük, iyi isteme, ahlak yasası, ödev gibi hususlar onun eğitim ve ahlak eğitimi hakkındaki düşünceleri üzerinde de belirleyici etkiye sahip olmuştur.

Rousseau ve Kant Aydınlanma düşünürleri olarak felsefe tarihi için önemli yere sahiptirler. Birçok yönden birbirlerinden farklı görüş ve düşüncelere sahip olsalar da çocuğa ve insana verdikleri değer bakımından benzer oldukları görülmektedir. Çocuk eğitimini önemsemeleri ve ebeveynlere yol göstermeleri bakımından ortak paydada yer almaktadırlar. Özgürlük, eşitlik, adalet gibi değerleri felsefelerine konu edinmeleri düşüncelerinin önemini ortaya koymaktadır. Geliştirdikleri eğitim yöntemi, ahlak düşünceleri ve ahlak eğitiminin nasıl olması gerektiği konularında birbirlerinden farklı yöntem geliştirmiş olsalar da her iki düşünür de önemli yol gösterici etkiye sahiptir. Aralarındaki görüş ayrılıkları, düşünürlerin farklı toplumlarda yaşamalarından kaynaklanmakta, kendi yaşantılarının ve toplumda hakim olan ideolojinin etkisiyle düşüncelerini geliştirmektedirler. Rousseau ve Kant hem kendi dönemlerinde hem günümüzde saygı duyulan ve izleri halen devam etmekte olan iki önemli düşünürdür. Onların, hem eğitime hem de ahlak ve ahlak eğitimine sağladıkları katkı ve yöntemler önemli kılavuz mahiyetindedir.

Bilindiği gibi her dönemin felsefesi, düşünce yapısı içinde bulunduğu toplumu ve düşünürü ahlaki, kültürel, sosyolojik, siyasal açılardan etkilemektedir. Geçmişten günümüze kadar eğitim süreci incelendiğinde üretilmiş olan bilgiye bir yenisi eklenmiş ve günümüzde eğitimin oluşumuna katkı sağlamıştır. Böylece toplum yaşanan gelişmelere uyum sağlamış veya uyum sağlamak zorunda kalmıştır.

Filozofların görüşlerinden ulaşılan sonuca göre, eğitimin gayesi, bireyleri tekdüze yani alışılagelmiş bir kalıbın içine sokmak değildir. Önemli olan bireylerin potansiyellerini keşfetmek, geliştirmek ve nitelikli insan yetiştirmek olmalıdır. Küreselleşmenin tüm alanları hızla etkilediği günümüz dünyasında eğitim ve ahlak alanları bireye güçlü bir bilinçlilik kazandırmalıdır. Bu sebeple Rousseau ve Kant'ın ahlak ve eğitim düşüncelerindeki etkileri bugün hala çok belirgin olarak görünmektedir. Bu filozoflar her şeyden önce insan kalbine dokunmuşlardır. Bugün insanı makine olarak gören anlayıştan uzakta değer varlığı olarak benimsemişlerdir. Erdemli bireyler yetiştirmeyi amaç edinmişlerdir. Böylece ahlak ve eğitim alanında ölümsüz olmayı başarmışlardır.

Özetle çalışma, felsefenin eğitim ve ahlak alanı ile birlikte düşünülmesini, bireyin kendini şahsiyet varlığı olarak inşa etmesini ortaya koymaktadır. Bütün dönemler incelendiğinde güçlü bir eğitimin güçlü bir felsefi bilince ihtiyacı olduğu görülmektedir. İlkçağ ve Ortaçağ dönemlerinde var olan eğitim düşüncesinden, Batı'da hakim olan modernleşmenin, çocuk ve birey üzerindeki etkisinden, Rousseau ve Kant'ın ahlak, eğitim ve ahlak eğitimi görüşlerine ulaşılmaktadır.

Bu çalışma, konunun önemine binaen yetersiz görülebilir fakat Rousseau ve Kant'ın ahlak, eğitim ve ahlak eğitimine dair geliştirdikleri yöntemin yeniden değerlendirilmesi, yorumlanması ilerleyen süreçte üzerinde çalışılması gerekli olan bir çalışmanın küçük bir denemesini ifade etmektedir.

KAYNAKÇA

Akarsu, Bedia (1998) Felsefe Terimleri Sözlüğü, 13. Baskı, İstanbul, İnkılap Kitabevi.

Akan, Adnan (2015) 'J.J.Rousseau'da İnsan ve Toplum Sorunu', (Yüksek Lisans), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Akçay, Tahsin (2012) Eğitimde Temel Boyut İnsan, 1. Baskı, İstanbul, Yağmur Yayınevi.

Arıcan, Musa Kazım 'Ahlak Zihniyet İlişkisi' : Kabakcı, Cevdet / Yakar, Serdar (Editörler) (2014) Felsefe- Edebiyat ve Değerler, Ankara, Öncü Basımevi.

Arslanoğlu, İbrahim (2012) Eğitim Felsefesi, Ankara, Nobel Akademik Yayıncılık.

Aydın, Mehmet Zeki 'Ailede Ahlak Eğitimi' : Arıcan, Musa Kazım / Orçan, Mustafa / Kala, Muhammet Enes Cizreli, Bahattin / Sağlam, Mustafa Kemal (Editörler) (2015) Eğitim ve Ahlak Şurası Mehmet Akif İnan Hatırasına, Ankara, Eğitim- Bir- Sen Yayınları.

Aydoğdu, Hüseyin (2009) 'Ahlak Filozofu ve Hareket Adamı Olarak Nurettin Topçu', A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitü Dergisi, Cilt 16, S:40, s. 439- 462.

Baykan, Fehmi (2009) Aydınlanma Üzerine Bir Derkenar, 1. Baskı, Ankara, BilgeSu Yayıncılık.

Bayraktar, Fulya 'Şahsiyet, Değer, Medeniyet ve Birlikte Yaşamanın İmkanı Üzerine' : Türer, Celal (Editör) (2015) Ortak Yaşama Kültürü ve Felsefesi, 1. Baskı, Ankara, Türk Felsefe Derneği Yayınları.

Bolay, Süleyman Hayri (1987) Felsefi Doktrinler Sözlüğü, 4. Baskı, Ankara, Akçağ Yayınları.

Bozkurt, Nejat (2005) Kant, 3. Baskı, İstanbul, Say Yayınları.

Canan, İbrahim Kütüb-i Sitte, Ünalmış, Ahmet Hikmet (Editör) (1988) 1. Baskı, Ankara, Akçağ Yayınları.

Canbulut, Tuğba (2018) ''Rousseau'da Aile Kavramı'', Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi, S: 26, s. 481-498.

Cassirer, Ernst Kant'ın Yaşamı ve Öğretisi (Çeviren: Özlem, Doğan (2007) 3. Baskı, İstanbul, Dizgi Ozan Yayıncılık).

Cassirer, Ernst Rousseau, Kant ve Goethe (Çeviren: Tüzel, Mustafa (2014) İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları).

Cengiz, Yunus 'Ahlak İlmi ve İlimlerle İlişkisi': Demirkol, Murat (Editör) (2018) İslam Ahlak Esasları ve Felsefesi, 1. Baskı, Ankara, Bilay Yayınları.

Cevizci, Ahmet (2008) Aydınlanma Felsefesi Tarihi, 2. Baskı, Bursa, Asa Kitabevi.

Cevizci, Ahmet (2010) Paradigma Felsefe Sözlüğü, 7. Baskı, İstanbul, Paradigma Yayıncılık.

Cevizci, Ahmet (2018) Eğitim Felsefesi, 6. Baskı, İstanbul, Say Yayınları.

Çavuşoğlu, Halis (2013) 'J.J.Rousseau'da Tanrı Anlayışı', (Yüksek Lisans), Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çelik, Zafer / Toklucu, Dilruba'Batı'da Eğitim Müfredatında Ahlak Eğitimi' : Arıcan, Musa Kazım/ Orçan, Mustafa / Kala, Muhammet Enes / Cizreli, Bahattin / Sağlam, Mustafa Kemal (Editörler) (2015) Eğitim ve Ahlak Şurası Mehmet Akif İnan Hatırasına, Ankara, Eğitim- Bir- Sen Yayınları.

Çiğdem, Ahmet (2006) Aydınlanma Düşüncesi, İstanbul, İletişim Yayınları.

Çüçen, Kadir (2000) Orta Çağ Felsefesi Tarihi, İstanbul, İnkılap Kitabevi.

Demirel, Seher (2006) 'Kant'ın Ahlak Felsefesi', (Yüksek Lisans), Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Deniz, Gürbüz (2015) Anlam ve Varlık Boyutuyla İnsan, 1. Baskı, Ankara, Dib Yayınları.

Deniz, Gürbüz 'Birlikte Yaşamanın İmkanı' : Türer, Celal (Editör) (2015) Ortak Yaşama Kültürü ve Felsefesi, Ankara, Türk Felsefe Derneği Yayınları.

Doğan, Mehmet (2014) Büyük Türkçe Sözlük, 25. Baskı, Ankara, Yazar Yayınları.

Emre Yunus, Divan-ı İlahiyat, Tatcı, Mustafa (Editör) (2012) 1. Baskı, İstanbul, Kapı Yayınları.

Eraydın, Selçuk (2012) Tasavvuf ve Tarikatler, 10. Baskı, İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları,

Erdem, Hüsamettin (2011) İlkçağ Felsefesi Tarihi, 7. Baskı, Konya, Hü-Er Yayınları.

Erdem, Hüsamettin (2013) Ahlak Felsefesi, 6. Baskı, Konya, Hü-Er Yayınları.

Erdem, Hüsamettin 'Ahlaki İlke ve Değerlerin Evrenselliği Sorunu' : Kabakcı, Cevdet/ Yakar, Serdar (Editörler) (2014) Felsefe- Edebiyat ve Değer, Ankara, Öncü Basımevi.

Erkek, Fatma (2015) 'Uygarlık Eleştirisi ve Toplumun Temeline Dair İki Görüş: Rousseau ve Nietzsche', Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi, S: 19, s. 195-212.

Gökberk, Macit (2017) Felsefe Tarihi, 22. Baskı, İstanbul, Remzi Kitabevi.

Gündüz, Mustafa 'Eski Çağda Eğitim': Şişman, Mehmet (Editör) (2011) Eğitim Tarihi, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Heimsoeth, Hans Joachim Kant'ın Felsefesi (Çeviren: Mengüşoğlu, Takiyettin (2016) 6. Baskı, Ankara, Doğu Batı Yayınları).

Heimsoeth, Hans Joachim Kant'ın Gençlik Yapıtları: Evrenbilim ve Doğa Felsefesi (Çeviren: Mengüşoğlu, Takiyettin (2016) Ankara, Doğu Batı Yayınları).

Kabasakal, Badamchı Devrim (2016) 'Kant'ın Rousseau'dan Çıkarsadıkları: Eğitim Üzerine', Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi, S: 21, s.161-180.

Kala, Muhammet Enes 'Aristoteles'in 'Retorik' Kitabına Özel Referansla Duyguları Tanımanın Ahlak Eğitimine Olası Katkıları Üzerine' : Kabakcı, Cevdet / Yakar, Serdar (Editörler) (2014) Felsefe- Edebiyat ve Değer, Ankara, Öncü Basımevi.

Kala, Muhammet Enes (2015) 'Şahsiyet ve Ahlak Felsefesi', Adam Akademi Dergisi, Cilt 2, S: 5, s.15-25.

Kala, Muhammet Enes (2017) Normatif Ahlak Felsefesi Dersi Basılmamış Ders Notları, Ankara.

Kala, Muhammet Enes (2018) Erdem ve Ödev Batı Ahlak Tarihinin Serencamı, 1. Baskı, Ankara, Kadim Yayınları.

Kala, Muhammet Enes (2018) İnsandan Değere Değerden İnsana, 1. Baskı, Ankara, Eski Yeni Yayınları.

Kala, Muhammet Enes (2018) ‘Ahlaktan Sanata ve Sanattan Ahlaka- Ömer Naci Soykanın Düşüncelerinden Hareketle Bir Çözümleme Denemesi’, TYB Akademi Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi, S: 23, s.9-35.

Kala, Muhammet Enes ‘Kural Koyucu Ahlak Teorileri’ : Demirkol, Murat (Editör) (2018) İslam Ahlak Esasları ve Felsefesi, 1. Baskı, Ankara, Bilay Yayınları.

Kala, Muhammet Enes (2020) ‘İnsanın Nisyanı Ahlakın İsyanı’,Mahalle Mektebi Hayat Edebiyat Dergisi, S: 52, s. 81-53.

Kant, Immanuel Grundlegung Zur Metaphysık Der Sıtten (Çeviren: Kuçuradi, İonna (2002) Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi 6. Baskı, Ankara, Türk Felsefe Kurumu Yayınları).

Kant, Immanuel Ethica (Çeviren: Özügül, Oğuz (2007) Etik Üzerine Dersler 2. Baskı, İstanbul, Pencere Yayınları).

Kant, Immanuel Praktıschen Vernunft (Çeviren: Kuçuradi, İoanna (2014) Pratik Aklın Eleştirisi 5. Baskı, Ankara, Anka Matbaacılık).

Kant, Immanuel Eğitim Üzerine (Çeviren: Aydoğan, Ahmet, (2017) 6. Baskı, Say Yayınları, İstanbul).

Kant, Immanuel Die Religion İnnerhalb Der Grenzen Der Bloben Vernunft (Çeviren: Çilingir, Lokman / Avcan Aslı / Vural, Mehmet, (2017) Salt Aklın Sınırları Dahilinde Din, 1. Baskı, Ankara, Elis Yayınları).

Kılıç, Cengiz (2014) ‘Eğitimci Olarak Kant’, (Doktora), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kolay, Mehmet (2015) ‘Kant ve Rousseau’nun İnsan Doğası ve Eğitim Anlayışları’, (Yüksek Lisans), Dumlupınar Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Kop, Yaşar ‘Eğitimin Tarihsel Temelleri’ : Cafoğlu, Zafer (Editör) (2010) Eğitim Bilimine Giriş Temel Kavramlar, 2. Baskı, Ankara, Grafiker Yayınları.

Kösedağ, Sinan (2017) ‘Nurettin Topçu’da İnsan ve Şahsiyet’, Mavi Atlas Araştırma Makalesi, Cilt 1, S: 5, s. 69-79.

Lahbabi, Aziz (1972) İslam Şahsiyetçiliği (Çeviren: Akın, İsmail Hakkı 1. Baskı, İstanbul, Yağmur Yayınları).

Miskeveyh, İbn Tehzibu'l Ahlak (Çeviren: Şener Abdulkadir / Kayaoğluİsmet / Tunç, Cihat (2017) Ahlak Eğitimi, 2. Baskı, İstanbul, Büyüyen Ay Yayınları).

Mengüşoğlu, Takiyettin (2015) İnsan Felsefesi, 1. Baskı, Ankara, Doğu Batı Yayınları

Orhan, Özgüç (2012) 'J.J.Rousseau'da Genel İrade Kavramı', Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi, S: 14, s. 1-26.

Öçal, Şamil 'Batı Ahlak Müfredatında Ahlak' : Arıcan Musa Kazım, Orçan Mustafa, Kala Muhammet Enes, Cizreli Bahattin, Sağlam Mustafa Kemal (Editörler) (2015) Eğitim ve Ahlak Şurası Mehmet Akif İnan Hatırasına, Ankara, Eğitim- Bir- Sen Yayınları.

Öndeş, Sinem (2018) 'Kant'ın Ödev Ahlakı İle Hilmi Ziya Ülken'in Aşk Ahlakı'nın Karşılaştırılması', (Yüksek Lisans), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Özaydın, Özge (2011) 'İçimdeki Ahlak Yasası: Kant'ın Ahlak Kuramı Üzerine Eleştirel Bir İnceleme', İstanbul Üniversitesi Felsefe Arkivi Dergisi, S: 34, s. 97-117.

Özcan, Özge (2019) 'Aydınlanmanın Üç Düşünüründe (Rousseau, Kant ve Locke) Çocuk Modernleşmesi ve Eğitim', (Yüksek Lisans), Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Özgözgü, Serdal (2020) 'Locke, Kant ve Russell'in Eğitim Üzerine Düşünceleri', Uşak Üniversitesi Eğitim Araştırmaları Dergisi, S: 6, s. 94-117.

Platon Diyaloglar (Çeviren: Bayka, Mustafa (2016) 13. Baskı, İstanbul, Remzi Kitabevi).

Platon Politeia (Çeviren: Akderin, Furkan (2016) Devlet, 2. Baskı, İstanbul, Say Yayınları).

Rousseau, Jean Jacques (2001) İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı, İleri, Rasih Nuri (Çeviri Editörü) 6. Baskı, İstanbul, Say Yayınları.

Rousseau, Jean- Jacques Du Contract Social; ou Principes Du Droit Politique (Çeviren: Yerguz, İsmail (2008) Toplum Sözleşmesi ya da Siyaset Hukuku İlkeleri, 1. Baskı, İstanbul, Say Yayınları).

Rousseau, Jean Jacques Emile ou De l'education (Çeviren: Yerguz, İsmail (2009) Eğitim ya da Eğitim Üzerine, 1. Baskı, İstanbul, Say Yayınları).

Störig, Hans Joachim Vedalardan Tractatus'a Dünya Felsefe Tarihi (Çeviren: Epçeli, Nilüfer (2013) 2. Baskı, İstanbul, Say Yayınları).

Taşkın, Ali/ Becermen, Metin (2013) Rönesans Yeniçağ ve XIX. Yüzyıl Felsefesi Tarihi, 2. Baskı, Ankara, Sentez Yayıncılık.

Taşkıran Kala, Şule (2019) 'Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinin Öğrencilerin Anlam Dünyasındaki Yeri', (Yüksek Lisans), Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Tuğal, Ebru (2019) 'Rousseau'da Toplum ve Eğitim Felsefesi: Emile'de İnsan Tasavvuru ve Kadın Bakış', (Yüksek Lisans), Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Tunç İlhan, Aynur (2017) 'Çocuklarla Felsefe', Çocuk ve Medeniyet Dergisi, S: 4, s.71-89.

Tunç, Binali 'Eğitimin Tarihsel Gelişimi ve 21.Yüzyılda Eğitim Biliminde Yönelimler' : Memduhoğlu, Hasan Basri / Yılmaz, Kürşad (Editörler) (2012) Eğitim Bilimine Giriş, 4. Baskı, Ankara, Pegem Akademi.

Türer, Celal 'Değer ve Kişilik' : Kabakcı, Cevdet / Yakar, Serdar (Editörler) (2014) Felsefe- Edebiyat ve Değer, 1. Baskı, Ankara, Öncü Basımevi.

Türer, Celal (2014) 'Ahlaktan Eğitime: Yine Ahlak', Felsefe Dünyası Dergisi, S: 60, s. 5-27.

Türer, Celal 'Ahlak ve Eğitim: Şahsiyetin Oluşturulması' : Arıcan, Musa Kazım / Orçan, Mustafa / Kala, Muhammet Enes / Cizreli, Bahattin / Sağlam, Mustafa Kemal (Editörler) (2015) Eğitim ve Ahlak Şurası Mehmet Akif İnan Hatırasına, 1. Baskı, Ankara, Eğitim-Bir- Sen Yayınları.

Topçu, Nurettin Conformisme et Revolte (Çeviren: Kök, Mustafa / Doğan, Musa (2016) İsyan Ahlakı, 16. Baskı, İstanbul, Dergah Yayınları).

Topçu, Nurettin Ahlak Nizamı, Erverdi Ezel/ Kara İsmail (Editörler) (2016) 9. Baskı, , İstanbul, Dergah Yayınları.

Topçu, Nurettin Felsefe, Erverdi Ezel/ Kara İsmail (Editörler) (2017) 7. Baskı, İstanbul, Dergah Yayınları.

Topçu, Nurettin Kültür ve Medeniyet Erverdi Ezel/ Kara İsmail (Editörler) (2017) 13. Baskı, İstanbul, Dergah Yayınları.

Tozlu, Necmettin (2015)'İnsan Yetiştirme Modelimiz Geleceğimiz ve Eğitim Felsefemiz', Tyb Akademi Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi, S: 13, s.15-24.

Ülken, Hilmi Ziya (2013) Eğitim Felsefesi,3. Baskı, Ankara, Doğu Batı Yayınları.

Voltaire Candide (Çeviren: Türk, Tuncay (2017) 5. Baskı, İstanbul, Oda Yayınları).

Vurgun, Şanser (2018) 'Ahlak Felsefesinden Hukuk Felsefesine Immanuel Kant', (Yüksek Lisans), Yalova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yalçın, Ali 'Takdim' : Arıcan, Musa Kazım / Orçan, Mustafa / Kala, Muhammet Enes / Cizreli, Bahattin / Sağlam, Mustafa Kemal (Editörler) (2015) Eğitim ve Ahlak Şurası Mehmet Akif İnan Hatırasına, Ankara, Eğitim- Bir- Sen Yayınları.

Yayla, Ahmet (2015) 'Kant'ın Ahlak Eğitimi Anlayışı', Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi, S: 1, s.73-86**.**

Yılmaz, Turgut (2019) 'J.J.Rousseau'nun Emile Adlı Eserinde Çocuk, Çocuk Eğitimi ve İdeal Vatandaş', (Yüksek Lisans), Ahi Evran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

KİŞSEL BİLGİLER	
Adı Soyadı	: Şeyda ÖZGÜL
Doğum tarihi	:
Doğum yeri	: Erzincan
Medeni hali	:
Uyruğu	: T.C.
Adres	: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı, Ankara
Tel	:
Faks	:
E-mail	: seydaozgul1@gmail.com
	EĞİTİM
Lise	: Erzincan Lisesi / 2012 YILI
Lisans	: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi / 2016 YILI
Yüksek lisans	: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Felsefe Anabilim Dalı / 2020 YILI